

27453

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

**A VAGYON
TUDOMÁNYA**

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA.

A «Kultura és Tudomány» vállalat a nagy magyar olvasó közönséget akarja szolgálni. Tetszetős köteteit felajánlja mindazoknak, kik a mindennapi élet zsibbasztó fáradalmai után a nagy eszmék és eszmények világában keresnek üdülést és új erőt.

Kötetei mindenkor igaz mesterek művei. Irodalmi alakjukban kifogástalanok. Tanításukban érdekesek és értékesek. Nem fölületesek, de mégis népszerűek. Aktuálisok, de mégis állandó becsűek. A haladás zászlaját lobogtatják, de tisztelnek minden igaz meggyőződést.

Hogy mikép és minő eszközökkel kíván a «Kultura és Tudomány» dolgozni, arra a legrészletesebb programnál is jobban tájékoztat az eddig megjelent könyvek fölsorolása.

SZÉCHENYI ESZMEVILÁGA.

Első kötet. Gaal Jenő, Beöthy Zsolt, Prohászka Ottokár, Kenessey Béla, gróf Vay Gáborné, gróf Andrássy Gyula tanulmányai. Ára kötve 1 K 60 f.

A legkiválóbb magyar Széchenyi-ismerők tanulmányai, melyek együttvéve teljes képét adják majd szellemi és erkölcsi világának s valósággal megelevenítik izgatón érdekes alakját. Három kötetre van tervezve.

A SZIKRATÁVIRÓ.

A. Slaby tanárnak a német császár előtt tartott felolvasásai után átdolgozta Kreuzer Géza mérnök.

Ára kötve 1 K 20 f.

A jelenkor egyik legnevezetesebb találmányának szemléletes ismertetése, a szakember biztos tudásával és a népszerű író világosságával, úgy hogy minden laikus élvezettel és tanulsággal olvashatja.

A TERMÉSZETTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE.

Két kötet. Irta Wilhelm Bölsche, fordította Schöppflin Aladár. Ára kötve két kötetben 2 K 40 f.

Mozgalmas rajza annak a küzdelemnek, melyet az ember a természet megismeréseért vív évezredek óta. Nem száraz tudománytörténet, hanem eleven képe annak a folytonos erőfeszítésnek, mellyel az ember világfelfogását mélyíteni igyekszik.

KANT-BREVIARIUM.

Kant világnézete és életfelfogása. A művelt ember számára Kant irataiból összeállította dr. Gross Félix, fordította dr. Polgár Gyula. Ára kötve 1 K 60 f.

Kant világnézetét saját szavaival jellemzi e könyv, műveiből készült gyűjtemény, mely minden ismertetésnél jobban érteti meg a nagy filozófust.

AZ EMBERISÉG JÖVŐJE.

Irtta Heinrich Lhotzky, fordította Schöpflin Aladár.

Ára kötve 1 K 20 f.

Pillantás a jövőbe, a mai szellemi élet mozgató erőiből való filozófiai következtetés útján. Hittel és lendülettel teli megrajzolása a megértés, a gondolatszabadság és a magasabb erkölcs állapotának, mely az emberiségre vár.

A VAGYON TUDOMÁNYA.

Irtta I. A. Hobson, fordította dr. Sidó Zoltán.

Ára kötve 2 K.

A közgazdasági élet tényezőinek fejlődésükben és összefüggésükben való ismertetése, nemcsak népszerű közgazdaságtan, hanem egyúttal bevezetés a közgazdasági gondolkodásba.

A SZOCZIOLÓGIA VÁZLATA.

Irtta G. Palante, fordította dr. Mikes Lajos.

Ára kötve 1 K 60 f.

Rövid, szabatos és világos összefoglalása a szociológia mai módszereinek és eredményeinek, megbízható és kellemes tájékoztató abban a tudományban, mely ma leginkább foglalkoztatja a gondolkodó emberek elméjét.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

A VAGYON TUDOMÁNYA

IRTA HOBSON

FORDITOTTA SIDÓ ZOLTÁN dr.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1912

A VAGYON TUDOMÁNYA

IRTA

J. A. HOBSON

FORDITOTTA

SIDÓ ZOLTÁN dr.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1912

127453

MAGY. AKADEmia
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I. FEJEZET.

A vagyon jelentése.

Manapság a közhasználatban a vagyon szó alatt csak azokat a dolgokat értjük, amelyeket el lehet adni és meg lehet venni, annak a vagyonnak a nagyságát pedig, amelyet e tárgyak képviselnek, annak a pénzösszegnek a mennyiségével mérjük, amellyel a piacon eladhatók.

Ha vagyonos emberről beszélünk, mindazt, amiye van, pénzben fejezzük ki, beleértve nemcsak földjét, házait, gépeit, nyersterményeit, készpénzét, amellyel rendelkezik és amelyet üzletébe fektet, részvényeivel vagy egyéb papirjaival és okmányaival együtt, amelyek jövődő termékekre biztosítanak igényt számára, hanem lakóházát, bútorait, képeit, könyveit és egyéb személyes használatára szánt tárgyait is, amelyeket nem szándékozik áruba bocsátani. Mindezeknek megvan a maguk piaczi értéke és az illetőnek a vagyona ezeknek az értékeknek az összegéből áll.

Valamely nemzetnek a «vagyonát» hasonló módon becsülhetjük meg. Bizonyos adott időpontban ez a vagyon az állam és a nemzetet alkotó egyének, a polgárok tulajdonában levő elárúsítható javak teljes összegéből áll. Természetesen lesznek e javak közt olyanok, melyek idegen or-

szágokban fekszenek, viszont hiányzanak belőlük oly javak, amelyek bár magában az országban fekszenek, mégis külföldiek tulajdonát képezik.

Ilyen értelmezés mellett Nagybritannia vagyónához nem számítjuk hozzá földrajzi fekvésének, éghajlatának vagy más természeti előnyeinek pénzben felbecsült értékét, noha ezek esetleg egyéni, vagy kereskedelmi czélokra igen hasznosak. A Themze-folyó a nemzet üzleti életéhez való hozzátartozandósága mellett is csak közvetve vehető a nemzetvagyon részének, amennyiben könnyebbséget jelent a közlekedésügyi vállalatok részére. Két erős oka van annak, hogy ezeket a természeti előnyöket a nemzeti vagyon üzletszerű becsléséből kizárjuk. Elsősorban az, hogy nem eladók és piaczi értékük meg nem állapítható. Másodsor, ha az éghajlat, földrajzi helyzet, kikötőknek alkalmas partalakulás, stb. értékének megállapítását megkísérlenők, ez a nemzet mérlegében egyes tételek kétszeresen való szereplésére vezetne, mert mind e természeti előnyöket kétszeresen vennők számításba a magánvállalkozás számtalan czéljára történt felhasználásuk következtében.

Ezért akár az egyes egyén, akár a nemzet szempontjából üzleti czélra megfelel, ha a vagyon fogalmát a vásárolható árúkra korlátozzuk, piaczi értékük szerint mérve. Ennek az eljárásnak megvannak a maga előnyei és hátrányai. Vannak dolgok, amelyek így vagyonnak tekinthetők egy bizonyos helyen és egy bizonyos időben, míg más helyen és időben már nem szerepelhetnek ilyenül. Az ország lakosságának növekedtével olyan földterületek, amelyek annakelőtte

nem jöttek vagyonszámba, időfolytán azzá válnak; víz, levegő és napfény szabad jószágból vásárolható jószággá válik a városi lakásbérek emelkedésével. Noha a rabszolga munkája sokkal kevesebb értéket képes termelni, mint a szabad munkásé, mégis a rabszolgák felszabadítása az Egyesült-Államokban a magánvagyon roppant tömegét semmisítette meg.

Viszont, a vagyonnak piaczi ár szerint való számbavétele mellett az egyes árúkból összetett vagyon összege folytonos változást mutatna, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez az eljárás a nemzet, vagy a világ vagyonában akkor is változást tüntetne fel, ha a «javak» mennyiségében vagy minőségében ennek megfelelően mi változás sem történnék. Az árak általános emelkedése vagy csökkenése, amely a pénzviszonyok következménye, a vagyon alaptalan növekedését, vagy csökkenését mutatná fel. És bár a statisztikusok e hibákat korrigálhatják is, a nemzeti vagyon tanulmányozásánál a vagyon mérésében a napi árra való támaszkodás még így is bizonyos zavar forrása marad.

Ha a vagyont alkotó tárgyakról leltárt veszünk fel, a vagyon köznapi fogalmát túl anyagiasnak fogjuk találni. Az üzletember jóakarátát csak úgy vagyonnak kell számítanunk, mint gyára épületeit, mert bár anyagiatlan, mégis eladásra alkalmas. Többször vitatták, hogy az üzleti képességek, az ügyesség, hatékonyság vagy az emberi munkaerő a nemzetvagyonhoz hozzá számítandók. Ám ez helytelen eljárás lenne. A rabszolgarendszer mellett a rabszolga termelőképessége részét képezi annak az eladásra alkalmas bir-

toknak, amelyhez tartozik ; ám ott, ahol a személy nem jószág, azok a képességei sem tekinthetők jószágnak, melyek személyétől elválaszthatatlanok. Csak azok a szolgáltatások, amelyek nyújtására képesek és amelyeket a vevőnek át tudnak adni, számíthatók vagyonnak. Azaz, az orvos tudása és ügyessége nem vagyon, azonban a műtét, melyet végez, vagy a vélemény, melyet egy bizonyos esetben ad, már vagyonnak számítandó. Ugyanígy van ez a professzionátus és személyes szolgálatok minden fajánál. A szakács és a pinczér szolgálata ugyanabban az értelemben jelent vagyont, mint a táplálék, amelyet főz és felszolgál : a leczke épp úgy vagyont jelent, mint a tankönyv. Ahol azonban személyes ügyességet vagy munkát fordítanak a javak termelésére, úgy hogy az alakjuk vagy helyük megváltozik általa, ezt az ügyességet, vagy munkát úgy szokás tekinteni, mint a javakba belépő tényezőt, amely értéküket növeli. Eszerint a bérmunkát és az üzletvezető munkáját általában nem szokás önmagában vagyonnak tekinteni, hanem csak beszámítani azoknak az árúknak az értékébe, amelyeknek a termeléséhez hozzájárulnak. Ha a társadalom szempontjából tekintjük a vagyont, világos, hogy az említett két személyes szolgálatot nem vehetjük mindkét módon számításba és sokkal alkalmasabb azokhoz az árúkhöz számítani, amelyek piaczi értékét növelik.

Ha egy adott pillanatban leltárt készítenénk egy embernek, vagy nemzetnek a vagyonáról, természetesen csak az anyagi jellegű javakat vehetnők számításba, minthogy a szolgálatok bizonyos időben folynak le. Azonban világos, hogy

a szabad, a házi, a szórakoztató és egyéb szolgálatok, amelyeket nem csupán az anyagi javak termelésére fordítanak, a vagyon egy más, külön fajtát képezik, ha árú tárgyaúl szolgálnak. Ezért valamely nemzet vagyonát egy adott időszak lefolyása alatt feltüntető leltárba bele kell őket foglalnunk. Az a szerep, amelyet a nemzetvagyon általános tömegében játszanak, sokkal világosabbá lesz előttünk, midőn majd a *jövedelemről* szólunk.

Azt a berendezést, amely ennek a részint kézzelfogható, részint csak szellemi vagyonnak a különböző fajait termeli vagy előállításához hozzájárul, termelési rendszernek nevezzük. A termelés fogalma alá soroljuk itt mindazon tevékenységeket, amelyek a vagyon bármely fajának előállításában részesek, beleértve a bírót, a papot, az akrobata, vagy a szakszervezeti titkár működését. Így nemcsak a földművelésnek és a bányászatnak a földből javakat kivonó gazdasági ágait, nemcsak a kézműipar, a fuvarozás és az anyagi javakkal foglalkozó szétesztó ipari és kereskedelmi ágakat, hanem a kormányzást, a tudományos foglalkozásokat, a művészetet, minden üdítő sportot és szórakozást a termelési rendszer fogalma alá kell foglalnunk.

A termelés mindezen ágainak terméke vagyont jelent és e vagyon összegét annak piaci ára szerint becsüljük meg.

Ruskin János és mások tagadták, hogy a közgazdaságtannak meg kellene elégednie a vagyonnak ezzel a szerintük szűk értelmezésével. Árú tárgyát képező javakról szóló rideg adatok, amelyeket pénzürtékben fejeznek ki, mondják e tá-

madók, mi hasznos ismeretet sem nyújtanak számunkra abban a tekintetben, hogy mi hatásuk van e javak termelésének és fogyasztásának az ember életére és boldogságára. A társadalom más kutatói szintén kétségbevonták annak a helyességét, hogy a gazdasági eljárások tanulmányozását különválasszuk más társadalmi proceszusokétól és külön közgazdasági «tudománnyá» tegyük.

Ez a bírálát, amennyiben éle van, minden tudományos specializálásra alkalmazható. A jelenségek egész világa benső összeköttetésben álló részek egysége és bármely résznek külön tanulmányozás céljára való kiszakítása szükségképpen csonkítást jelent. Ám az ily külön tanulmányok folytatása igen fontos az intellektuális haladás szempontjából és a művelésükkel járó csonkítás nem végzetes jelentőségű, feltéve, hogy nem fellelkezünk meg róla és hogy a specziális kutatás tárgyával nem foglalkozunk oly módon, mintha kerek és teljes egészet képezne. Sőt az ily tudományos specializálásból a legnagyobb veszedelem éppen akkor áll elő, ha a tudományt valamely művészet alapjává tesszük és az emberi cselekvés szabályait építjük fel rá. A gazdasági élet tudományos kutatása bemutathatja, hogy az ember bizonyos cselekedetei vagy a nemzeti politika bizonyos intézkedései az áru tárgyát képező vagyont növelik. Hogy ezt az állítást felszólítássá módosítsuk és ez a felfedezés elegendő alapot jelentsen arra nézve, hogy egyéni, vagy nemzeti cselekvéseknek irányt szabjon, anélkül, hogy kellően számbavettünk volna a közjólétre hatást gyakorló egyéb tényezőket, amelyek e kereskedelmi szellemű politikából folynak, vagy foly-

hatnak, szemelláthatólag elítélendő. Mert, ha valamely egyén, vagy nemzet a maga cselekedeteinek irányát kívánja megállapítani, ugyanakkor számba kell venni minden felmerülhető előnyt és hátrányt. Ennélfogva azt a tanácsot, amelyet a közgazda ad az államférfinak, mindenkor a közjólét egész területére való hatásának vizsgálata alapján kell alkalmazni, vagy kiigazítani. A rögtön, sőt állandóan hasznothajtó gazdasági politika is megtámadható a szélesebb látókörből tekintett hasznosságból eredő meggondolás alapján.

Ám, ha mindezt megengedtük is, ez távolról sem jelentheti azt, hogy a gazdasági javaknak akár a tudománya, akár a művészete tarthatatlan volna. Ellenkezőleg, mindkettő fontos szerepet nyer a «politikának», azaz a társadalom viselkedése tágabbkörű tudományának és művészetének haladása szempontjából. Nemcsak arra van szükségünk, hogy elkülönítve a gazdasági jelenségeket a közelebbi vizsgálat céljaira a többi társadalmi jelenségtől, megtanuljuk, hogy melyek a gazdasági rendszer tényezői és mint végzi e rendszer a maga működését, hanem épp oly szükséges, hogy tudjuk, mi a javasolt változásoknak a valószínű hatása a gazdasági rendszerre és az árú tárgyat képező vagyona, melyet termelni szokott. Mindkét fajta ismeret segítségére szolgál úgy a polgároknak, mint az államférfiaknak. Egyik ismeret sem elegendő önmagában arra, hogy a cselekvés irányát megszabja: de mindkettő hozzájárul az ismeretközlés ama tágabb folyamatához, mely a társadalom politikájának kialakításában segítő szerepet játszik.

II. FEJEZET.

Az üzem és az ipar.

Az előtt a fiatalember előtt, aki első alkalommal lép valamely pályára mint munkás, hivatalnok, üzletember vagy ú. n. szabadfoglalkozású egyén, az üzleti világ tág köre szükségképp a bizonytalan formák és események zavaros és szövevényes tömegéül jelenik meg, amelynek csak töredékei tűnnek fel képzeletében és agyában barátai és szomszédai beszédéből, a napilapok hasábjairól, a boltok kirakataiból, az utca mozgalmasságából és a kicsinyben való vásárlásnak azokból az eseteiből, melyekben jövedelmét el szokta költeni. Tiszta látásának egyetlen gyújtópontjául csak az a meghatározott rendszeres munka szolgál, amelyet ő a maga foglalkozásában folytat. A közgazdaság egysége, sőt még rendszerének létezése is sokáig rejtve marad előtte, vagy legjobb esetben csak határozatlan általánosításban merül ki. De a köznapi realitás, annak az üzleti intézménynek a szerkezete és működése, amelyben mindennapi munkáját folytatja, csakhamar mind tisztábban jelenik meg agyában.

Noha eleinte csak azt a munkát ismeri alaposan, amellyel foglalkozik és amelyet a többi munkás a közelében végez, csakhamar némi ismeretet szerez az osztályában végzett egyéb munkákról és amint más és más osztályokban dolgozik és megismerkedik társaival, mind többet tud meg arról, hogy más osztályokban mi történik. Ha

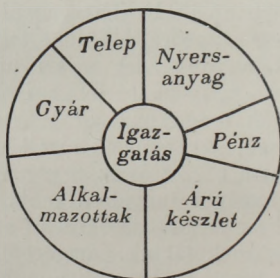

gyárban van alkalmazva, látja a nyers anyagot és a kész gyártmányokat és értelme és érdeke szerint a gyártás különböző stádiumaiban alkalmazott gépekkel és eljárással ismerkedik némileg meg. Fokozatosan tisztul a gyártási eljárás mögött rejlő üzemszervezetről, a felügyelők, az igazgatás munkájáról való fogalma és némileg megérti, mit végeznek a gyár irodájában, ahol a hivatalnokok nyilvántartják mindazt, ami a gyárban történik. Sőt még a személyes tevékenységétől oly távol-eső adás-vételi ügyletekről is nyer némi fogalmat, különösen ha társaival együtt valamely szakszervezet tagja és megtanulja, miképp befolyásolhatják munkáját és bérét az adás-vételek.

Az intelligens munkás ekképp eléggé hű képet alkot magának annak a gyárnak vagy műhelynek a szervezetéről és személyzetéről, amelyben dolgozik. A telep, az épületek, a gépek és eszközök, a hajtóerő, a nyersanyag, a gyártás s eljárás különböző stádiumainak termékei, a készpénz a gyári pénztárban és a bankban, az alkalmazottak és a vezetőség rangsora, elkülönült képzetekként jelentkeznek agyában. A gyári hivatalnok, a munkavezető, az igazgató lényegileg ugyanazt a képet alkotják maguknak, de más szempontból látják, az üzem egyik-másik részét világosabban észlelik, mint a többit és az egyes részeknek különböző fontosságot tulajdonítanak. Ha eltekin-tünk az emberi vonatkozásoktól és a gyárat csak termelő eszköznek látjuk, megértjük, hogy az igazgatók helyzete a legjobb annak megítéléséhez, hogy a különböző együttműködő tényezőknek egymáshoz viszonyítva mily fontosságuk van. Ezzel nem azt mondjuk, hogy az igazgató elfogu-

latlanabb, vagy indító okai, ítéletei, érdekeitől függetlenebbek, mint a munkásé. Mindkettőnél az egyéni érdek bizonyos mértékben elferdíti a helyes képzetet és értékelést. Az igazgató előnye merőben technikai: az ő helyzetében jobban átlátható, hogy az üzem egyes részei mily mértékben és arányban járulnak az egészhez. Mert az igazgatás — mint látni fogjuk — az egyesítő, összetartó, egybeigazító tényezője az üzemnek: csak az igazgató tudja, hogy az egyes részek mibe kerülnek és így neki egy közös értékmérő áll rendelkezésére. Ez okoknál fogva kívánatos, hogy a munkás vagy hivatalnok, ha az üzemről megbízható képet akar magának alkotni, iparkodjék az ő «kereseti» szempontját kiegészíteni az igazgatóéval és elképzelni, hogy annak helyzetéből hogyan látni az üzemet.

Az üzem vagy az ipar legkisebb szervezett egysége így durván látva körülbelül ily alakban jelentkezik:

Ha gyár helyett kereskedelmi üzletet vagy bányát, avagy kiskereskedést, vagy gazdaságot ve-

szünk szemügyre, bárha az egyes részek különbözni fognak, általában azonosnak fogjuk a szervezetét találni.

Nyersanyag, készlet, eszközök, telep, munka és igazgatás mindenütt egy közös ipari célra működik közre, noha igen különböző arányokban. A kereskedésnél a felszerelésnek csekélyebb a szerepe, miután gépek és munkaeszközök alig vannak; nyersanyag és készlet ugyanazon javak, csak különbözőképp vannak elrendezve; és a pénznek nagyobb a szerepe. A gazdaságban és a bányában a telep — a földet is beszámítva — sokkal jelentősebb, mint a gyárnál. Továbbá sok üzem nincs egyetlen meghatározott, telepre szorítva. Az építő-vállalat részére dolgozó kőműves az üzemet nem egy meghatározott telephez, hivatalhoz kötöttnek látja, hanem más-más helyütt végzendő munkáknak. A vasutasnak, hogy üzemének szervezetét megértse, igen részletes látókörrrel és képzelőtehetséggel kell rendelkeznie.

Ugyanazon iparág üzemei igen különbözők szervezetükre és nagyságukra nézve. A gazdaságban az egyik véglet a kisbirtokán egyedül dolgozó paraszt, aki csak családját tartja el munkájával, a másik véglet a nagy marhatenyészet, vagy a költséges gépekkel dolgozó gabonatermelő nagybirtok. Az arányásánál ott van a maga szakállára dolgozó bányász és az óriási bányatársaság. Így van ez az iparnak majd minden ágában, a közlekedésnél, az iparnál, a kereskedelemnél. De a gyári üzemben látott minden tényező bizonyos módon és arányban mindig jelen van az anyagi javak kezelésénél: mindig kell valami telep, kellenek eszközök, nyersanyag, készlet,

pénz, munka és igazgatás, bárha az utóbbi ketőt a legegyszerűbb üzemekben már ugyanazon személyek végzik.*

Sőt, ha — mint helyes is — a nem anyagi javak előállítását is az ipar tágabb értelmében vett fogalma alá vesszük, az ipari üzemszervezet általános vonásait itt is megtaláljuk. A színházat, az orvosi vagy ügyvédi gyakorlatot, az iskolát, a fodrászt, vagy bármely más «szolgáltatok» nyújtására és eladására szervezett más szervet véve

* A termelés egyes tényezőit négy csoportba osztják: föld vagy természet, munka, képesség és tőke. E négy tényező különvalóságát gyakran vitatják és az logikailag gyakran nem is tartható fenn. Különösen hangsúlyozták már egyes írók azt, hogy a föld a tőke egy nemének vehető, mert a legtöbb föld, amelynek «értéke» van, javítva van és az eszközölt beruházások nyilván tőkét képeznek. Sőt könyvelési és pénzügyi célokra a földértéket a tőkébe foglalják bele. De a mi jelen elemzésünkben fontos e megkülönböztetés megtartása. Eredetileg és természetileg ugyanis a föld a tőke minden fajtától különbözik és az egyes tényezők használatának megérthető értékeléséhez szükség van e megkülönböztetésre.

A konkrét tőke áll 1. épületből és más helyiségekből, 2. gépekből és szerszámokból, 3. nyersanyagból és készletből, 4. pénzből. A két elsőt gyakran fix (álló) tőkének nevezik, miután az ipari folyamatban egy bizonyos helyhez vannak kötve, hogy a nyersanyagok vagy javak végső rendeltetésükhöz jutását: a termelők vagy fogyasztók használati tárgyává válását elősegítsék. A két utolsót rendszeren forgótőkének hívják, mert a termelési rendben állandóan egyik helyről a másikra sodródnak.

A tényezők különvalósága nem azt jelenti, hogy tulajdonosaik különböző személyek. A legtöbb kisebb vagy egyszerűbb üzemben a munkásnak vagy legalább némelyik munkásnak van valami tőkéje vagy földje és az üzem vezetésénél a szükséges képességet is kifejti.

szemügyre, azt fogjuk találni, hogy noha a berendezkedés, telep, szerszámok stb. a személyes ügyesség és energiához viszonyítva igen csekély mértékben vannak meg, mégis mindig megvannak. Sőt néhány szolgálatokat nyújtó üzem, mint pl. a színház, (az iskola, igen kiterjedt anyagi berendezést igényel, minélfogva a modern kapitalista vállalkozás legelőrehaladottabb formájához tartozik.

De abban a törekvésünkben, hogy az üzemről, mint a termelési szervezet egységéről határozott fogalmat nyerjünk, még nem jutottunk ki a tömkelegből. Nyilvánvalóan sok gyár, üzlet stb., amelyet figyelembe vettünk, nem független önálló üzem. Csak külön lévő vállalat. Bárha ezelőtt igen szokatlan volt, hogy több gyár, bánya, üzlet egy személyé legyen, vagy egy személy igazgatása alatt álljon, ma igen gyakran így van ez egyes iparágakban.

A pénzügyi kezelés egysége adja meg az üzem egységét. Egy társulat valamennyi malma egy üzemnek veendő, amint Lipton vagy Wanamaker fiókjai egy üzemhez tartoznak. És ebben az értelemben az sem szükséges, hogy valamely üzem mindig különböző helyeken levő egyfajta malmokból, üzletekből álljon. Kiterjeszkedhetik több különböző iparágra is, mint pl. egy nagy áruházhoz csatlakozhatik egy gazdaság, szállító üzlet és kárpitós műhely, vagy a vasút birtokában lehet gépgyár, vagy szénbánya és kezelheti is azokat. De nemcsak ekképp mosódhatnak el valamely üzem határozott körvonalai. Sok, látszólag különálló vállalat igazgatását vagy finanszírozását, vagy mindkét működést valamely nagyobb, erő-

sebb vállalat végzi. Sok dohányáruda, ékszerüzlet, czipő- vagy vasárú-üzlet, ha nem pusztán fiókja, a valóságban csak eladó ügynöke, bizománya bizonyos gyárosok, vagy szállítók cikkeinek. Segédcikkeket gyártó, vagy javítási műhelyek gyakran valamely nagy gyárhoz tartoznak, attól szorosan függenek. Első pillantásra önállóan látszó üzemeknél számos körülményes formája van az ilyen függésnek. A pénzügyi, sőt igazgatási függetlenség gyakran csak többé vagy kevésbé van meg. Ám a mi célunkhoz nem is szükséges, hogy meghatározásaink szigorúan következetesek legyenek. Elegendő, hogy elfogadjuk, hogy igazgatásnak azt a tényezőt nevezik, amely egy üzem különböző elemeit egybefoglalja, annak egységes szervezetet és termelőképeséget ad. Ha az igazgató a vállalat vezetésénél eléggé önállóan, lényegében függetlenül járhat el, a termelési szervezet általános leírásánál malmát, bányáját vagy üzletét különböző üzemnek vehetjük, noha a legfelső és végleges határozás joga valamely részvénytársulat részvényesei egyetemét illeti is.

Szemlélődésünk céljaira az egyes teljes vállalatokat külön üzemeknek vesszük, kivéve, ha a kapitalisztikus kombinációkat és ellenőrzést kell majd kiemelnünk. A termelési rendszert ekként bizonyos formai és célbeli hasonlóságok alapján különböző iparágakba csoportosított üzemsejtek kiterjedt elrendezkedésének vesszük. Ugyanazon fajta javakat termelő, vagy kezelő üzemeket egyazon iparághoz tartozóknak vesszük, bárha igen különböző módon termelnek. A kézi munkával végzett órakészítés nagyon kü-

lönbözik a gépekkel végzett óragyártástól, de miután mindkét gyártmány egyaránt óra, ugyanazon iparághoz tartozónak vesszük.

Igy vagyunk más munkákkal is, melyek részint kézimunkák, részint gépiek. De nemcsak a gyártás módja lehet különböző, hanem az anyag is. Házat lehet kőből, fából vagy téglából építeni, mégis általában építőiparnak vesszük a házáépítést. Általában azonban az anyag határozott különbözősége az iparágak különbözőségét hozza magával. Így a vaságykészítő ipart a faágykészítőtől különállónak vesszük. Ezt a piac dönti el. Az olyan üzemeké amelyek ugyanazon piacon valósággal versenyeznek is egymással javaik eladásánál, egyazon iparághoz tartozóknak veendő. De itt sincs határozott, éles választóvonal. Kézzel, vagy géppel gyártott órák bizonytalansággal versenyeznek egymással; fa- és viaszgyufák szintén nyilvánvalóan azonos iparágakhoz tartoznak. De noha vas- és fabútorok egymással versenyeznek, versenyük kevésbé közvetlen és piacuk nem azonos. Gáz és villany a világításnál versenyeznek egymással, mégis külön iparnak veszik őket. Néha helyes csak építőiparról beszélni, néha építőiparokról. A gyapjú, vagy czipőipar speciális iparágakra bomlik, gyakran a helyi viszonyokon múlólag ugyanazon fajta különböző minőségű javak piaca más és más lehet és a termelők vagy vevők más iparágaknak veszik őket. A hely is alapul szolgálhat iparágak megkülönböztetésére, különösen, ha általában a munkában vagy a gyártmányban valami különbség van. Így a Clyde és a Tyne folyóknak megvan a maga külön hajóépítő iparága és a délwalesi szénbányá-

szatot az angol szénbányászat más ágaitól különbözőnek veszik. Leicesternek és Northamptonnek megvan a maga sajátos czipőipara. E példák eléggé mutatják, hogy az ipar szó használatánál épp oly latitüdök vannak, mint az üzemenél. De általában leghelyesebb az iparág határait a piaczéival egybeesőknek venni és azokat az üzemeket, melyeket ugyanazon piaczon adnak el és egymással megfelelően versenyeznek, ugyanazon iparúhoz tartozóknak tekinteni. A piacz nem valami határozott piaczhelynek veendő itt, ahol árúk adatnak el, hanem annak az egész vidéknek, amelyen vevők és eladók egymással oly szabad érintkezésben állanak, hogy ugyanazon javak árai könnyen és hamar egyenlőkké válnak.

Igy az államadóssági kötvényeknek, aranynak, gyémántnak és néhány fontos maradandó jószágnak és anyagnak, mint a búzának, gyapjúnak: világpiacza van, a legtöbb egyéb jószágnak országos piacza és az igen nagy térfogatú, romlékony vagy el nem mozdítható jószágnak kis helyi piacza. Természetesen minden piaczon belül megvan a maga tere a gyártási, minőségi és hírnévbeli különbségeknek, melyek a versenyt és az árakat befolyásolják.

De az itt feltüntetett lényegesebb eltérések ne akadályozzanak meg bennünket abban, hogy az üzemeket különálló iparokba csoportosítsuk, aszerint, amint közös piaczot látnak el javakkal. Igy egy boltoni fonómunkás, vagy egy leicesteri czipőgyári munkás csakhamar kiterjeszti a maga gazdasági látókörét a fonó vállalaton túl, amelyben dolgozik, a többi hasonló vállalatok csoportjaira, amelyek fokozatosan a helyi, majd az or-

szágos gyapjú- és czipőpiacot alkotják. A nemzetközi- vagy világpiacsról való határozatlanabb, elmosódottabb fogalma később alakulhat ki, mint a szűkebb és nagyobb gyakorlati jelentőséggel bíró első fogalmának csekély módosulása.

Természetesen iparának egységét és érdekközösségét gyengébbnek fogja látni, mint üzeméét. Először különálló és versenyző üzemek sorát fogja csak látni. De az iparhoz tartozó helybeli üzemek között rendszeren bizonyos egyöntetű eljárást és bizonyos szervezkedést fog találni. A munkaadók minden irányban hajlandók szövetkezni, egyesülni, hogy értesüléseket szerezzenek, az anyag és a munka vásárlásánál, termelésénél, a piacon érdekeiket megvédjék, előmozdítsák. Ugyanazon ipar munkásai különböző gazdasági és társadalmi célokra egyesülhetnek. Az ipari szervezkedés további fejlődése a tőke és a munka érdekei kiegyenlítésére, bér- és munkaviszonyra vonatkozólag egyezségek, megbeszélések, békéltető hivatalok szervezésének kialakulásában állhat.

Ekként a munkás a maga iparáról határozott képet alkot. Később iparának a többihez való viszonyáról is fogalmat nyer. Meg fogja érteni iparának más iparágaktól való szoros függését, amelyek a feldolgozandó nyersanyaggal látják el és attól az ipartól vagy a piactól, amely gyártmányát megveszi. Ha czipésmunkás, látni fogja, hogyan befolyásolja iparát minden, ami csak a cserző iparban történik, amely bőrrel látja el, vagy a kereskedelemben, amely a gyárostól a czipőket megveszi. Ha gyapjúfonó, meg fogja érteni ipara szoros függését egyrészt a

nyers gyapjúkereskedelemtől, másrészt a szabóipartól. Mert egyik vagy másik irányból munkáját, vagy bérét befolyásoló fontos tényezőket lát majd közrehatni. Ha tovább kutat és következtet, ahhoz a fontos felfedezéshez jut, hogy az az ipar, amelyben dolgozik, csak egy láncszeme azoknak az iparágaknak, melyek a nyers anyagot kész termékekké alakítják és a fogyasztókhoz juttatják.

Ha czipész munkás, akkor a láncolatot így fogja látni:

Állattenyésztő . . . . cserző . . . . czipész . . . . czipő-
nagykereskedő . . . . czipőüzletek.

Ha gépmunkás, akkor így:

Bányászat . . . . kohászat . . . . aczélművek . . . . gép-
üzletek.

De minden iparág közvetlen kapcsolatban van másokkal, melyek ugyanazon cikk termelésére és szállítására irányulnak. Mindig valami mezőgazdasági vagy bányászati ág nyeri a nyers anyagot a természettől. Azután egy vagy több gyártási eljárás következik és ezután valami nagyban és kicsinyben forgalombahozó ipar.

III. FEJEZET.

A termelési rendszer.

Czipész, szövő vagy más szakmabeli munkásunk, a maga iparágán túltekintve, azt egy csoport tagjának látja, amelyet a többivel egy közös érdek köt össze: bizonyos javak termelésé-

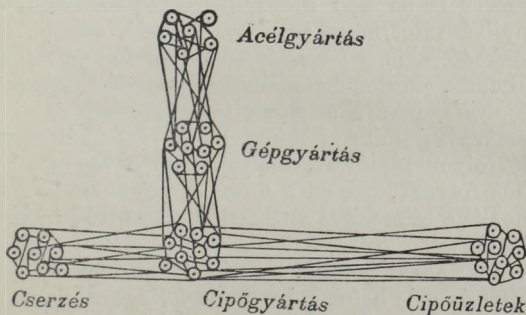
nek előmozdítása. Ha más iparokról keveset tud is, helyesen fog arra következtetni, hogy azok hasonlóképp termelő és szétosztó eljárások sorozatában állanak. Mint az étel-, ruhaneműeket és más használati tárgyakat vásárló fogyasztó felismeri, hogy hasonlóan alkotott ipari lánczolatok végén van. Így az ipari termelés a képzetében eljárások folyamatainak vagy sorozatainak bizonyos számává kezd kiszélesedni és mindegyik sorozatnak, vagy folyamatnak az a különleges feladata, hogy bizonyos nyers anyagoknak a fogyasztók kapcsolati tárgyaivá való változását előbbre vigye. Nemcsak czipőiben, de a kenyérben, ingben, könyvben, dohányban és más cikkekben, melyeket vásárol, iparok bizonyos sorozatának célját és tárgyát fogja látni. De hamar észre fogja venni, hogy a javak, kenyér, czipő, ing, stb. különfélesége alapján gyártási folyamataik elkülönültségéről nyert fogalma túlzott. Mert belátja, hogy nincs teljesen külön iparágssorozat a czipőknek a gyártására, forgalombahozatalára és eladására. Azok a gazdálkodók, akik a cserzőknek állati bőrt adnak el, a mészárosoknak állati testeket is árulnak, a molnároknak gabonát és így más meg más termelési sorozatokba lépnek. A cserző a czipőgyáron kívül más gyárosoknak is szállít bőrt. Sok kicsinyben eladó üzlet czipőn kívül más cikkeket is árul. Hasonlót tapasztal más iparsorozatoknál. A termelési folyamatok egyes pontokon találkoznak, vagy keresztezik egymást. Bizonyos őstermelő és gyártó eljárások kezdetei sok sorozatnál szerepelnek. Gazdálkodók, bányászok és mások, akik a természettől a nyers anyagot nyerik, kez-

denek meg minden nagy termelő sorozatot. Ha kitermelő munkájukat elvégezték, a nyert igen különféle nyersanyagot különbözőképp csoportosítják és különböző eljárásoknak vetik alá. A további gyártási eljárások számosabbak, specializáltabbak, amíg a javakat szétosztó és forgalomba hozó művelet gyakran ugyanazon iparágban vagy üzletben összehoz számos jószágot, amely a gyártási eljárásnál különböző iparokhoz tartozott.

Ha tehát a folyót vesszük jelképnek és beszélünk ipari folyamatokról, melyek a termelés különböző fokozatain viszik keresztül a nyersanyagot, amíg a kicsinyben való eladáson át a fogyasztók kezéhez jutnak, azt fogjuk találni, hogy a folyó néhány forrásból fakad, s amint a gyártáson átmegy, egyre számosabb ágra szakad és végül ismét aránylag csekély számú ágban egyesül, amint a kereskedelem fokozatain át a fogyasztóhoz jut.

De a termelés valóságos szervezete sokkal bonyolultabb, mint e kép. Egyes bonyodalmainak aránylag korán jut a gyárban, bányájában, hivatalában megfigyeléseket tevő intelligens munkás a tudomására. Felismeri, hogy nem minden ipar foglalkozik közvetlenül azzal, hogy a nyersanyagot a termelés főfolyamán keresztül továbbítsa a fogyasztási jószággá válása felé. A czipész munkás tudja, hogy egy-két ipart nem említettünk meg, amelyek majdnem oly fontosak a czipőgyártásban, mint maga a czipőipar, t. i. azok az iparok, amelyek a gyártáshoz szükséges gépeket és erőt szolgáltatják. E gépek és ez az erő természetesen magukban is a termelési fo-

lyamatok egész sorozatának végeredményei, amelyek a nyersanyagot a tőke ezen alakjaivá formálták. Ezek nem szerepelnek termelési rendünk végén fogyasztási jószágokul. Ezek céljukat tőkévé válásukban érik el és nem használati jószágokul, hanem mint felszerelés és más termelési segédeszköz használják őket fel. Az üzem szervezését vizsgálva úgy találtuk, hogy telepre és gépekre épp úgy van szükség, mint a nyers-

anyagra. Csak a nyersanyag tárgya a termelési eljárásnak és az megy le a fogyasztási jószággá válás folyamán. Épület, gépek és más felszerelés csak eszközök ehhez a célhoz. De termelni kell őket és felhasználódnak a művelet előmozdításában, amivel az állati bőr, a bőr vagy a bőrczipő meglesz vagy felhasználódnak más hasznos munkálatnál.

A cipésmunkás így azt látja, hogy az iparok folyamatát, amellyel az állat czipővé lesz, számos

mellékfolyamatnak kell előmozdítania, amelyek a termelés egyes stádiumaiban szükséges szerzőszámok, hajtóerő, épületek stb. szolgáltatására irányulnak.

A gépeket vevén egyedül figyelembe, képzetét akként igazítja ki, mint ahogy azt a 21. oldalon látjuk.

De látni fogja, hogy más iparágak is közreműködnek az épület és más gyári helyiségek, a világítás, hő és erő előállításán és fentartásán: ezeket is be kell illesztenie képzetébe. Miután nyilvánvaló, hogy az a gazdálkodó, cserző, kereskedő, akik a termelés közvetlen folyamatában állanak, szintén használnak felszerelést, gépeket és más munkájukat elősegítő gyártmányokat, következésképpen minden műveletnél a főfolyót mellékfolyók táplálják, melyek nem a fogyasztókhoz folynak, hanem a termelés egyes stádiumaihoz és a termelőket a termelést elősegítő javakkal látják el.

Ha jobban tetszik, természetesen a gépet, épületet és más befektetést ugyanis felfoghatjuk, hogy lassanként azokká a javakká válnak, amelyek termelését előmozdítják és így a fogyasztáshoz a főfolyamon át jutnak. De e nézettől itt eltekinthetünk.

Már most ezen járulékos iparágak, amelyek a főfolyamathoz az álló tőkét szolgáltatják, gyakran fontosabbak és nagyobbak, mint az általuk táplált iparágak, mivel némelyikük a termelés főfolyamának számos iparát látja el bizonyos állótőkével. A gyáriipar rendszerének minden pontjánál fontos segítség a vas, aczél és a gépgyári ipar, s az építőiparok is. A bányászat, a főbb fém-

és építőiparok, annyi speciális ipar állandó fő-támasztékai, hogy gyakran alapiparágaknak nevezik. Ha valami jelentékenyebb esemény fordul elő egyiküknél, a termelési rendszer minden ágában hamar jelentkezik hatása.

De ezen alapiparágakon kívül a termelés fő-folyamában levő iparoknál a közös érdek más kötelekeket is teremt.

Ugyanazon fajta nyersanyag a termelés számos főágában mint fő- vagy segédanyag egyaránt használatos. A főbb gabonanemek, a textilgyártmányok, vas, szén, kő, agyag stb. számos különböző használati cikk gyártásánál nyersanyagok és a bármelyiküket használó különböző iparágakat a rokon- és ellenszenv hatalmas kötelekei fűzik egymáshoz. Ily viszonyban van pl. a cipőgyártás a nyereggyártással és bőröndészettel (a bőr útján), a befőttgyártás a kétszer-sült vagy édes italok készítésével (a cukor útján). Ahol a használt anyag közös, ott az iparok egymással rokonszenveznek, mivel mindaz, ami csak a közös anyag kínálatát javítja vagy rontja, egyaránt használ, vagy árt nekik. Ennyiben rokonszenveznek.

Ami az egyik iparágak anyaggal jobban való ellátását előmozdítja, az a többinek árt. Ennyiben érdekellentét van közöttük. Az olaj és a ruggyanta elég példa lesz számos ipar életbevágó fontosságú nyersanyaga keletkezésére.

Némely iparág egymással tartós érdekközöségben áll, miután fontos segédanyagokat szolgáltat egy vagy több fontos iparnak. A vas- és szénipar a legnyilvánvalóbb példa erre. De az érdekközösség igen erős sok speciális iparágban

is, mint a gyümölcstermelésnél és a czukorfinomításnál, vagy a bortermelés és az üvegfúvásnál, vagy számos, az építőiparoknak anyagot szolgáltató iparnál.

Másrészt éles ellentét van egyes iparok között annál fogva, hogy egymást helyettesíthetik. Ha ugyanazon szükségleteket különböző anyagok elégíthetik ki, az ellenségeskedés oka már megvan. A fa és a vas az építkezésnél és a bútorigarban, a gyapjú, pamut és vászon a ruházkodásnál, tea, kávé, kakao az italok között, stb. Így a villanyosság, gáz, olaj és gőz mint ipari hajtóerő és háztartási energiaforrás versenyeznek egymással. Ez iparágak és segédiparaik egymással harcban állanak és ami az egyiknek a javára szolgál, az a többinek árt. Majd az anyagok, majd az eljárás, majd pedig a közvetlen használati cikkek helyettesíthetik egymást, a helyettesíthetőség pedig mindig ellentétet szül.

Azoknál az iparágaknál, amelyekről első pillanatra látszik, hogy a különálló nyersanyagokat használati cikké dolgozzák fel, ekként számos érdekközösség és ellentét van. Az ipari eljárások sorozatai keresztezik egymást, egybeolvadnak és elkülönülnek egymástól különböző pontokon: egyetlen sorozat sem áll teljesen elkülönülten.

De különösen két iparág érdemel figyelmet, mint amely egységesítő befolyást gyakorol. Ez a szállítási- és a pénzüzlet. Nem alapiparok, mint a bányászat és mezőgazdaság, hanem minden ipart áthatnak és összekapcsolnak. Ahol csak üzemet folytatnak, oda állandóan szállítanak anyagot és elviszik belőle a termékeket: minden

adás-vétel bizonyos szállítást hoz magával. Az ily szállítással foglalkozó iparágak csoportjának a termelési rendszerben különös fontossága van. Egészen véve olyan ez a berendezés, mint az állati szervezetben a vasomotor rendszer. Egy bizonyos értelemben véve minden fizikai munka valójában anyagmozgás és minden üzemi műveletben része van ennek. De a modern termelő-társadalmakban a különleges értelemben vett szállítás, személyek, javak, hirek szállítása egyik helyről a másikra igen specializálódott és fontos munkává vált. A vasútnak és hajónak szerepe van a termelő eljárásoknak úgyszólván minden egyes sorozatánál. Azt a fizikai láncot adják, amely az egész folyamatnak hatékonyságot és folyamatosságot kölcsönöz. A vasútnak vagy hajózásnak minden forgalmi zavara egy egész iparvidéket bénít meg: még a távirósodronyok elvágása is megzavarja, késlelteti a termelést. Amint a termelés bonyolultabb lesz, távolabbi és több helyről szerzik be a nyersanyagot, hogy bonyolultabb, finomabb műveletekben használják fel és a rendszer kereskedelmi része a gyorsabb és megbízhatóbb értesülésen mulik. Ezért minden civilizált országban a szállítás szerepe az iparban nagyobb és fontosabb, a tőke és munka mindnagyobb mennyiségét köti le és a legnehezebb kezelési feladatokat veti fel. Ha, amint ez számos nagy államban történik, a vasút a szállítás egyedüli hatékony eszköze, a népesség élete, boldogulása és termelése felett despotikus hatalomhoz jut, hacsak a kormány közbe nem lép. A szállítás minden javítása előmozdítja, minden rosszabbodása hátrányosan befolyásolja az anyagi

javak előállításával foglalkozó összes iparágakat.

A pénzüzem hasonló módon átható, de általános befolyásában önkényesebb az egész modern iparban. Pénzüzem alatt értünk minden műveletet, mely a pénz, vagyis a vásárló-erő termelésében, védelmében és szállításában, tőke, részvények és más fogalomban levő értékek előállításában és kezelésében áll. Láttuk, hogy csak forgalmi értékkel bíró dolgokkal foglalkozik tudományunk és oly eljárásokkal, melyek mindegyike a vétel ügyletével jár. Így nyilvánvaló, hogy a vásárló erő termelésével és alkalmazásával foglalkozó iparágak hatása ép oly átható és döntő, mint a fizikai szállítás. Az az ismert mondás, hogy «a pénz körül forog a világ», népies bizonyítéka a pénz erőtermelő és forgalmát szabályozó üzleti vállalkozások jelentőségének. Az egész termelési renden át mindenütt hatnak a pénzügyi erők. Egy nagy pénzügyi válság épp oly biztosan és még teljesebb mértékben megbénít minden termelő tevékenységet, mint a vasúti forgalom megszünése.

Igy, bárha egyes üzemekben, vagy iparágakban bizonyos függetlenséget és teljességet ismerünk is fel, tudjuk, hogy számos úton-módon állanak egymással kapcsolatban és függenek egymástól. Bizonyos anyagok vagy erőforrások közös használata, egyik anyagnak a másikkal való helyettesíthetősége egyes iparágakat egymáshoz fűz, vagy egymással ellentétbe hoz. Néhány mezőgazdasági őstermelő és gyári ipar igen sokféle későbbi eljárás kiinduló pontjává lesz. A közlekedési és pénzületi ipar azonban általános összekötő szervezet.

Végül megjegyzendő, hogy van egy általáno-

sabb rokonszenv és ellentét minden iparág között annak folytán, hogy közös forrásokból merítik életerejüket. Állandóan újabb tőke- és munkafolyamok szakadnak a termelésbe, hogy fenntartsák, élénkítsék, nagyobbítsák szervezetét és életerejét. Mint rendelkezésre álló termelő energia, keletkezésekor a tőke és munkaerő emez újabb készlete, a fiatal munkások újabb nemzedéke és újabb megtakarítások, egy «szabad» államban mind bármely iparágra vethetik magukat és minden iparágnak a maga szükségletei céljára ebből a közös és állandó készletből kell merítenie. Tehát legfőbb közös érdekük e készlet nagysága, minősége, igénybevehetősége és megszerzésének feltételei. Így minden olyan ok, mely a közület új tőkéje és munkája tömegét, folyékonyágát és hatékonyságát érinti, befolyással lesz minden más iparágra. Amint a termelési rend részleteinek vizsgálatába hatolunk, látjuk, hogy számos korlátja és akadályja van a tőke és munka szabad folyásának. De amennyire a munka és tőke különböző iparágak között szabadon választhat, vagy egyikből a másikba szabadon átnehet, a termelő energia közös alapjának veendő, amely a termelés egészét átjárja, amint a vér a test különböző szervein és sejtein átfolyik, szervezeti egységet kölcsönözve az egész rendszernek.

IV. FEJEZET.

Hogyan működik a termelési rendszer?

I. RÉSZ.

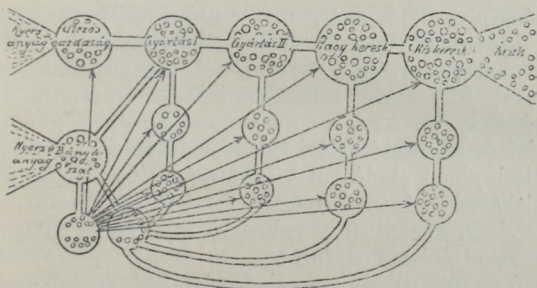
Most már összefoglaló képzetünk van a termelési rendszerről, melyben az üzemek sok raja iparágakba van csoportosítva, ezek pedig sorozatokba, hogy a természet nyersanyagait és erőit az ember használatára szolgáló tárgyakká alakítsák át és szolgálatainkat véghezvigyék. A 29. oldalon levő ábra a kép egyes vonásait tünteti fel.

Az ipari gépezet újabb és újabb anyagot vonván el a természettől a kitermelő műveletekkel, ezeket gyártási, szállítási és kereskedelmi eljárások egész során viszi végig, amelyek alakjukat, összetételüket vagy helyüket megváltoztathatják, amíg végül a kicsiben való kereskedésből mint fogyasztási cikkek kerülnek ki.

Az eljárás minden pontján a termelési tényezők, ú. m. a föld, munka, állótőke és képesség a termelés előmozdítására közrehatnak és amint ezen tényezők elhasználódnak vagy kimerülnek a termelés munkájában, helyükbe új tényezők lépnek, melyek maguk is a természettől nyert anyagokból állanak és a termelő eljárások egész sorozata készítette őket elő, amíg e helyre jutottak. Így a termelési rend sok szivattyúja a természetből vonja ki a nyersanyagokat és erő-

két, hogy részben fogyasztási cikké, részben új termelési eszközöké dolgozza fel azokat.

De bármily bonyolult is a rend, munkálkodásában mi titokzatos sincs. Mindenki tudja, vagy kitalálhatja, hogy az anyagok főfajait, gabonát, gyümölcsöt, állatokat, fát, szöveteket, szennet, agyagot, fémeket a különböző iparágak hogyan dolgozzák fel a végtelen sok használati tárgyá. Termelési pályafutásuk rendes folyása néha egy folyó, néha egy gép, néha pedig egy

szervezet benyomását teszi ránk. A szervezeti metafora a leghasználhatóbb, mert az ipart úgy tünteti fel, mint tápanyag felvételét, megemésztését, áthasonulását működő erővé és új szövetté képződését s az emészthetetlen kiküszöbölését. De e képek egyike sem pontos. Mindegyik nagyobb szabályosságot, simább lefolyást tüntet fel, mint ahogy a valóságban van. Egyik sem vesz kellően figyelembe egy lényeges tény, hogy t. i. minden termelő működés bármely eljárásnál öntudatos tényezők közrehatását kívánja meg: a

különböző használt termelő erők tulajdonosaiét. A műhelyben, gyárban, bányában, vasúton, áruházban számtalan kis üzemcsoport testi- és szellemi erejét kell újból és újból működésbe hozni, hogy az anyagoknak a termelés folyamán való továbbviteléhez szükséges számtalan művelet végrehajtsák.

E műveletek különálló termelő aktusok és mindegyiket külön kell ösztönözni. Ez állandó ösztökélést hogyan érjük el? Ebben sincs semmi titokzatosság. A termelési rendet folytonosan pénzfolyam járja át, amely egész nyíltan végzi a különböző termelő erők tulajdonosainak termelő tevékenységre ösztökélését. Az anyagok és javak folyamával ellenkező irányban áramlik a pénzfolyam. Azok a kitermelő eljárásokon át folynak, amíg a kicsinybeni eladásból kikerülnek. Emez főleg a kiskereskedelmen keresztül jut be a rendbe és a rendes sorrendben a szétosztó, gyártó és kitermelő eljárásokhoz jut.

Vegyük például a cipőgyártással foglalkozó iparágakat.

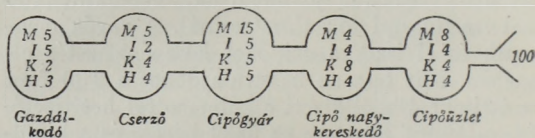
A cipőipar szabályos művelése megkívánja, hogy minden stádiumban megfelelő számú gyár és más helyiség, gép, szerszám, munkaadó, munkás álljon rendelkezésre a bőrök cipővé feldolgozásánál és a cipőknek viselőikhez juttatásánál. Az egész szerkezetet a fizetések folytonos sora tartja fenn és működteti, amely fizetések a munkások, munkaadók, tőkések, földbirtokosok kezéhez történnek a termelés különböző fokaiban. A termelő erők fejében történő e fizetések alkotják a munkabért, hasznot, kamatot, járadék-

kot. Miből erednek ezek és hogyan fizetik? Ezt gyakorlatilag megérteti, ha egy olyan cipőüzletbe megyünk, amely csak készpénzfizetés mellett árúsít és amely mondjuk, hetenkint 100 font sterlingnyi forgalmat csinál. A vevők megveszik és elviszik a cipőket készpénzfizetés ellenében. Mit tesz az üzlettulajdonos a 100 font bevétellel? Ebből fizeti alkalmazottai hetifizetését, valamint félretesz az üzlet bérére és a kikölcsonzótt tőke kamataira, új készletet szerez be és a maradékot mint igazgatási díjat, vagy hasznot zsebre teszi. A cipészethen mind e fizetések a kicsinybeni eladáshoz szükséges ösztönzések. Rábírják valamely termelő erő birtokosát, hogy azt az új termelő művelethez adja oda, ami a kicsinybeni eladás útján a közönség cipővel való ellátásának zavartalan menetét biztosítja.

De a kicsinyben való árúsítás költségei — mondjuk — nem haladják meg a 20 fontot. A többi 80 fontért a nagybeni eladónál újabb «rendelést» eszközölnek, hogy az eladott cipők pótolva legyenek. A nagyban árúsító viszont e 80 fontból részint béreket, járadékot, kamatot és az üzleti nyereséget fizeti, a többiért, mondjuk 60 fontért a kiskereskedőnek eladott cipők pótlása végett a gyárosnál újabb vásárlást eszközöl. A gyáros hasonlóképpen 60 fontjából a termelés folyó költségeit, mondjuk 30 fontot, a bért, járadékot, kamatot, hasznot fedezi, a többi 30 fontot a bőr és más anyagok újabb bevásárlására fordítja. A cserző a gyárostól kapott 30 fontot hasonlóképp osztja meg az ő termelésénél, 15 fontot fizetvén új bőrökért a gazdálkodónak, amely

összeget a gazdálkodó viszont az állattenyésztéshez szükséges kiadások fedezésére fordítja.

Íme a fent leírt folyamat:

Nem lényeges, hogy a 100 font elosztásánál itt jelzett arányok a tényleges ipari viszonyoknak megfelelnek-e. Annyi bizonyos, hogy a leírt módon forog az iparágak során végig a kiskereskedőnek fizetett 100 font és hogy a belőle eszközölt fizetések mindegyike új termelő tevékenységet létesít és hogy ezzel tartják működésben a termelési rendet. A kész árúért fizetett árak részekre bomlanak és a termelő eljárásokon át forgalomban vannak úgy, hogy minden stádiumban fentartják a szükséglet ellátásához megkívánt tevékenységet.

Ha a czipő helyett kenyeret, inget, könyvet, kerékpárt vagy bármely más cikket veszünk, ugyanez az elemzés alkalmazható. A kész árúért fizetett kicsinybeni árak felbomlanak számos fizetésre, melyeket a termelés különböző stádiumaiban eszközölnek.

Kétségkívül vannak, akik észreveszik, hogy még normális körülmények között sem megy ily egyszerűen végbe az ipari tevékenység. Pl. a hitelrendszer mellett az üzlettulajdonos, vagy nagykereskedő nem kénytelen mindig várni a vevő pénzére, hogy fizethessen. A gyáros nem min-

dig vár a nagykereskedőre, hogy rendeljen és rendelését megfizesse. Gyakran előre termel és iparkodik keresletet támasztani.

De az alapvető tények leírásánál a kereskedelemnek az aprólékosságait nem kell figyelembe vennünk. Nyilvánvalóan helyesen mondhatjuk, hogy a termelési rend rendes menetébe a pénz, ez az általános ösztökélő, az árúkereslet útján jut be. Ez a kereslet nyilván úgy működik, mint a munka, tőke, föld, készpénz után való «kereslet» a különböző eljárások mindegyikénél.

Példánk egyszerűsége mellett azonban egy irányban módosításra szorul. A termelési rendről alkotott képünk feltüntette, hogy minden stádiumban járulékos eljárások hatottak közre épületek, gépezet és más állótőke szolgáltatásával. Nyilvánvaló, hogy e tőke el- és felhasználódása is az egyetlen rendelkezésre álló forrásból, t. i. a cikkek kicsinybeni árából kell, hogy megtérüljön. Ha tehát a kicsinyben való árusításnál 100 fontból 20 fontot fordítunk költségre, melynek egy része a tőkének fizetendő, e fizetésben benn kell foglalva lennie az elértéktelenedésnek, vagy az el- és felhasználódás törlesztésének. Hasonló az eset a raktárban, gyárban, cserzőnél, gazdaságban a tőkéért fizetett összegnél. Ahol csak állótőke használatot, a fizetéshez valamit hozzá kell adni azon járulékos iparágak ösztökélésére, melyek a szükséges és folyton elhasználódó épületeket, gépeket és más berendezést állítják elő.

Ha tehát a gazdasági rendre, mint egészre, a czipőgyártást és eladást eszközlő iparágak sorozatából nyert mintaképet alkalmazzuk, úgy lát-

szik, mint termelő-rendszerről és mint pénzrendszerről egyaránt világos képet nyertünk. Mindenféle nyers anyag állandó, szabályszerű folyamata a különböző őstermelő, gyártó és megosztó eljárásokon át, melyek mindegyike üzemekké és iparágakká szervezett megfelelő mennyiségű termelő erővel van ellátva, kellő képét adja a termelési rendnek. Ennek pedig pénzügyi pendantja a pénz hasonló, de ellenkező irányú folyása, amely a kicsinyben való árusításnál veszi kezdetét és felfelé megy a folyón, haladtában a termelő erők mindegyikét újabb tervékenységre ösztönözve.

II. RÉSZ.

A javaknak és a pénznek e forgalmáról alkotott képünk e két tényezőnek egyenlő jelentőséget tulajdonít. De ezzel a pénz szerepét a termelési rendben indokolatlanul túloznánk. Bárha a beruházásait és hasznát mérlegelő iparos előtt a pénz jelenik meg tevékenysége eredményeként és céljaként, a valóságban a dolog nem így áll.

Bármily fontos is a pénz, mégis csak eszköz, nem pedig cél. Minek az eszköze? Egyrészt a termelő tevékenység, másrészt a termelt javak elosztásának. Amint a termelési renden átmegy, a munkát, földet, tőkét, képességet különböző alakban és nagyságban odaviszi, ahol szükség van rá és a termelő erők birtokosai között felosztja a termékeket. Miután a termelés a fogyasztásnak az eszköze, az ipari termékek elosztását kell annak a főcélnek tekintenünk, amelynek elérésére a pénz szolgál. Láttuk, hogyan rendezi

és ösztökéli különböző stádiumaiban a termelést a pénz. Be kell látnunk, hogy ez ösztönzés valóságban a termékek elosztásával történik. A pénz önmagában nem képes a termelést ösztönözni. Bárha a közbeszéd a pénzt tünteti fel végeznélnak, önmagáért kívánatosnak, ez valójában csak képzelődés. A munkás nem pénzt akar, hanem a pénz értékét. Hasonlóképp a tőkés, mikor kamatot kíván és a földbirtokos, amikor a gabona árát kéri. Az a tényleges művelet, mely a pénzre hárul, amikor a kicsinyben fizetett árak eloszlanak és a termelési renden át forgalomban vannak, az ipar különböző termékeinek felosztása.

A czipőárusításban végződő eljárási sorozatnál az egyedüli termék a czipő és ha ma még a felosztásnak kezdetleges alakja élne, akkor a béreket, járadékot, kamatot és hasznot az egész vonalon czipővel fizetnék ki, amelyet mindenkinek hordania kellene, vagy kenyérért, ingért vagy más termelési ágban hasonlóképp bér fejében fizetett javak ellenében kicserélnie. Így azután számtalan csere után a munkás munkája terméke fejében végül nem cipőt, hanem számos egyéb jószágot kapna, amire csak szüksége lenne. A pénzt ily cserek koczkázatai és bonyodalmai elkerülésére találták fel és hogy minden külön szakmabeli munkálkodót általános értékű jószággal fizethessenek. Mert a pénzben fizetett bér nem egyéb, mint általános utalvány, amely nem egy bizonyos iparág termékeire szól, hanem az egész termelési rendszerére.

A civilizáció abban az irányban halad, hogy minden munkálkodót mindinkább egy bizonyos

munkanemre szorít, egyetlen iparágban egyetlen eljárást téve feladatává. A pénzbeli bér, amelyet keres, megfordítja ezt a folyamatot és minden más iparág termékeinek egy darabját juttatja birtokába. Így, noha saját iparágában csak egyetlen rész munkát végez, mégis egyben molnár, pék, szövő, fonómunkás és kárpitós is, azon lehetőség folytán, hogy mindezen iparágak termékeiben részesülhet.

Mint termelő specializált, de általános fogyasztó. Fontos, hogy világosan megértsük, hogyan megy végbe a szakmunkás átalakulása általános fogyasztóvá. Hogy van az, hogy egy cipőgyári munkás szolgálatait kenyérré, inggá, székké, dohányná változtatja át? Az ő rész munkája magában értéktelen; a préselt bőrnek önmagában senki előtt sincs értéke. Csak ha a különféle egyéb eljárásokon megy keresztül és csipővé dolgozzák fel, majd eladják a fogyasztónak, akkor valósul meg munkája hasznos volta. Ekkor a pénzbeli fizetésből, amely az egész cipőgyártó eljárás társadalmi hasznosságának mértéke, megkapja részét. A szegecselés, varrás és simítás így a cipő eladása folytán pénzzé válik. A szegecselő, varró vagy simító-munkás e pénz egyes darabjait a kicsinyben árúsító üzletekben felválthatja kenyérré, ruhára, dohányra stb. amire csak szüksége van.

Amint kenyeret vesz, működésbe hozza a pénz ösztönző erejét a kenyérgyártó eljárások során; a pék és segédei, a molnár és legényei, a gazdálkodó és munkásai mind részesülnek abból a pénzből, amit a cipésmunkás a kenyérért fizetett és mindegyikük megveheti vele a kicsinyben

árúsító üzletekben a maga különböző szükségleti tárgyait. Így ugyanannak a pénznek egyrésze, amelyet a cipőüzletben lefizettek és kifizették a cipésmunkásnak bérben, az a pénz amellyel a cipésmunkás kenyéret vett. A cipésmunkásnak kenyér kell, a péknek és molárnak cipő. Látjuk, hogyan tesz képessé mindenkiket a pénz, a piaci árúczikkek ára, arra, hogy szükségleteit másokkal való csere útján elégítse ki.

Fejtsük ki kissé részletesebben e cserefolyamatot. Vegyük az ember főszükségleteit, nevezetesen a kenyéret, cipőt, ruhát, fehérneműt, székot, húst, czukrot, tejet, könyveket, porcellánt és alkalmazzuk mindezekre a termelési folyamatról alkotott képünket. Mindegyik termék négy előállítási sorozat folyamán jött létre. Képzeldjünk el, hogy csak a felsorolt tíz termék képez gazdasági szükségletet és hogy a közület minden tagjának egyenlő mértékben van rájuk szüksége. Egyszerűség kedvéért *A*, *B*, *C*, *D* stb.-vel jelöljük e termékeket. A termelői fizetésük $\frac{1}{10}$ -ét fordítják az *A*) vásárlására, azon használati tárgyakra, melyek előállításában közreműködnek, $\frac{1}{10}$ -ét, *B*) vásárlására, $\frac{1}{10}$ -ét *C*)-ére és így tovább. Hasonlóképp fogják elkölteni fizetésüket *B*), *C*), vagy más termékek termelői, midégyikük azon termékekre, melyeknek előállításánál maga is közreműködik, fizetése tizedét fordítja, a többi $\frac{9}{10}$ -et a többi termékekből egyenlő részekre.

Nem fontos, hogy az egyén hol működik, *A* 3, vagy *B* 4, vagy *D*-nél, felveszi fizetését és a kisinyben árúsítók mindegyikénél $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{10}$ -ét

elkölti és azt így egyenlő mértékben használja fel mindegyik iparág ösztökélésére. Ilymódon a termelési rend általános terméke a maga egészében felosztódik a szaktermelők különböző csoportja között. Az az eszköz, amellyel a felosztás történik, a pénz, amelyet a termelés mindegyik stádiumában kifizetnek a kész termékek kicsinybeni árából.

A_4	A_3	A_2	A_1	A		F_4	F_3	F_2	F_1	F
B_4	B_3	B_2	B_1	B		G_4	G_3	G_2	G_1	G
C_4	C_3	C_2	C_1	C		H_4	H_3	H_2	H_1	H
D_4	D_3	D_2	D_1	D		I_4	I_3	I_2	I_1	I
E_4	E_3	E_2	E_1	E		K_4	K_3	K_2	K_1	K

Bárha a csere és az elosztás a valóságban sokkal bonyolultabban megy végbe, az elmondottakban lényeges jellegéről hű képet ad. A maga különleges termékének a részeit mindenki minden más egyén sajátos terméke ellenében cseréli ki. Így látjuk, hogy a fogyasztó pénzben kifizetett szükségletei és műveletei állandóan összekapcsolnak minden termelési eljárást. Így a termelési rend eredetileg sem egyéb, mint a fogyasztók nagy termelészövetkezete.

Mert a fogyasztóktól jövő pénzbeli ösztönzés tartja fenn minden ponton a termelés szervezetét és ösztönzi azt folytonos tevékenységre.

Az a termelőgépezet, melyet leírtunk, hasonlít egy nagy csokoládé- vagy gyufaautomatához. Ha bedobsz egy fillért a nyíláson, kapsz érte egy árucikket, amelynek kiesése után minden árucikk, mely a kijárattól kisebb-nagyobb távolságra van, közeledik a kiesett cikk eredeti

helyéhez. Így a mi gépezetünknel a kicsinyben árusítónak fizetett pénz először az eljárások fővonalán idéz elő mozgást, azután az azon termelési ágat tápláló járulékos iparágakban. További hatása, hogy a termelők mindegyik osztálya elfogyasztja a nyert jövedelmet és minden más kicsinyben való árusítóra ösztönzőleg hat, hasonlóképpen automatikus módon.

Így a termelés megállapodott rendjéről azt a képet nyertük, hogy az termékeket őröl ki és oszt fel gépies pontossággal. A termelő erők mindegyik birtokosa, a munkás, földbirtokos, tőkés és a munkaadó részt kap azon kész termék árából, amelynél az ő termelési ereje közreműködött, a pénz az ő termelési ereje fentartásához és új termelő tevékenységéhez szükséges ösztönzést adván meg. Az egész termék a termelő közület «valódi jövedelmét» képezvén, valami mechanikailag szükségszerű törvény szerint felosztatnék az erők birtokosai között, épp úgy, mint ahogy a dinamógép által fejlesztett energia a gyárban ott nyer alkalmazást, ahol a végzendő munka arányának megfelelő mennyiségben szükség van rá.

Minden egyén «valódi jövedelme», azaz általában a javakból nyert része és pénzbeli jövedelme, azaz munkaeereje, tőkéje, földje vagy képessége használatáért nyert fizetése épp annyi lenne, amennyi szükséges ahhoz, hogy erejét működésben tartsa. Nem léteznék a jövedelemelosztás problémája. A közület valódi jövedelme tisztán a kész javak és szolgálataik halmazában állana, amelyeket a termelőgépezet nap-nap után produkálna.

A dolgok ily módon való feltüntetése két lényeges pontban tér el a modern termelés valódi rendjétől. Feltételezi a termelési szervezet teljes merevségét és feltételezi, hogy a termékből nem marad felesleg azonkívül, ami a rendszer fentartásához és rendes működéséhez feltétlenül szükséges. De mindkét feltevés helytelen. A termelési rend nem merev gépezet. Szerkezetében, összetételében, működésében nincs megkötve. Alkotó iparágai és üzemei nőnek és hanyatlanak, vagy megváltoztatják jellegüket. A gépezet, a munka és egyéb tényezők mennyisége, fajai változnak a termelési technika, vagy az üzemszervezet változásával és ezek a változások napirenden vannak. A mostani emberöltőn belül a kézimunka kiszorítása a gyári gépmunka által az ipar szervezetét egészen átalakította. Minden országban és minden iparágban hasonló változások mennek lassabban avagy gyorsabban végbe. A termelés fejlődésének korszakában mindenekfelett a termelés fejlődési törvényeit kell tanulmányoznunk, azt, hogy miként növekszik egy iparág, vagy üzem és hogyan javítja szervezetét és működését.

Épp ily téves az a másik feltevés, hogy a termékek mennyisége nem több, mint amennyi éppen elegendő a rend működésének fentartásához szükséges ösztön ébrentartására. Mikor a termelés különböző folyamaiból kikerülő czipőket, kenyeret, ruhát és más kész terméket aladják, a termelésükért fizetett jövedelmet nem emésztik fel teljesen a különböző szükségleti cikkekért teljesített fizetések.

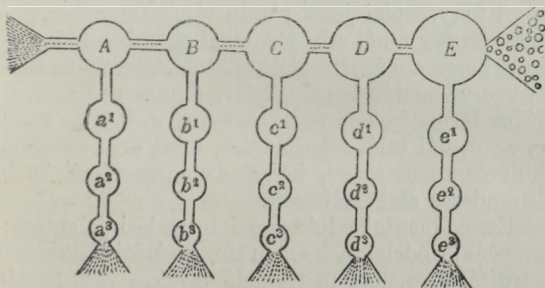
A járadék, kamat, haszon, bér fejében fizetett pénz egyrésze nem fordítatik fogyasztási cik-

kekre, mint eddig feltettük. Ez a pénz nem a termelés különböző sorainak végén nyert alkalmazást, hanem valamely közbeeső ponton a termelő tőke új alakjainak előállítására. Más szóval megtakarítják és nem költik el.

Oly fontos e helyütt a *megtakarítás* és *kiadás* kifejezések világos megértése, hogy a termelési diagramra itt újból visszatérünk.

Ha e rend működése olyan volna, hogy az *E*-nél előállított javak mennyisége éppen csak

arra lenne elég, hogy az *A*, *B*, *C*, *D* és *E*-t termelő eszközök különböző szükségleteit éppen csak kielégítse, valamint az *a*, *b*, *c*-t stb. előállító járulékos termelési folyamatokét, a rend növekedése kizárt volna. Minden jövedelem, vagy a különböző stádiumokban eszközölt pénzfizetés *E*-hez vitetnék, hogy azt fogyasztási javakra költsék el. De ha ez a rendszer nagyobb mennyiségű fogyasztási cikket volna képes előállítani, mint amennyi a szükségletek pusztá kielégítésére szükséges, akkor lehetséges lenne az, hogy a termelési eszközök vala-

mely részét nem fogyasztási javak, hanem nagyobb felszerelés és más álló tőke termelésére fordítják és ezzel a megnagyobbodott termelési szervezettel nagyobb mennyiségű erőt és nyers anyagot szerezzenek. Bárha az eljárás *végső* célja természetesen az, hogy minél több fogyasztási jószágot állítsanak elő, *közvetlen* hatásában mégis kevesebb fogyasztási cikk előállítását eredményezi. Más szóval a tőke, munka, ügyesség és föld jövedelme fejében tulajdonosaiknak fizetett pénz egy része ahelyett, hogy E -nél nagyobb minőségű fogyasztási jószág után támasztana keresletet, a , vagy c -nél stb. jön alkalmazásba. Így alakult, hogy a pénzfizetések E -től A -ig a termelés egyenes vonalán lennének forgalomban és a járulékos termeléseken végig a pénz, a , a_2 , a_3 vagy c , c_2 , c_3 -nál talál alkalmazást, mint arra szolgáló különleges ösztönző, hogy A -nál és C -nél több berendezés eszközöltessék.

Ez a megtakarítás igazi termelési jelentése; a pénzjövedelemnek nem fogyasztási cikkekre fordításában, hanem termelő javakra való fordításában áll, nem a fogyasztási cikkek termelésének egyenes vonalán a termelésnek az ösztönzése, hanem azon termelő iparágak termelési sorának buzdítása, melyek egy bizonyos stádiumhoz való felszerelést, vagy az álló tőke más alakját gyártják. A fogyasztási javak vételétől való ezen tartózkodás, hogy több felszerelést és más termelő javat vásároljon, nyilván az egyedüli eszköz az anyagi rend növelésére és javítására. Itt irányító erőül ismét a pénz jelentkezik. I font sterling megtakarítása, vagy elköltése közvetlenül ugyanazt az ösztönzést nyújtja a termelésnek és

a termelő erők alkalmazásának, de az ösztönzés a termelési rend különböző pontjain történik és hatásában különböző. Elköltéskor közvetlenül hat a termelési eljárások főfolyamára, energiát támasztván a fogyasztási javak termeléséhez, melyek azután a termelési rendből a fogyasztás céljaira elvonatnak. Megtakarításkor a termelési eljárások egy oldalágán hat közvetlenül energiát fakasztóan több tőkejőség előállítására, melyek nem vonatnak el a rendből, hanem abban benn maradnak, mint a termelés további fokozásának eszközei. Az átlagos üzletember előtt a megtakarítás első pillanatra — nemleges tevékenységet jelent, azaz el nem költést és az el nem költött pénznek a bankban való elhelyezését. De a valóságban ez épp oly termelő cselekedet, mint az elköltés.

Valójában arra fordítják a megtakarítást, hogy fizesse az embereket azért, hogy több termelő tőkét állítottak elő, ahelyett hogy több fogyasztási jóság termeléséért fizetné őket.

Ez a jelentősége a megtakarításnak és elköltésnek a termelési rend és a társadalom szempontjából. Természetes, hogy az egyén másként is eszközölhet megtakarítást, megtakarított pénzt fogyasztási célokra másoknak kölcsönözvén. Sok megtakarított pénz jut így pazarlók, vagy iparlovagok kezébe, akik elköltik azt a pénzt, amelyet így a takarékosok elmulasztanak megtakarítani. Az ilyen áltakarékoskodás a termelő tőkét nem növeli, csak azt jelenti, hogy nem ez az egyén, hanem egy másik vesz fogyasztási cikket. Az ekként eszközölt takarékoskodásnak termelő jelentősége nincs.

De a valódi megtakarítás az az eszköz, amely a tőkével való vonatkozásában a termelési rendet növeli. Mindíg velejár, hogy bizonyos egyének, ahelyett, hogy pénzbeli jövedelmük egy részét akként fordítanak a termelés ösztökélésére, hogy fogyasztási cikkeket vásárolnak, arra fordítják, hogy tőkejavakat vásároljanak azokhoz, melyek eddig a termelés folyamát kielégítették.

A fogyasztási javak bizonyos felhalmozása a megtakarítás fogalma alá vehető, de ettől a termelési tevékenység általános vázolásánál eltekinthetünk. A megtakarítás eredménye rendszerint az, hogy a termelési rendszer termékenységet fokozzuk, vagy termelőképességének minőségét javítjuk, képessé téve így bizonyos idő alatt nagyobb mennyiségű jószág előállítására, feltéve, hogy a jövő fogyasztás emelkedése elégséges lesz ahhoz, hogy fentartsa a megnövelt felszerelést működésében.

Termelési rendszerünkhöz visszatérve és azt ismét mint tíz használati cikk (kenyér, cipő, ing, stb.) előállításának mechanizmusát véve figyelembe s azokat úgy osztva fel, hogy minden fajta egy tizedét a termelők minden egyes osztálya szerzi meg, leírásunkat módosításnak kell alávetnünk. Ha az ily társadalom termelésének növekedéséről kell gondoskodnunk, fel kell tennünk, hogy a kenyér, cipő, stb. mennyiség, amelyet az ily rendszer termelni képes, több, mint amennyire a közület tagjainak szükségük van és hogy a termelő energiából valami, ami kenyér-, cipőgyártásra lett volna fordítható, malmok és cipőgyárak gépeinek a javítására lesz fordítható, vagy pedig a szükségletek elfogadott

tíz fajában nem foglalt más javaknak az előállítására szükséges berendezések létesítésére. A termelő energia e megoszlását a megtakarításnak nevezett eljárás eredményezte, vagyis a vásárló erőnek a felhasználása a termelési rendszernek a fogyasztási cikkek kicsinyben árúsításától elütő pontjain. Miután a pénz felhasználása nemcsak a tőkét serkenti, de más termelő erőt is ösztönöz, a megtakarítás nemcsak több felszerelést, gépet és más tőkefajt létesít, hanem azt is eredményezi, hogy a többi termelő erő és a munka is másképp rendezkedik el, mintha megtakarítás nem történt volna.

Mert, amint a fogyasztási javak után való kereslet vagy ilyen javak vétele úgy működik, mint munka és tőke alkalmazása a termelő eljárások egész során át, úgy több termelő tőke után való nagyobb kereslet a megtakarítás folytán is úgy hat, mint a gépiparban és más felszerelési iparban a tőke és munka fokozottab mérvű alkalmazása.

Az olyan termelési rendszerben, ahol megtakarítás útján így érik el a haladást, többé már nem pusztán egy adott időben való fogyasztásra termelt javak mennyisége a mértéke a valódi jövedelemnek. Az új gépezet és más tőke, mellyel a folyó évben a termelés az előző évhez képest gyarapodott, hozzászámítandó az illető esztendő jövedelméhez. Ha tehát elfogadjuk, hogy a brit nemzet évi jövedelme pénzben 1,800.000.000 font sterling, az ennek megfelelő valódi jövedelem részben a fogyasztók által fogyasztási célokra az év folyamán elvont javakból és szolgáltatásokból fog állani, részben az álló és forgó tőke különböző

fajainak egy év folyamán előállott gyarapodásából. Minden oly esetben, amikor valaki munkája, földje, tőkéje, vagy képessége használata fejében pénzbeli jövedelmet élvez, e kétfajta termékek valamelyikét állították elő megfelelő mértékben. Mert ily pénzbeli fizetés nyérése nem egyéb, mint pénzben való feljegyzése vagy a nyugtázó, vagy az annak tulajdonát képező termelő eszköz által végzett termelő tevékenységnek. Ez a tevékenység pedig, akár valamely fajta anyag alakjának vagy helyének változásában, vagy abban áll, hogy előmozdítja annak a kezéhez jutását, akinek arra szüksége van, — akár valamely hivatalos vagy személyes szolgálat nyújtásában áll, amelyet jószágnak vesznek: minden ily termékenység a nemzet valódi jövedelmét növeli, azaz azon értékelhető és nem értékelhető javak összegét, melyeknek piaczi értékük van és amelyek az illető év folyamán a nemzeti vagyon egészéhez járultak.

V. FEJEZET.

Költségek és fölösleg.

Mint látjuk, a termelés eredménye, amely a közület valóságos jövedelmét képezi, teljesen szétoszlik azokra a fizetésekre, amelyek a munkának, földnek, tőkének, képességnek a birtokosai kezéhez az erők használata fejében folynak. A termelés különböző stádiumaiban eszközölt ilyen fizetések a *termelési költségek*.

E fizetésekkel fedezve kell lennie egy megállapodott termelési rendszerben a termelési szervezet fentartásának, vagyis a különböző erők jelen nagyságukban és hatékonyságukban való megtartásának. Egy fejlődő termelési rendszerben, amelyet eddig megismertünk, ezenkívül elő kell idéznünk a szervezet növekedését és javítását. Valamely megállapodott rendszernél a fizetések egész összegét, amely az erők birtokosainak pénzbeli jövedelmét képezi, használati cikkek beszerzésére fordítanak, a termelő eljárások különböző sorozatai által előállított javakra és szolgáltatokra. Mihelyt megvették e javakat és szolgáltatásokat, elvonnák őket a termelési rendtől és elhasználnák.

Fejlődő rendszernél az erők birtokosai jövedelmének egy része nem használati javakra, hanem új berendezésre és a termelő tőke más alakjaira fordíthatnák, amelyek megvásárlásuk után a termelési szervezetben állandóan megmaradnának és a termelő javak termelőségét növelnék.

De ha a termelési rend nagysága és hatékonysága növelendő, nemcsak a tőke nagysága és hatékonysága fokozásáról kell gondoskodni, hanem a munka és képesség megfelelő mérvű növeléséről is. Már pedig a munka és készpénz e növelése oly fogyasztási javak vételével érhető el, melyek fogyasztása előmozdítja a gazdasági termelékenységet, szemben az olyanokkal, melyek nem így hatnak; azaz produktív kiadással érhető el, improduktív helyett. Ha a pénzt megtakarító emberek több, vagy jobb termelő gépezetet adnak, tevékenységük csak úgy érvényesül teljesen, ha általában oly javakra költenek, amelyek nagyobb

mennyiségü és jobb minőségü munkát és képeséget hoznak létre.

Ezzel nem azt mondjuk, hogy minden olyan fogyasztási kiadás, mely a szórakozási vagy kényelmi kiadások közé tartozik és mely közvetlenül nem mozdítja elő a gazdasági termelékenységet, feltétlenül pazarlást jelent és kárt okoz. Mert az életnek nemcsak gazdasági céljai vannak. De benne foglaltatik előbbi állításunkban, hogy az ily kiadással gondoskodás történjék a munka és képesség javításáról és növeléséről, úgy hogy az lépést tartson a tőkeszervezet növekedésével és javulásával. (A föld nagyobb mérvü használata, mivel új tőkebefektetéssel érik el pl. útépítéssel, nem igényli azt, hogy külön vegyük szemügyre.) Fejlődő termelési rendszerben tehát a jövedelmet háromféleképp használják fel. Egy részt a különböző erők fentartási költségeire, a másikat a fejlesztésre és a harmadikat a terméketlen kiadásokra fordítják. Minden termelő erőnek külön fentartási költsége van. Először is a munkát vegyük szemügyre. A fentartási költség jelenti az életszükségletekről való gondoskodást a különböző rangu munkásoknál és további kiadásokat a munkának a jelen termelékenység színvonalán való megtartására. Ezt rendszeren megélhetési bérnek hívják és éppen csak arra elég, hogy a munkást képessé tegye és rábirja a munkára és arra, hogy elég nagyszámu családot neveljen fel ahhoz, hogy ha kidől, helyettesítő legyen. A munka különböző fajainál és minőségénél a lét-fentartási alap különböző. Bizonyos egyéni különbségek is vannak minden foglalkozásnál, a munkások fizikumai és egyéb körülményeik sze-

rint. Ez a gondoskodás fel- és elhasználási alapnak vehető, és nem egyéb annál a minimumnál, amely felé való állandó tendenciát véltek fenforogni a «vasbértörvény» szerint.

Ahol a munka nagyobbfoku ügyességet és értelmet kíván meg, e pusztá létfenntartás jóval a fizikai lét fenntartásán felül emelkedhetik és mellette gondoskodás történik a nevelésről, üdülésről és másfajta kiadásokról is, amennyiben a fizikai és szellemi erő meglevő tőkepénzének fenntartására szükségesek. Az igazgatási vagy hivatásbeli képesség, még ha az életnívó bevett szerepétől el is tekintünk, létfenntartó fizetésül aránylag magas bért igényelhet.

Az emberi erők létfenntartó béréhez hozzáadandó a tőkéről és a földről való megfelelő gondoskodás. Itt egy fontos megkülönböztetést kell tennünk. A munka fenntartásáról való gondoskodás rendszeren a bér legnagyobb részét teszi. De a tőke fenntartásáért való fizetés nem foglaltatik benn a kamatban, sem a föld fenntartásáért való járadékban. A tőke fenntartása egy törlesztési alapból történik, amelyet a berendezés elhasznált, vagy amelyet régi alakjainak stb. pótlására fordítanak. A kamat nem egyéb, mint e törlesztés eszközzésén felül történő fizetés a tőke birtokosai javára. Hasonlóképp áll a dolog a földdel; itt a földből kivont termelő erők helyettesítéséről való gondoskodás nem járadék s a bérlő köteles a föld termelő erejét fenntartani és járadékot is fizetni. A gazdasági járadék épp úgy, mint a kamat, a termelő erő fenntartásáról való gondoskodáson kívül és felül való fokozott fizetés.

A termelési rend fenntartási költségei tehát 1.

azon létfenntartó bérekből és fizetésekből állanak, amelyek a munka és képesség különböző fajaiért teljesíttetnek, 2. a tőke és föld különböző fajainak fentartására szolgáló különféle fel- és elhasználási alapokból állanak. Ezek vehetők a termék első megterhelésének. Ha megfelelő gondoskodás nincs róluk, a rendszer elpusztul, szervezete felbomlik, termelő ereje csökken. Ily pusztulás előfordul néha még oly országokban is, ahol a termelés fejlettsége igen nagyfoku. Rossz bérleti rendszer mellett a gazdálkodók leronthatják a földet. A részvényesek nyomása folytán a vasút vagy vállalat nem gondoskodhatik megfelelően törlesztési és biztosítási alapról; vagy egy telefon, vagy közúti vasúti üzem, mikor arról van szó, hogy köztulajdonba menjen át, elmulaszthatja berendezését teljes hatékonyságában fentartani. Ily esetek azonban abnormálisak. Általában a termelés vezetőinek és urainak nyilvánvaló érdeke biztosítja a fentartási költségek megfizetését.

Ha az egész termék a fentartási költségekbe menne fel, nem lehetne fejlődésről szó. De ha valami fölösleg marad, miután ezekről gondoskodás történt, az egészben, vagy részben a termelési rendszer növelésére, vagy minősége javítására fordítható. Az e célra eszközölt kiadásokat *fejlődési költségeknek* nevezhetjük. Ezek azokból a minimális fizetésekből állanak, amelyek a termelés megnövekedett szervezetében a kellő együttműködéshez szükséges munka-, föld-, tőke- és képességtöbblet különböző fajainak és mennyiségének termelésére való ösztönzésül teljesítendőek. Mindegyik többlet megkívánja azt, hogy a már meglévő tényezők pusztá fentartásá-

nak a biztosítására szükséges buzdításon felül még külön ösztönzésben is legyen része. Több, vagy jobb munka csak alétfenntartási bérnél nagyobbbal érhető el. A termékenység e fejlődési bére különböző úton-módon éri el az illető iparágban, vagy egész termelési rendben a munkakinálat növelését és javítását. Azzal a magasabb életszínvonnallal, amelyet megenged, a munkásoknál jobb testi erőt és erkölcsöket eredményez. A jobb táplálkozás, lakás és ruházat az otthont emeli, az önértetet, az értelmet fejleszti; nagyobb műveltségnek nyit teret, ami viszont a pénz és szabad idő helyesebb felhasználásában hozza meg gyümölcsét, valamint magasabb szükségletek keletkezésében és kielégítésében. A munkás testi és szellemi fejlődésének gazdasági jelentősége a munkaerő nagyobb mennyiségében, vagy jobb minőségében rejlik, amelyet a munkás kifejthet és amelynek kifejtésére rábirják. Talán a legfontosabb közvetlen eredmény a gyermekek gondosabb nevelése és evvel a következő nemzedék termelőképességének emelése. *A magas bérek e gazdagságossága* természetesen bizonyos veszteséggel is jár, egyéni, jellembeli fogyatékoságok, rossz szokások folytán, amelyek a haladás és termékenység mérvét csökkentik. De az a megszokott példa, hogy a bérek gyors emelkedése az itálra való költségek emelkedésével jár, csak múltó és kivételes hatásu lehet.

Bárha a legtöbb civilizált államban a bérek általános emelkedése nem vonja a születések emelkedését maga után, mégis a még mindig magas gyermekhalandóság csökkentésével, a dolgoz, termelékeny élet meghosszabbításával, a munka nagyobb mozgékonyágának előidézésével, amely-

nek következtében a munkások a világ minden részéről oda tódulnak, ahol munkájok a legtermékenyebb, a fejlődő termelési rendben a munkakinálat mennyiségét és hatékonyságát növeli. A nagyobb és jobb kínálat megteremtéséhez és fenntartásához megkivánt jövedelem összege különböző iparágakban és országokban a termelési fajok viszonyai szerint változik.

De a fejlődő termelékenység e változó bérei csak szükséges *fejlődési költségek*. Ha bármifajta munka bére, vagy bármifajta képességek fizetése oly mértékben nő, hogy növekedését a fokozott termelékenység nem szívja fel, vagy épp kevesebb vagy rosszabb minőségű erőkifejtést eredményez, amint olykor előfordul, az ily fizetés külön lapra tartozik, amire alább még visszatérünk.

Láttuk, hogy a kamatfizetés a meglévő tőkeberendezés fenntartására nem szükséges.* Ehhez az értéktelenedés törlesztésére szolgáló alap elegendő. De ha több és jobb berendezés, gép és más tőkeforma kellenek, amint fejlődő társadalmaknál rendszeren ez az eset, szükséges lesz kamatot fizetni. Mert bárha eljőhet még az az idő, midőn elegendő számu egyén fog megtakarítást eszközölni és új termelőtőkét hozni be a rendszerbe azzal a feltétellel, hogy ha később el akarják költeni, amit megtakarítottak, azt megtehetik, és

* Ebből azonban nem következik, hogy a kamatfizetés törvénytelen, vagy meg nem engedhető. Sőt ellenkezőleg, törvényes és czélszerű. Mert ha a meglévő tőke után a kamat fizetését megszüntetni akarnók, valószínű, hogy annak birtokosai az elértéktelenedés pótlásáról nem gondoskodnának és ez alapot használnák fel a kamat helyett s így a berendezés leromlanék.

anélkül, hogy kívánhatnánk az időközbeni kamatokért kamatot, ma még ez az idő nem következett be. Új felszerelés és más tőkejavak csak úgy szereshetők, ha az egyéneket megfizetik azért, hogy jövedelmük egyrészét megtakarítják, ahelyett, hogy elköltsék. Az a néha hangoztatott nézet, hogy minden kamat fölösleges és helytelen fizetést jelent, mivel az új felszerelést és a többi tőkejószágot a munka hozza létre — két tévedésben is leledzik. Először is a modern termelésben a magára hagyott és szervezetlen munka magában mitsem termel és csak a közreműködő erők egyikét jelenti. Másodsor, ha gondolkozunk, belátjuk, hogy a megtakarítás a takarékosok nagyrésznél megerőltetéssel vagy áldozattal jár (majd tartózkodásnak, majd várakozásnak nevezik), ami az új tőke keletkezéséhez és működéséhez szükséges. E megerőltetést, vagy áldozatot, éppúgy, mint minden más termelő szolgálatot meg kell venni és fizetni. A szükséges fizetség a kamat. Noha bizonyos megtakarítások akkor is eszközöltetnének, ha kamat nem volna, az egész szükségelt új tőke és különböző iparágak között való megoszlása, kamat nélküli versenyen alapuló társadalomban nem volna előidézhető.*

A minimális kamatnak a fizetése, amelyet a növekvő termelési rendszer táplálásához szükséges új tőke szolgáltatása megkíván, *szükséges fejlődési költség*. Amíg a tőke fentartására szolgáló

* Egy szocialista társadalomban, ha az egyébként lehetséges lesz, bár szükség lenne önmegtartóztatásra és megtakarításra a tőke növeléséhez, kamatot mégsem kellene fizetni. «Valódi kamatot» fizetne ez önmagának a közös tőke megnagyobbodásából eredő nyereséggel.

értécsökkenés törlesztésére szolgáló alap a különböző üzemeknél különböző, nyilvánvaló, hogy 100 font sterling értékű új tőke megteremtéséhez kivánt kamatláb ugyanaz, bármely formát ölt is a tőke. És az így is van mindaddig, amíg a tőke mozgékony és szabadon választhatjuk meg azt, hogy mibe fektessük. Minden takarékos egyénnek szabadságában áll új külföldi államkölcsönbe, kanadai vasutakba, vagy az értéktőzsdén jegyzett számtalan más új részvényt papírba fektetni tőkéjét. Így előmozdítja a hadihajók építését, vagy mozdonyokét, avagy egy új kapitalisztikus vállalkozást gépekhez, vagy más felszereléshez juttat. Az a tulajdonképpeni kamatláb, amelyet neki a szolgáltatásért fizetnek, arra törekszik, hogy mindegyik beruházásnál egyenlő legyen. Ezt az egyenlőséget leplezi az a tény, hogy az, amit közönségesen kamatnak neveznek, koczkázat elleni biztosítás is, ami pedig már nem tulajdonképpeni kamat. Ha e koczkázatot törtenő fizetés, mely különböző befektetéseknél igen különböző levonásba jön, a valódi kamatláb, vagyis a tőke használatáért járó fizetés, körülbelül egyenlő lesz mindazon iparágakban, amelyekbe a takarékosok szabadon fektetik tőkéjüket. A pénzügy modern fejlődésével, különösen a részvénytársasági forma elterjedésével, a termelő szervezet mind nagyobb részénél egyenlítődik ki a kamat. Az angol orvos, kereskedő, vagy mesterember, aki néhány száz megtakarított fontját befektetheti valamely délafrikai vasútépítésbe, birminghami motorgyárba, transvaali bányába, vagy valamely argentinai város villanyüzemébe és a koczkázati különbözet levonása után

minden megtakarított 100 font után körülbelül 3 fontot kap mindegyiknél. E kamatminimum természetesen emelkedik, vagy esik az újabb tőkeszükséglet és a megtakarítható vagyontöbblet arányában. De bármely adott pillanatban a kamatláb éppen elégséges ahhoz, hogy a kivánt új tőke e nyitva álló vállalkozásokba való fektetését előidézzé.

De nem szabad elfelejtenünk, hogy az üzleti világ nagy része az új tőke előtt nem áll nyitva. Nagyszámu kis és kisebb üzemet magánosok látnak el az egész világon a szükséges tőkével, ezek megtakarított pénzét pedig családi, vagy helybeli kölcsönök egészítik ki. A tőkének a világpiaczon kívül myriád kis helyi piacza van. E piaczon különböző külön kamatlábak vannak a sok munkapiacz különböző munkabérének megfelelőleg.

A kamatláb emelése, éppúgy mint a munkabéré, két módon éri el a termelő erő jobb, vagy nagyobb kínálatát. Elsősorban is a meglevő felszereléseknek és egyéb fajta tőkéknek a tulajdonosait azok jobb kihasználására serkenti. A gépek működését meggyorsítják, ha lehet, nappal és éjjel is dolgoztatnak, a nem használt gépeket is használatba veszik, a hitelt a legtökéletesebben kifejlesztik és a tőkével minden más módon is gazdálkodnak.

Másrészt nagyobb megtakarítást fog a kamatláb emelése előidézni, egyesek kiadásaikat csökkentik, hogy az új megtakarításokért felajánlott nagyobb fizetéshez jussanak.

Már most, hogy áll a dolog a földdel? Látuk, hogy a termékből gondoskodni kell a föld fentartásáról, de a fentartási költség nem a já-

radék. Fejlődő termelési rendben több földre lesz szükség, hogy a nagyobb mennyiségű tőkével és munkával közreműködjön. A már használatba vett földet belterjesebben művelik, vagy más módon jobban használják ki, vagy még eddig nem használt föld után támad kereslet. Mindkét eljárás költségekkel jár. Hogy több földet vegyenek használatba, utakat kell építeni, irtani kell, csatornázni, bekeríteni vagy másképp tenni a földet használatra alkalmassá. A már használt földet kell belterjesebben művelni, nagyobb tőkebefektetést kell eszközölni és a föld hamaros kimerülésének elhárításáról jobban kell gondoskodni. Mindegyik esetben a velejáró költség tőkekiadás. Nem járadék. A fentartás és javítás tekintetében a föld tőke. A járadéknak nevezett fizetés más kategóriába tartozik.

Most már abban a helyzetben vagyunk, hogy a termelési rend fentartására és művelésére fordítandó kiadásokat előre megállapíthatjuk. Először is vannak a termelés különböző erőinek fentartási költségei, továbbá fel- és elhasználási alapjai.

Másodszor vannak fejlesztési költségek, melyek két módon hatnak: 1. a már használatba vett munka, föld, tőke és képesség jobb, intenzívebb használatát idézik elő, 2. újabb erőket vonnak használatba.

Ha valamely szükségszerű természeti törvénynél fogva a termékeknek épp úgy kellene felozlaniok e különböző felhasználási módjaik között, hogy a fentartási és fejlesztési költségek teljesen felemésztenék őket, a vagyon termelésének és megosztásának teljesen észszerű és társadalmilag megfelelő rendje volna.

Amíg tisztán fentartásról és annak termelési költségeiről van szó, hatalmas, szükségszerű törvények kényszerítik ki az azokról való lehetőleg teljes gondoskodást. Mert noha egy iparágban a munkásokat kiszipolyozhatják, oly értelemben, hogy nem fizetnek nekik létfentartási bért, ez csak ott történhetik meg, ahol vagy más forrásokból pótolják keresetüket a munkások, vagy ahol az elhasznált munkaerő helyettesíthető a várakozó vagy munkanélküli munkaerők tartalékából, akiket a köz- vagy magánjótékonyosság tart életben. Eltekintve abnormális állapotoktól, melyeket a hetedik fejezetben vizsgálunk meg, a szipolyozás nem fizeti ki magát és az azt rendszeresen alkalmazó iparág nem maradhat fenn. Még nyilvánvalóbb a dolog a tőke és föld fentartási költségeinél. Ha elmulasztjuk azt, hogy az elhasználás ellen megfelelően gondoskodjunk, az üzemnek pusztulnia kell. Nem boldoguló üzemekben ez megtörténhetik, de az iparágak nem pusztulnak így el, hacsak a fogyasztók szükségleteiben és ízlésében beállott változás nem teszi azokat feleslegessé. Így majdnem automatikusan van meg a gondoskodás a termelő-szervezet fentartásáról.

Ámde a fejlesztési költségekről való megfelelő gondoskodás nincs így biztosítva. A fentartási költségek levonása után megmaradt vagyonfelesleg nem oszlik el automatikusan oly arányban a különböző termelő erők tulajdonosai között, hogy a termelés fejlődése tetőpontjához szükséges új termelő erőket előidézné. Ahelyett, hogy ily arányokban oszlanék fel, úgy oszolhatik fel a felesleg, hogy egyes erőket túlságosan, másokat pedig nem eléggé serkent, ekként megakadályozván a

termelés tökéletes kifejlődését, amelyhez minden erő megfelelő arányu növekedése szükséges.

Más szóval a «felesleg» egyes részei elfecsérelődhetnek, vagy ami azonos évvel, nem termékenyen használtatnak fel. Amikor valamely termelő erő birtokosa ez erő használatáért több jutalomban részesül, mint amennyi annak teljes kihasználása előidézésére szükséges, nem termelő felesleghez jut. A legegyszerűbb példa erre a földjáradék. Láttuk, hogy a földjáradék nem fentartási és nem fejlesztési költség. Fizetése nincs befolyással a termelő társadalomban használatra rendelkezésre álló földkészlettel. Természetesen való az, hogy ahol magánföldtulajdon van, különféle járadékok fizetése szükséges oly értelemben, hogy a földbirtokosok sikerrel tehesék azt a föld használatának előfeltételévé. De feleslegesek oly értelemben, ahogy a fentartási és fejlesztési költségek szükségesek: azaz bizonyos önkényes megerősítésért vagy áldozatért történő fizetések. Fizetésük nem idéz elő termelő erőt.

A járadék általános emelkedése nem idézi elő több föld kínálatát, sem pedig annak esése nem helyez földeket használaton kívül (természetesen egy bizonyos föld használatánál, pl. buzatermelésnél a járadék emelkedése e célra a földkínálatot növeli, de azáltal, hogy egyéb használatból von el más földterületeket.) Ha a földbirtokos nagy járadékot kaphat, annyit követel, ha csak kicsinyre tehet szert, azzal is megelégszik, amíg csak valami járadékot kap, nem tagadja meg a föld használatbaadását. Természetes, hogy oly használatba bocsátja földjét, amelyért a legnagyobb járadékot élvezzi. Amíg tehát a föld na-

gántulajdonban marad, vitatható, hogy bizonyos csekély jutalmat kell fizetni a földbirtokosoknak, hogy a földjüket a legtermékenyebb módon használják. Csak ily megszorítással tarthatjuk oly értelemben szükségesnek a járadékot, mint ahogy a bérekre vagy kamatra szükség van.

De ugyanez áll a termelési rend fejlesztéséhez szükséges megtakarítást előidéző kamatláb minimumát meghaladó kamat fizetésénél. Ha az a tőkés, aki 3 % -ért használatba bocsátaná tőkéjét, 6 % -ot kap, e 3 % -os felesleg a földjáradékkal azonos természetű. Nem termelő felesleg, semmi hasznos törekvést nem serkent és nem támogat. Elveszik, mert megkaphatják, de ha nem tudnák megkapni, még mindig volna jelen elegendő tőke. Ugyanez áll minden fizetésről, vagy bérfeleslegről, amely a képességnek vagy a munka hatékonyságának fejlesztéséhez nem szükséges.

Igy a termelés és fejlesztés költségeit meghaladó bármely termelő erő fejében teljesített fizetés improduktív feleslegnek veendő. Háromféleképen is pusztítólag és károsan hat. Elsősorban is nem serkenti a termelést. Másodsorban elvonja a jövedelem, vagy évenként előálló vagy egy részét, amelyet termelőleg lehetett volna felhasználni, ha más tényezőhöz kerül. Egyes tényezők tulságos fizetésével együtt jár mások nem kellő fizetése és miután a termelés fejlődése minden tényező arányos fejlődéstől függ, a termelés fejlődésének akadályát képezi. Végül annak a tényezőnek, amelyet túlfizet, nemcsak nem fokozza a tevékenységét, hanem ellenkezőleg nyomja. Mert amiért a járadék vagy a túl magas kamat, vagy az improduktív felesleg bármely más for-

mája lehetővé teszi, hogy annak élvezője szükségleteit személyes termelőtevékenység nélkül kielégítse, ezt a termelés fejlődése akadályának, a termelés nemleges befolyásának kell vennünk. Egyszerűen úgy hat, mint a tétlenség után való kereslet.

Mindaddig, amíg a gazdasági rendszer a termékek rendszeres elosztásáról gondoskodik oly fizetések útján, amelyek az egyes tényezőket arra ösztönzik, hogy termelő energiájukat fentartsák, vagy növeljék, az egészséges gazdasági élet biztosítva van és különböző tényezői között teljes összhang uralkodik. Amint hogy hátrányára szolgál a munkaadónak, vagy tőkésnek az, hogy a munkától a termék oly részét vonja meg, amely a munkások és családjuk oly színvonalu életfenntartására szükséges, hogy a tőkével hatékony módon összeműködhessenek, éppúgy hátrányos a munkára az, ha a kamatot, vagy a nyereséget alább szorítja azon magasságnál, mely a tőke és az üzletvezetői képesség legteljesebb fölhasználásának felkeltéséhez szükséges. Nem csupán tartalékalap szempontjából, hanem a termelékeny (produktív) fölösleg felhasználása szempontjából is összhangban állnak a munka, tőke és személyes képesség megfelelő érdekei. Néha ugyan állhatnak elő surlódások, sőt erős összetüzesek is amiatt, hogy az egyik vagy mindkét fél képtelen a három tényező ez összhangját helyesen megérteni vagy magának megmagyarázni. A gazdasági haladást kétségtelesen gyakran késleltették felvilágosulatlan munkaadók törekvései, akik a munka hatékonysága árán igyekeztek a munkabéreket lenyomni, vagy felvilágosulatlan munkások abbeli igyekvései,

hogy a munka részére oly magasabb munkabéret, vagy rövidebb munkaidőt, vagy más javítást biztosítsanak, amelyeket az «üzleti haszon» nem bir meg. Ám amennyiben mindegyik érdekelt fél tisztán látja a gazdasági helyzetet, érdekkölcsönösség áll fenn a fentartás költségei és a felesleg költségei tekintetében.

Egyenetlenség áll azonban elő az «improduktív felesleg» kimerüléséből. Egyetlen iparágban sem érdeke sem a munkának, sem a tőkének, hogy a termék egy része járadék alakjában fizetessék.

Mindketten elsősorban nyernek a járadék csökkenésén, mely nyereségük még a járadék megszűntéig is fennáll, annak daczára, hogy mint látni fogjuk, egyenlőtlen helyzetben állanak a nyereség megszerzése és megtartása tekintetében. Ugyanez áll bármely másnemű improduktív fölösleg fizetésére nézve is, pl. szokatlanul magas kamatra, vagy fizetésre, vagy díjra nézve. A megelegedés egyetlen igazi feldulója, a tőke, a munka, a föld és a képesség között való összekötés egyetlen erős oka az improduktív fölösleg. A termelés rendszerében állandó zavar forrását képezi, amely a gazdasági betegségeket tenyészti.

Mert ez a járadék nem egyéb, mint fölösleg és a jövedelemnek más meg nem szolgált és improduktív elemeivel együtt a termelési erőnek nagy és növekvő tömegét képviseli, mely hasznos társadalmi céljától eltérően használtatik fel és valósággal ártalmas célok szolgálatában áll. E baj nagyrésze, mint láttuk, a terméknek a jövedelemre igényt formáló különböző tényezők közt helytelen módon való elosztásából ered. A járadék, vagy a tőke bizonyos fajaiból eredő túlsá-

gos jövedelem azzal jár, hogy a munka és a tőke egyéb alakjai nem megfelelően táplálatnak a termelés növelésének céljaira.

De van még más olyan sérelem is, némely esetben még az előbbinél súlyosabb is, amelyet az improduktív fölösleggel való élés okoz. A termelési rendszerről bemutatott egyszerű képünkben a szokásnak megfelelően nem vontunk meggondolás alá egy tényezőt, mely a modern termelésben jelentékeny helyet foglal el, t. i. az államot. Mert bár az állam azért van, hogy más tevékenységet is végezzen mint tisztán gazdaságit, a kormányzat munkájának nagy és növekvő része a termelés védelmével és előmozdításával foglalkozik. A hadsereg, a tengerészet és a rendőrség védő tevékenysége, a büntető és polgári közigazgatás egy nagy része a magántulajdon védelmével és a nép gazdasági tevékenységével áll összefüggésben. Közvetve, vagy közvetlenül, az állami közegészségügyi kiadások, a közoktatásügy és a néptesti egészségének és erkölcsének javítását célzó közintézmények olyanoknak tekintendők, mint amelyek hozzájárulnak a gazdasági termelőképességhez. Sok törvényhozási és közigazgatási intézkedés, akár állami az, akár önkormányzati, kifejezetten a munkaviszonyok javítását, az üzemek vezetésének szabályozását és a fogyasztó érdekeinek biztosítását tüzi ki céljául.

Addig a mértékig, míg az állam e működése a termelés biztonságát és haladását mozdítja elő, helyesen tekintik azt a termelés olyan tényezőjének, mely a termelésben résztvevő egyének munkájával, földjével, tőkéjével és képességével együtt működik. És bár az államot nem szokás

úgy tekinteni, mint amely a termelés folyamának minden egyes fokánál ott áll és végzett munkájáért a jövedelemből részt követel, mint azt a többi tényező tulajdonosai teszik, nem kevésbé áll az a tény, hogy az államnak is meg kell kapnia a maga részét. Az államnak szintén szüksége van a fönntartás és a fejlődés költségeire, amelyeket minden jövedelem egyetlen végső forrásából, a termelés termékeiből kell megfizetni. Fejztegetéseink folyamán lesz alkalmunk azokkal a módokkal foglalkozni, amelyekkel az állam a maga részét biztosítja. E helyütt elég felismernünk, hogy ugyanazon természetes, vagy észszerű jogon jut hozzá, amelyen a termelés többi tényezői azt megkapják, azaz azon az alapon, hogy része van a termelésben és e részvételt nem biztosíthatja megfelelő módon, ha meg nem fizetik érte. Mert ha csak megfelelően nem gondoskodunk a termékekből az állam fönntartásáról és fejlesztéséről, a hiányos közszolgálat oly bizonytalanságot hoz létre és céljának oly kevésbé felel meg, hogy meg fogja a tőke és a munka azon termelési ágakhoz való özönlését állítani, ahol szükség van rájuk, vagy meg fogja őket akadályozni abban, hogy hatékony módon működjenek össze a jószágok termelésére.

Annak az oka, amiért az állam gazdasági tevékenységéről ezt a futó megjegyzést szükséges volt megtennünk, az, hogy enélkül az improduktív fölösleg pusztító és kárt okozó hatása nem volna a maga teljességében megérthető. Mert a fölösleg csak részben áll olyan javakból, amelyek a termelés egyéb magántényezőitől a föld tu-

lajdonosaihoz és a tőke és képesség kedvezésben részesülő alakjaihoz vitetnek át. Más részben olyan javakból is áll, amelyeket helyesen tekintenek az államéinak, minthogy szükség van rájuk a közszolgálat kielégítő működésénél. Ha az improduktív fölösleg a felosztott javaknak aránylag nagy részét teszi ki, kielégítetlenül maradnak úgy a magán, mint az állami termelési rendszer egyéb tényezői.

Számbavéve már most úgy a köz, mint a magán termelési tényezők igényeit és számbavéve a jövedelemeloszlás sémáját, amely által a terméket e tényezők tulajdonosai közt felosztjuk, az eredményt így összegezhetjük:

Fentartás	A.
Produktív fölösleg (fejlődési költség)	B.
Improduktív fölösleg (elpazarlás) .	C.

A) A fentartási költségek magukban foglalják: 1. a fentartási munkabéreket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a termelést jelenlegi nagyságában és hatékonyságában állandóan megtartó munkát és képességet segítsék; 2. az üzemi berendezés és egyéb állótőke kopását pótolják; 3. a föld elhasználtságát pótolják; 4. az állami közszolgáltatások fentartására szükséges gondoskodást a termelés érdekében.

B) A produktív fölösleg magában foglalja: 1. a fejlődő hatékonyság minimális munkabéreit, amelyek a termelési rendszer nagyobbitásához és javításához szükséges nagyobb mennyiségű és jobb minőségű munkára ösztönöznek; 2. azt a legcsekélyebb kamatot, amely szükséges hozzá, hogy a megnagyobbodott és megjavult

munkamennyiséggel való összeműködésre szükséges új tőkét megnyerje; 3. a termelés érdekében kifejtett állami szolgáltatások megnagyobbodott és megjavult hatékonyságáról való gondoskodást.

C) Az improduktív fölösleg áll: 1. a föld és más természetes jószágforrások gazdasági járadékaiból; 2. minden oly kamatból, mely meghaladja a B)-ben körülírt kamatlábat; 3. minden oly nyereségből, fizetésből és más jutalmakból, amelyeket a képesség vagy a munka nagyobb mértékben kap meg, mint amelyek a verseny egyenlő feltételei mellett elegendők volnának e tényező elegendő használatának megnyerésére.

VI. FEJEZET.

Az improduktív fölösleg.

Láttuk, hogy a jövedelemeloszlás valóságos folyamata azon megszámlálhatatlan pénzbeli fizetésekből áll, melyeket az elkészült árucikkek árából különböző munkásoknak, tőkéseknek, földesuraknak és üzletvezetőknek adnak, akik az árucikkek termelésében részt vesznek. Nemcsak a fõntartási költségeket fizetik így ki, de a munka, föld, tőke és képesség használatáért fizetett árakban a termelés minden egyes fokán találunk oly fölösleg-elemeket, akár produktivakat, akár improduktivakat, amelyeket e tényezők birtokosai a maguk részére meg tudnak szerezni.

Ha tehát szükségesnek tartjuk azt, hogy az improduktív fölösleg szerepét tanulmányozzuk,

akkor ezt a termelési tényezők vételében és eladásában kell tanulmányoznunk. Vizsgálat tárgyává kell tennünk azokat a feltételeket, amelyek alapján munkabért, járadékot, kamatot és nyereséget lehet elérni.

Legalkalmasabb lesz, ha a föld használatáért fizetett járadékkal kezdjük. Mert a járadék nyilvánvalóan a legegyszerűbb példáját képezi az improduktív fölöslegnek. Mihelyt az emberi gondolkodás a javak és a termelés tudománya felé fordította figyelmét, észrevette, hogy a földjáradék abban különbözik minden egyéb fizetéstől, hogy a földbirtokos semilyen személyes tevékenységet vagy áldozatot nem hoz és annak a fizetésnek a fejében, melyet nyer, semilyen személyes produktív erőt nem fejt ki. A munkás a maga munkabéréért testének termelő erejét adja, a munkaadó elméje energiáját és idejét nyújtja haszna fejében, sőt még a tőkés is későbbre halaszt valami mai élvezetet azért, hogy előállítsa azt a tőkét, amely után kamatot kap. A földesúr az egyetlen, aki mitsem tesz azért, hogy bérbeadott birtoka után jövedelmet élvez. Mi része sem volt abban, hogy a föld arra a használatra alkalmassá legyen, amely után járadékot élvez. Igaz, hogy néha hozzájárul ahhoz, hogy földjét javítja, azzal, hogy termékenyebbé, vagy hozzáférhetőbbé teszi, vagy hogy fejét töri rajta, vagy tőkét öl bele. Ám ily esetekben még egy további jutalmat is élvez, amely bár néha bennfoglaltatik a járadékban, valójában mégsem járadék. Mert a járadék, amely nem egyéb, mint az az ár, amelyet a föld természetes tulajdonságainak, termékenységének, kedvező fekvésének a használatáért

fizet, nem jelenti azt a jutalmat, amelyet a földesúr olyasmíért kap, amit végzett, sem nem jelent biztatást arra, hogy végezzen valamit, hanem egyszerűen csak ára bizonyos szolgáltatásoknak, amelyeket a természet azon kis része nyújt, melyet magántulajdonául biztosított. Ha tehát megtisztítjuk a járadék fogalmát azon más fizetésektől, amelyek a föld javítása czímén folynak kezéhez, látjuk, hogy a gazdasági járadék teljesen megszolgáltatlan és teljesen improduktív fölösleg. Növekvése és csökkenése mi hatással sincsen a föld mennyiségére: a földesúr egyszerűen oly sokat, vagy oly keveset vesz érte, amennyit megkapni képes. Korán és világosan felismerték azt, hogy az ily értelemben vett járadék nem egyéb fölöslegnél, mely élesen különbözik azoktól a fizetésektől, amelyek a munkásokat, tőkéseket és munkaadókat arra ösztönzik, hogy erejüket rendelkezésre bocsássák. Számos régi közgazdasági író szemében a földjáradék volt az egyetlen fölösleg. A munkások addig versenyeztek egymással munkaerejük árúbabocsátásában, míg nem az a munkabér, amelyet kaptak, el nem érte azt a legalacsonyabb összeget, amely mellett magukat föntarthatták, vagy amely mellett beleegyezhetek abba, hogy dolgozzanak. A tőkések és a munkaadók addig versenyeztek egymással, míg a kamat és a nyereség a minimumra nem törekedett leszállani. A munkának e nélkülözhetetlen «költségein» túl a tőkét és a képességet a termékből jutalmazták, ami fönmaradt, az a fölösleg a földesúrhoz vándorolt.

Ez volt az a tan, amelyet sok gondolkozó elfogadott, aki nem volt ennek az eljárásnak a mélt-

tányosságában érdekelve és aki nem vont olyan következtetést sem a dologból, ami a földesurak járadékjövendelmét ellenezte volna. Ma is sok híve van e tannak, akik a magánföldtulajdon ellen intézett támadásukat, vagy az «egyetlen adó» tanát alapítják rá. Meggyőződésük, hogy a gazdasági járadék az egyetlen fölösleg, a jövendelemnek egyetlen megszolgáltatlan és improduktív eleme, oly erős, hogy azt a hatalmat tulajdonítják a földesuraknak, hogy az emelkedő járadékokban elveszik a javak egész gyarapodását, amely javakat a modern termelési technika állít elő, azon a pusztá föntartási költségen túl, amely a tőke és munka nélkülözhetetlen készletéhez szükséges. Nézetünk szerint az improduktív fölösleg a járadék.

Már most, ha a föld mennyisége teljesen korlátozott volna és teljes monopóliumot képezne, ez a földjáradékról szóló nézet alapján véve helyes lenne. Valamely sziget kizárólagos és egyetlen tulajdonosa képes lenne a földjáradék alakjában nemcsak a mezőgazdaságnak, hanem minden iparágnak a termékét megszerezni, a pusztá munkaképességhez szükséges munkabéreken és a tőke s a képesség egyéb minimális költségein felül. Föltételeket diktálhatna egyéb termelési tényezők birtokosainak, minthogy mindegyiktől megtagadhatná a föld használatát, amely nélkül munkájuk, tőkéjük, vagy képességük hiábavaló volna. Voltak és még manapság is vannak olyan földesurak, akik némely helységben még ma is csaknem érintetlenül élveznek ilyen hatalmat. Az a földesúr, akinek egész faluja van és a kié a faluhoz tartozó környék is, falvának a lakóira

olyan föltételeket erőltethet, amelyek szerint kénytelenek dolgozni és élni, megállapíthatja a munkabéreket és a lakásbéreket, a foglalkozásokat, szórakozásaikat, a lakosság vallását és politikai nézeteit. Ha valaki ellentmond neki, szabadságában áll szülőföldjét elhagynia és munkát és otthont találnia másutt, ha tud. Némely angol város nagy telektulajdonosainak hasonló hatalma van sok lakója fölött. Ha az egész város, vagy valamely lakásra, vagy kereskedelmi czélokra különösen alkalmas városrész egész területe az övé, kiuzsorázhatja a boltost, az orvost, vagy a munkást, akiknek kereskedése, gyakorlata, vagy alkalmazása megköveteli, hogy abban a városban, vagy városrészben lakjanak. A legszemléltetőbb példát erre az a boltos nyújtja, aki a környékbeli vevőkből él. A földesúr a bolthelyiség bérleti szerződésének megújításakor egész világosan oly magasra emelheti a bérét, hogy elveheti tőle egészben vagy nagyrészből azt a nyereséget, amelyet bérlője ügyességével és szorgalmával, vagy a lakosság növekvő száma és a szomszédos népesség emelkedő szükségletei folytán keres.

De bár a földmonopóliumnak léteznek ilyen szélső esetei, azok mégis csak a kivételt képezik és nem a szabályt. A földesúri hatalom ritkán nem minősül. Ritka eset, hogy a valamely czélra alkalmas föld kínálata teljesen korlátozott lenne és különben is az egész hozzáférhető mennyiség rendszerint nem egyetlen emberé. Ámbár a Devonshirei herczegé lehet egész Eastbourne fürdőhely, mégsem emelheti telkei bérét egy bizonyos magasságon felül, mert ha ezt tenné, sok lakója határozná el, hogy Bournemouth fürdőhelyen,

vagy másutt telepszik meg és őket követnék a kereskedők és iparosok. A személyek, az árúk és a tüzelőanyag szállításának olcsóbbodásával az iparos kevésbé van egy bizonyos helyhez kötve, mint annakelőtte és a mozgékonyság nagyobb lehetősége képessé teszi őt arra, hogy gyárának földet találjon. Maga az a tény, hogy kevés számú ember tulajdonában vannak valamely város legjobb telkei, még nem biztosítja részükre a monopólium hatalmát. A legtöbb olyan ember, aki üzlethelyiséget, vagy lakóházat keres, nincs egy bizonyos területhez kötve, hanem különböző telektulajdonosok üres telkei, vagy házai között választhat. Annak daczára, hogy London még mindig rohamosan nő és egész területe magántulajdonban van, ez a két tény mégsem akadályozhatta meg sok szomszédos lakótelep lakásbéreinek a közelmúltban végbement nagy esését. Valamely nyomdatulajdonos cég, amely vidéken kíván nyomdaműhelyt felállítani, a mezőgazdasági célra alkalmas föld áránál csekély összeggel magasabban vásárolhat, vagy bérelhet telket. Ezt azért teheti meg, mert minden olyan földtulajdonos, aki ily föltételek mellett visszautasítaná a nyomdász ajánlatát, jól tudná, hogy a cég máshova fordulhat és találhat alkalmas telket. Az a tény tehát, hogy egy város vagy ország egész földterületét aránylag kevés egyén bírja tulajdonul, nem teszi őket képessé arra, hogy a földjáradékot annyira emeljék, hogy az az egész ipari fölösleget föleméssze.

A földjáradék léte és összege nem a föld egyed-
árúsági helyzetétől, hanem ritkaságától függ.
Mindenfajta üzemhez lényeges kellék valamek-

kora földterület. A bérlő, a bányatársaság, a sörfőzde, a szövőgyár, az árúház, a fűszeres, az ügyvéd kénytelen valamekkora földterület használatát megvásárolni. Így a földbér minden üzemben ott szerepel mint kiadás. Mindenkinek szüksége van továbbá egy darabka földre lakása céljára, és így kénytelen jövedelme egy részét lakásbérrre elfizetni. Már most világosan meg kell értenünk, hogy amit ezekben az esetekben megvásárolnak és megfizetnek a föld bére alakjában az nem egyéb, mint a földnek egy bizonyos faja vagy használata. Amire szükségük van, az vagy megművelhető föld, legelő, kereskedelmi kertészetre alkalmas föld, külvárosi telek, vagy lakóház, bolt, árúház, vagy iroda céljára szükséges telek a város belsejében. Már most, bár minden fajtajú üzemeknek szüksége van valamekkora földterületre, egészen világos, hogy a föld egyik üzemben sokkal jelentékenyebb szerepet játszik mint a másikban. A mezőgazdaságban és a bányászatban döntő jelentőségű tényező: a szabadfoglalkozásokban és a nagykereskedői-, vagy pénzüzem némely ágaiban aránylag csekélyebb a szerepe. Már most azok az üzemek, amelyeknek nagyon kevés földre van szükségük és amelyekre nézve nem elsőrangú jelentőségű kérdés, hogy hol fekszik éppen az a telek, szemelláthatólag kedvező föltételek mellett vásárolhatják meg a föld használatát. Mert föld iránt való keresletük csekély és a céljaikra alkalmas telkekben való kínálat nagy. Erős hadállásból köthetik tehát meg a földtulajdonossal szerződésüket, mert kényszeríthetik őket arra, hogy versenyezzenek egymással és ezáltal a bérösszegét lenyomják. A másik

oldalán, azok az üzemek, amelyeknek sok földre van szükségük, vagy amelyek egy különleges minőségű és fekvésű földterületet követelnek, drágán kénytelenek érte megfizetni, mert a szükségletüket képező földnem után való keresletük nagy a hozzáférhető kínálathoz arányítva. Irországban a földbíróságok ideje előtt a farmok bérei türhetetlen magasságig emelkedtek, mert az ország növekvő népessége kénytelen volt születési helye szomszédságában megélhetést keresni és az eléggé termékeny föld meghatározott mennyiségéért egymás ellen versenyezni. A bányatársaságoknak rendszerint alkut kell kötniök a szén- vagy vasat tartalmazó igen korlátozott kínálható föld tulajdonosával, vagy csekély számú egymással versenyző tulajdonossal, mert eredményes működésükhöz nagy területre van szükségük. Már láttuk, hogy miért képes a gyáros, nem lévén egy meghatározott ponthoz kötve, új gyára céljaira olcsó telket találni, míg a helységi boltost szerződése megújításakor minden esetben kiuzsorázhatják.

Az egyes különböző esetekben a különbség a föld ritkaságának nyomásából ered. Az a tény, hogy a föld mennyisége Angliában korlátozva van és az a további tény, hogy minden egyes város központjától alkalmas távolságra fekvő földterület mennyisége még inkább korlátozva van, megfosztja a földesurakat attól a hatalomtól, hogy annyit kérjenek a föld használatáért a legtöbb célra, amennyit tetszik. Ámbár bizonyos helyeken bizonyos célra szolgáló föld ritkaságából előálló nyomás (pl. a Bond Street-en üzletek céljára, a cityben pénzintézetek helyiségei

czéljára, némely város vagy falu határában keretek czéljára) a földesúrnak óriási gazdasági hatalmat nyújthat, mégis a legtöbb üzleti czélra vagy lakások czéljaira egész elfogadható áron lehet telket találni, minthogy az alkalmas föld valószínűs kínálata, bár korlátozott, aránylag mégis nagy a kereslethez képest. Az a tény, hogy valamely rendkívül nagy nyereségre dolgozó biztosító-társaságnak új fióközlete részére telekre van szüksége, nem teszi a telektulajdonost képessé arra, hogy magasabb árat követeljen, mint amekkorát egy közönséges boltostól vagy más üzletembertől követelhetne ugyanazért a telekért. Mert ha mi különös előny sem fűződik az illető telekhez, a biztosítótársaság nagy mennyiségű egymással versenyző földterület kínálatából választhat és csak a napi vásári árat kell megfizetnie.

A föld használatának bérét tehát közvetlenül nem a föld használhatósága, hanem ritkasága szabja meg és ez a ritkaság a hely és a cél különbözősége szerint tér el egymástól. Lehet egy bizonyos földterület nagyon használható és még sem nyújt járadékot. Ilyen az eset egy ujjonnan felfedezett földterületnél, amely bővében van a termékeny és hozzáférhető földnek, de csekély a népessége. Ily helyütt csak kérni kell jó földet vagy holdankint valami egészen csekély összeget fizetni. Természetes tevékenysége nem teszi képessé a tulajdonosra nézve, hogy névleges árnál vagy bérnél többhöz juthasson, mindaddig, amíg bőven van még olyan föld, amely nem áll művelés alatt. Csak akkor, amidőn a mezőgazdasággal foglalkozó népesség a kövér földön már sűrűn kezd élni, úgy hogy a földnek ez a fajtája már

nem marad üresen, nyújt a föld jó árat vagy járadékot. Ha egy termékeny völgyben, mely több ember tulajdona volt, húsz farmer részére volt hely és mindegyikük előnyös helyet birhatott, ha csak 19 telepes volna, a bér éppen csak névleges lenne, mert a földkinálat felülmúlná a keresletet és azáltal, hogy mindegyik telepes versenyre hívhatná a tulajdonosokat egymással, lenyomhatná a bért. De mihelyt 21 olyan telepes lenne, aki farmot keres, mindnyájuk bérleti összege holdankint tekintélyes összegre emelkednék. Amíg 19 telepes volt, bővében volt a föld, de kevés volt a munka; 21 telepes mellett bővében van a munka és ritka a föld. A föld ritkaságának a megjelenésével érkezik meg a föld jó ára, vagy bére. Ha növekszik a ritkaság, fölmege az eladó vagy bérbeadó föld ára. A termékenység, a természet hozzájárulása a mezőgazdaság produktív tevékenységéhez ugyanaz marad, a bér emelkedése teljesen az intenzívebb ritkaság következménye, azaz annak a ténynek a következménye, hogy a több egyénnek van a föld használatára szüksége.

Már most, legalább civilizált országokban, a földet többféle célra lehet használni. Még mint mezőgazdasági célra szolgáló földet használhatjuk legelőnek vagy szántóföldnek vagy talán gyümölcsstermesztésre. Ha városhoz fekszik közel, más használata is lehetséges, például kerti célra, vagy külvárosi háztelkek céljára. Ha tehát a földnek e különféle használatát abban a sorrendben vesszük szemügyre, amint azt itt megemlítettük, legelő, szántóföld, gyümölcsös, kert, külvárosi telek, világos, hogy ez a sorrend egy emel-

kedő bérlépcsőt mutat. Egy hektárnyi olyan föld, amely mindezekre a czélokra használható, általában a legalacsonyabb bért mint legelő hozná be, a legmagasabbat, mint külvárosi telek; a többi czélokra fordított használata ekkép szélső béreösszeg között különböző béreket hozna. Már most miért legalacsonyabb hektáronként a legelő bére és miért a legmagasabb a telek bére? Nem azért, mert a ház vagy kert czéljára szolgáló föld használata a maga belső értékét tekintve magasabb, mint az állattenyésztésre szolgáló használata. A béreknek ez a változó fokozata nem a használhatóság alapján határozódik, hanem a ritkaság változó fokozata szerint, amelyet jelentenek és kifejeznek. Egy hektárnyi külvárosi telek azért nyújt magas bért, mert a város mellett megszerezhető hektárok száma szigorúan korlátozva van és a külvárosi népesség növekszik. Itt tehát a kínálatban van a ritkaság.

Egy hold legelő csak kis járadékot hoz, mert rendszerint elegendő mennyiségben áll rendelkezésre föld erre a célra. Ha valamilyen módszerrel mérsékelni tudjuk a környékbeli föld ritkaságát, olyformán, hogy olsó és gyors forgalmat létesítünk, mely nem túlnagy távolságban nagy mennyiségét nyitja meg az épp oly jó, lakásra alkalmas területnek, a közeli környékbeli fekvőségek értéke hanyatlani fog. Tiltsuk meg külföldi szarvasmarha behozatalát és az angol legelőföldek járadéka egyszerre emelkedni fog, annálfogva, hogy ritkasági értékhez jutottak. Így tehát, bár a föld által nyújtott haszon, vagy szolgáltatás az, amit a járadékkal megvásárlunk, mégis a kü-

lönböző fajta föld ritkasága az, ami megszabja a járadék magasságát.

A szaporodó népesség fokozódó szükségletei valamely országban ilyenformán a föld különböző hasznainak különböző árait és járadékait teszik lehetővé, tekintetbe véve persze a készleteknek mindezen különböző szükségletek kielégítéséhez mért arányát. Ilyenformán, ha a földet a maga egészében vesszük, egy átlag-hold legelő mondjuk 10 shillinget hoz, egy hold búzaföld 20 shillinget, egy hold komlóföld 30 shillinget, míg agyagföld, veteményes kertek, környékbeli telkek rendszerint átlag-holdanként magasabb áron fognak kelni. Ezek az árak úgy tekinthetők, mint különböző célokra szolgáló telkek használatáért fizetett piaczi árak. Persze ezeknek a piaczi áraknak változatos tömegével találkozunk az ország különböző részeiben. Így például minden környéknek meglesz a maga kialakult ára, amelyen jó, építésre alkalmas telket az illető időpontban vásárolni lehet.

Ezek a helyi, vagy más természetű különbségek mindannyian a ritkaság különböző fokának kérdései, azon nyomás szerint, melyet a népességnek a rendelkezésre álló földdel szemben mutatkozó szükséglete gyakorol. Általában minthogy a föld valamely határozott használhatóságának, veteményes kert, vagy építés céljaira való alkalmasságának árát ilyen tényezők szabják meg, a tényleg birtokba vehető föld különböző holdjai természetesen magasabb vagy alacsonyabb járadékot hajtanak azon összeg magasságához képest, amelyet használhatóságuk képvisel.

Ha pl. a ritkaság 20 shillingnyi értéket ad

holdanként a közönséges búzaföldnek, akkor az a búzaföld, mely a közönségesnél jobb, természetesen aránylagosan magasabb járadékot hajt, rosszabb búzaföld aránylagosan alacsonyabbat. És ugyanez lesz az eset minden más rendeltetésű föld járadékánál is. Amit a járadék megvásárol és megfizet, az nem más, mint a földnek ugyanolyfokú használhatósága; akár búzatermő, gyümölcs-termő földről, avagy fekvőségről legyen is szó. Ha az egyik hold ezen használhatóságnak nagyobb összegét adja, mint egy másik, akkor természetesen annak járadéka is magasabb lesz, épp úgy, mint ahogy az ügyes munkás darabbérből eredő hetibérei magasabbak az ügyetlenénél.

A közgazdaságtan sok megtévesztést tett lehetővé azáltal, hogy «járadéktörvényé» próbálta emelni azon magától értetődő tényeket, hogy a termékenyebb hold föld magasabb járadékot hoz, mint a kevésbé termékeny és hogy ha a legkevesbé termelőképés hold semmiféle vagy csak névleges járadékot hoz, akkor az a hold, amely 10 vagy 20 százalékkal termelőképesebb, ennek a magasabb termelékenységnek egészét járadékban fogja kifejezésre juttatni.

A tény az, hogy egyáltalán nincs járadéktörvény, hanem csupán bizonyos számtani igazságnak alkalmazása a földárakra, mely igazságok aztán minden tárgy elárusításánál egyaránt érvényben vannak. Azért vásárolunk használati tárgyakat, mert valami hasznosat tartalmaznak, olyasvalamit, amire szükségünk van és minél többet tartalmaznak abból, aminek a kedvéért vásároljuk őket, annál többet fizetünk értük. Ha egy hold búzaföld kétszer oly alkalmas a búzaterme-

lésre, mint egy másik, kétszer annyit fogunk érte fizetni; ha tizszer oly jó, tizszer annyit.*

A búzaföldnél, az amit vásárolunk, nem más, mint a földnek az a tulajdonsága, hogy bizonyos mennyiségű búza létrehozására képes, amely értékben meghaladja a termelés költségeit. Ha ez a «többlet» csupán névleges érték, akkor az ár vagy járadék, mely nekünk jut, szintén csak névleges lesz: ha a fölösleg nagy, a járadék is ennek megfelelőleg nagy lesz. Ha pedig a föld művelésére szükséges munka és tőke «önköltségen» szerezhető meg, akkor a föld használatának ára, a járadék egyforma nagy lesz az egész többlettel.

Egyszerűen kifejezve annyit jelent ez, hogy ahol munka és tőke nagy mennyiségben van, a föld pedig kevés, a termék egésze, amely ezen utóbbi tényezők együttműködése után jár, a földesúr kezébe kerül. Más szóval a járadék, azaz a föld ritkasági ára csak következménye annak, amit «a természet takarékoságának» neveztek; vagyis annak a ténynek, hogy sok helyen és sok ipari czél számára csak korlátozott mértékben van termékeny és megfelelő földmennyiség.

Az «improduktív fölösleg» jelentékeny része járadék formájában a földbirtokoshoz kerül, —

* Ez persze nem azt jelenti, hogy ha egy hold 30 bushel-t hoz, két akkora járadékot jövedelmez, mint az a hold, amelyen csak 15 bushel terem. Ez csak abban az esetben állana fenn, ha a buza emberi munka vagy tőke hozzájárulása nélkül nőne. Ha tíz bushel elegendő ahhoz, hogy kifizesse a munka és a tőke költségeit, akkor 5 bushel fenmarad a többletként járadékra, a legrosszabb holdon és 20 bushel a jobbikon, mely ez esetben négyszer oly jó mint az előbbi.

éppen ennek a ritkaságnak eredményeként. De az a hit, hogy a fölösleg ezen eleme mindig és mindenütt jelentkezik, mivel a természet abszolút határt szab a föld mennyiségének, nem indokolható.

A földhasználat készlete nem szabható meg. Az a pusztta tény, hogy a földfelülethez semmit sem lehet hozzá tenni és hogy a tengertől nem lehet jelentékeny mennyiségű szárazföldet elvonni, nem jelent semmit. Mert ami bennünket érdekel, az azon használható földek mennyisége, melyek gazdasági célokra fordíthatók. Az erre a célra szolgáló földkészlet pedig korántsem megszabott. Így például Anglia, földkészlete tekintetében nincsen csupán saját kisszámú holdjaira utalva. Ipari élete és tápláléka céljaira az egész világra számíthat. A világ pedig — legalább is termékeny földterületek tekintetében — mindinkább terjeszkedik. Minden új vasút Nyugat-Kanadában, minden csatornázási tökéletesítés Egyiptomban vagy Ausztráliában, új földterületeket jelent Nagybritannia és az egész világ gazdasági készlete szempontjából. Ezenfelül a földművelés technikájában meghonosított minden javítás, amint az mind nagyobb mértékben tért hódít az egész civilizált világban, bár mitsem ad a művelhető földek területéhez, lényegesen növeli a termelőerő mennyiségét, ami épp annyit jelent, mint a föld mennyiségének szaporítása. A modern természettudomány a földművelésre való alkalmazásában világosan mutatja, mily óriási módon lehet a föld termelőképességét növelni, a munka egyidejű aránylagos fokozása nélkül. Ez pedig egyenlő értékű új, termé-

keny földterületek megnyitásával. A föld belső értékeit tekintve, a bányák felfedezésének és kiaknázásának tökéletesített módszerei, melyek lehetővé teszik szénnek és fémeknek szerzését és napvilágra juttatását, rendkívüli módon szaporítják a rendelkezésünkre álló készleteket. Ha pedig a földnek termékenységétől és kincseitől felszínének építés és más foglalkozások útján történő hasznosítása felé fordulunk, nem kell azt hinnünk, hogy az az értékelkedés, mely a fokozódó telekértékelkedésben jut kifejezésre, háttartalan és szükségszerű. Az olcsóbb, gyorsabb és kényelmesebb forgalmi viszonyok óriási módon növelik az ily czélokra hasznosítható föld mennyiségét és így csökkentik ritkasági értékét. Az a hatás, melyet az olcsó villamos vasuti és motorszolgálat hivatva van a városi telekárak olcsóbbá tétele tekintetében létrehozni, igen jelentékeny.

Ha a népesség szaporodása lépést tartana ezekkel a tökéletesítésekkel, avagy ha a népesség, bár lassúbb tempóban szaporodva, az életformákat fejlesztené, a fogyasztást növelné és így nagyobb követelményeket támasztana a földdel szemben, nagyobb mérvű táplálék, lakás- és egyéb anyagi szükségleteinek fokozódása által, a föld ritkasága kétségtelenül arra képesítené a földbirtokosokat, hogy a járadékban a fölöslegnek egy nagyobb arányát biztosítsák maguknak. Eddig azonban, legalább is a civilizált világban éppen az ellenkező tendencia érvényesül: elenyészően csekély népelesszaporulat, karöltve a rendelkezésre álló föld fokozódó mennyiségével. Nagybritanniában, jóllehet a városi élet fejlődése a környékbeli

fekvőségeknek nagy értékelkedéséhez vezetett, a földnek a vagyonszűkösségekben való teljes részesedése mondhatni fokozatosan csökkent az utolsó évszázad folyamán; persze nem abszolút módon, csak viszonylag. Ámbár pontos számbeli megállapítások lehetetlenek, nagy mértékben valószínű, hogy Nagybritannia nemzeti jövedelme jelentékenyen nagyobb arányokban növekedett, mint a járadékok összessége.

Ha a föld ritkasága járadékot létesít, valamely másik termelési tényező ritkasága: a tőkéé, a munkáé, vagy valamely jártasságé, hasonló eredménnyel jár. Csak egy különbség van. Tekintve, hogy a földbirtokos semmiféle olyan áldozatot nem hoz, amely ellenszolgáltatást igényelne, a járadék egésze ritkasági érték. Azonban, mint láttuk, a munka, az üzleti képesség és a tőke oly befektetések, melyek a terméktől elvárják fentartásuk és növekvésük költségeinek megtérítését is. Csak az, amit mindezek felül szerez, felel meg a járadéknak. Ámde, ha ezen többi tényező bármelyik tulajdonosa abba a helyzetbe juthatna, amelyet a földbirtokosok foglalnak el, amikor járadékot húznak, vagyis, ha ezek is képesek arra, hogy tényezőjüket ritkává tegyék, hasonló fölöslegre tehetnek szert.

Annálfogva, hogy a tőkések rendszerint versenyeznek egymással, gyakori az a föltevés, hogy az a kamat, melyet ők nyernek, nem tartalmazhat fölösleget, vagy ritkasági értéket. Közismertek azok a leírások, melyek arról szólnak, miképp folynak a megtakarítások a beruházások különböző csatornáin keresztül az ipari szervezetbe és hogy töltik meg szabad áramlásuknál fogva az

összes utakat a tőke felhasználásának lehetőségével, olyannyira, hogy végül minden kamat egy bizonyos alacsony átlagra kényszerül, melynek minimuma éppen elegendő arra, hogy a megtakarításokat eszközlő közönséget a megtakarítás tényére rábirják. Ezekben a leírásokban azonban két olyan feltevés van, mely számos tőkefelhasználási lehetőség szempontjából hibás. Az első feltevés az, hogy minden tőke szabadon folyhatik minden vállalatba, keresve a legbusásabb beruházást. A másik az, hogy az ipar egyetlen ágában sem válhatik a tőke oly ritkává, mint válhatik a föld és munka. Az első feltevés hibás voltát minden üzletember megerősítheti. A nagy mértékben jövedelmező iparágak minden országban körülsánczolhatók kívülről jövő benyomulók ellen, úgy hogy csak az itt alkalmazott kedvezményes tőke érheti el magas osztalékait. Ha ilyen üzletek céljaira, vagy pedig azok kiterjesztése érdekében több tőke szükséges, csak már benlévő részvényesek vagy más előnyben részesített személyek képesek az investálás alkalmával élni: ha pedig a nagyközönségtől kell a tőkét beszerezni, azt a piaczi áron veszik, kölcsönzik és azok, akik a kölcsönt adják, nem osztznak a társaság nagy jövedelmeiben. Jól elhelyezkedett tőkésék nem bocsátanak külső embereket a tűzhöz, vagyis nem részesítik őket abban a magas nyereségben, melyet tőkéjük «megkeresni» segíthetne nekik.

A modern gazdasági élet minden fejlődött ágában vannak egyes üzemek, amelyek tőkéjüknek magas jutalmát nyerik el: néha egyesülés útján vagy üzleti szervezkedés által egész iparágak is

ilyen helyzetbe juthatnak. A közönséges tőkebefektető vagy nem képes megtakarított pénzét ily iparágakba fektetni, vagy már meglevő részvénnyeket kell oly feltételek mellett vásárolnia, amelyek csak minimális nyereséget nyújtanak számára, bár az eladó a jövődő anticzipált nagy nyereségeit is betudja az árba. A nagy gyárakban, a hasznothajtó bányavidékeken, egyes szárazföldi vagy tengeri szállítási üzleti ágakban, a félig közszolgáltatnak tekinthető üzemekben, némely szétosztó ipari- vagy kereskedelmi üzletágban, a banküzletben, a biztosítási- és pénzüzletben jól elhelyezett tőkék nagy tömegei találhatók, amelyek eredeti, vagy mostani tulajdonosaiknak a szabad versenybeli kamatlábnál sokkal magasabb kamatot hoznak. Későbbi vizsgálataink meg fog-
nak ismertetni bennünket azon előnyök természetével, amelyeket az ily tőkék élveznek. E helyütt elegendő, ha arról a fontos tényről megemlékezünk, hogy léteznek. A tőke minden tulajdonosa között nincs meg a versenynek az a tökéletes szabadsága, amely minden kamatot lehozna egy közös minimum színvonalára. Nagy tömegű tőkék emelkedtek fel a kamatláb különböző magasabb vonalaiig. Még azt sem állíthatjuk e magasabb jövedelmekről, hogy szerencsés viszonyok vagy ipari fellendülések idejében találhatók csak fel. Noha minden osztalék hullámnak van alávetve, ezek az erős, védett üzemek kevésbé szenvednek ily hullámnástól, mint a többiek és normális, átlagos jövedelmük hosszú időn át bizonyítja azt, hogy megvan az a hatalmuk, hogy «fölsleget» jövedelmezzenek.

A modern üzleti világ egyszerű tényei azt mu-

tatják, hogy a tőke éppúgy képes az improduktív feleslegből részt nyerni, mint a föld. Ugyanazon az úton is nyeri el, azaz a ritkaság által. Ámde míg a föld természetes ritkaság útján jut fölösleghez, addig a tőke ezt úgy éri el, hogy ritkává teszi magát, azaz mesterségesen visszatartja a szabad tőke beözönlését a gazdasági élet bizonyos csatornáiba. Ezek a visszatartó, korlátozó intézkedések, akár a nyersanyagok vagy természeti erő, vagy fekvés előnyeinek a biztosításában állanak, akár vámvédelemben, vagy állami segélyezésben, akár üzleti megegyezésben, vagy egyesülésben (pl. kartellek vagy trösztök) nyilatkoznak, mind akadályát jelentik a tőke valamely üzembe szabadon való belépésének, mely üzem így a korlátolt kínálatért ritkasági kamatlábat biztosíthat. Gondolja-e valaki például, hogy ha bármely társulat nyithatna Angliában olyan banküzletet, mely valóban egyenlő föltételek mellett versenyezhetne a már meglevő bankokkal, a befizetett tőke jövedelme ebben az üzletágban ugyanannyi volna, mint ma? Ha a tőkét kedvező helyzetbe hozzuk, úgy, hogy a szabad versenytől el legyen zárva, a fölösleget épp úgy táplálja és felnöveszti, mint a föld. Az a tény, hogy az egész járadék «improduktív fölösleg», míg a kamatnak egyrésze megszolgált jövedelmet képez, ne térítsen el bennünket annak a fölismerésétől, hogy a fölösleg e két faja azonos. Mindkettejük meg nem szolgált jövedelmet jelent, amely csak azért áll elő, mert a föld természetesen létrejövő, vagy a tőke mesterségesen előidézett ritkasága e ritka tényezők tulajdonosát abba a helyzetbe juttatja, hogy azt az egész termék-fölösleget magának

tartsa meg, amely nagyobb számmal található (tehát nem ritka) tényezők pusztá, termelési költségeinek levonása után megmarad.

Ha a «járadék» kifejezést alkalmazzuk a termelési tényezők ritkasága fejében történő fizetések minden alakjára, akkor ez a kamat-fölösleg szintén járadékot képez. De ugyanez az a jutalom is, amelyet néha az üzleti ügyesség, vagy a munka a maga képességeihez mért munkabéren felül magának biztosítani tud. Nem ismeretlenek az olyan esetek, midőn egyes munkáscsoportok a ritkaság előnyét élvezik a termelés többi tényezőjéhez képest és ezáltal képessé válnak a munka napi keresletét felülmuló munkabér-járadék elérésére. Ily esetek új országokban fordulnak elő, ahol bővében a termékeny szűz talaj és ahova a tőke könnyebben özönlik, mint a munkáskéz. Jól szervezett iparágakban a szakszervezetek némelykor képesek voltak egy időre ilyen ritkasági béreket elérni olyan városokban, amelyekben a tőke bővében volt. Ám ezeket az eseteket kivételeseknek kell tekintenünk, mihelyt a munkapiacz viszonyainak teljesebb elemzése áll előttünk. Csak az emberi termelő erő magasabb alakjai, amelyeket az «ügyesség» elnevezéssel jelöltünk meg, képesek rendes körülmények között ily ritkasági fizetéseket elérni. A földjáradékhoz és a tőkejáradékhoz hozzákapcsolhatjuk még ezt az «üzleti ügyesség járadékát» is. Már most sokan, akik megengedik, hogy a földjáradék meg nem szolgált jövedelmet képez és akik elismerik, hogy a tőke gyakran túl magas osztalékban részesül, hajlandók azon a nézeten fennakadni, hogy az üzleti ügyesség jutalmának bármely része is helyesen

volna ez alá a megjelölés alá vonható. Ez részben annak a ténynek a következménye, hogy míg a földbirtokos és a tőkés földje és tőkéje hozadékból tétlenül élhet, a legügyesebb ember is gyakran állandóan fárad személyesen és fogyasztja termelő erejét. Nemcsak az róla az általános hiedelem, hogy rosszul van fizetve, hanem az is, hogy káros üzleti politika a fizetésének a szűkre szabása. A feltalálók, szervezők, felügyelők, tisztviselők, ügyvédek, orvosok, művészek, mindenfajta tanult gépkezelők és szerelők személyes képességét és ügyességét oly fizetésben kell részéssíteni, hogy legjobb munkaképességük kifejtésére ösztönözzük őket, mert mennél magasabbrendű a használhatóságuk minősége, annál nagyobb kár, ha elmulasztjuk azt legjobb alakjában értékesíteni. Minthogy az ilyen munka természete, amely lényegében értelmiségi, erkölcsi és művészi elemekből áll, kizárja azt, hogy reá azt a szokásos darab- és időmértéket alkalmazzuk, amely a legtöbb kézimunkás fizetésének megállapításánál szerepet játszik, mindenki úgy érzi, hogy bő jutalomban tanácsos a képességét és ügyességét részesíteni, ha helyesen kívánunk eljárni. Ahol az üzleti ügyesség olcsó megvásárlására tettek kísérletet, mint ahogy az néha a szövetkezeti mozgalomban, vagy a városi igazgatás terén előfordult, ezt a közgazdasági leczkét borzasztó következmények árán kellett megtanulniuk.

Ám annak a nehézségnek, mely azon fizetés magassága megállapításánál felmerül, mely a gazdasági képességek és ügyesség különböző fajainak az ösztönzésére és megtartására elégséges,

nem szabad bennünket arra a következtetésre vezetnie, hogy az ügyesség minden pénzt megér, amit csak el tud érni, abban az értelemben, hogy nem működnék olyan jól, ha alacsonyabb fizetésben részesülne. Jelenleg Angliában az elismert elsőrangú orvosok között a nehéz műtét díját kb. 100 font sterlingre tehetjük. Egy privát beteg nem kaphatja ezt meg olcsóbban és ha van rá pénze, megéri neki, hogy e díjat meg is fizesse. Egy bizonyos értelemben tehát úgy látszik, hogy ez az a díjazás, amely a tudás és ügyesség e fájának előhívására nélkülözhetetlen. Ám nagyon könnyen meglehet, hogy Németországban ugyanaz a műtét ugyanazzal a tudással és ügyességgel végezve csak 40 fontba kerül, Svájcban pedig csak 20 fontba. Miért ennyivel olcsóbb ez más országban? Két okból. Először, mert a magasabb- és a szakoktatás szélesebbkörű lehetősége Németországban és Svájcban a természetes tehetségeket nagyobb arányban hozza felszínre. Ezen az úton az elsőrangú sebészi tehetségek kínálata növekednék. A másik oldalon azoknak a gazdag családoknak a számaránya, amelyek 100 fontot fizethetnének, kisebb Németországban és Svájcban, úgy hogy a műtétek után való tényleges kereslet ilyen árban kisebb volna, mint Angliában. Így a nagyobb kínálat és a kisebb kereslet mellett ennek a díjnak esnie kell. Amíg tehát Angliában 100 fontot kell jelenleg ezért a műtétért fizetnem, a szélesebb körre terjedő és jobb közoktatás több elsőrendű sebészt vetne felszínre és ugyanezt az ügyességet mondjuk 20 fontért vásárolhatnám meg. Bár tehát első pillanatra úgy látszhatik, mintha 100 font volna az

a díjazás, amely feltétlenül szükséges és méltányos is a természetes ügyesség valamely neméért, mégis nyilvánvaló, hogy ebből 80 font egyszerűen ritkasági járadék, amely a ritkaság fokának megfelelően emelkedik, vagy esik.

Vagy vegyük például valamely nagy angol város magasabbrangú tisztviselőit. Helytelen politikának szokták azt tartani, hogy az ily egyének 1000—1500 font sterlingnél (24,000—36,000 K-nál) alacsonyabb javadalmazásban részesüljenek képességeikért. Ámde Németországban, vagy Franciaországban legalább is épp oly megfelelő egyének mintegy félannyi fizetést húznak az ily állásokban. Ennek a jelenségnek a magyarázata kézenfekvő: egyfelől a tanulási alkalmak nagyobb egyenlősége, másfelől kevesebb alkalom arra, hogy megfelelő képességű emberek más olyan pályákra lépjenek, amelyeken nagy jövedelem-fölöslegeket gyakran lehet szerezni; ez a két körülmény e közhivatali állásokra nagyobb számban viszi oda a kellő képesítésű pályázókat. Fel szokták néha hozni azt az érvet is, hogy szükség van néhány magas fizetésű állásra csalétekül, hogy így a köz- vagy magánhivatalnoki pályákra, melyeken annyi az üres állás, a megfelelő képességű egyének kellő mennyiségben való jelentkezése biztosítva legyen. De akár hivatali fizetésekről, akár üzleti haszonról, akár szabad foglalkozások díjazásáról beszélünk, ez a szerencsejátékszerű csalogatása a munkaerőnek igen helytelen gazdálkodás. A küzdő orvosok és mérnökök alacsony, sőt gyakran éhbérszerű díjai gazdaságilag semmiképpen sem védik meg annak a nézetnek a helyességét, hogy e pályák élén né-

hány, igen kis számú egyén rendkívül nagy jövedelemmel rendelkezik. Semmiképp sem igazolható, hogy bármekkora is a jövedelmük a jelen viszonyok között, ez a jövedelem személyes szolgálatuk igazságos és állandó mértéke szerint alakult. Sőt valóban teljesen nyilvánvaló, hogy a mint a kedvező helyzetben levő vagy vámvédelemben részesülő tőkésék bizonyos csoportjai igen nagy kamatjövedelmet élvezhetnek, úgy a szabad foglalkozású hivatalnok és üzleti pályán levő egyes ügyes emberek vagy csoportok túlmagas fizetést, díjazást, vagy hasznot húzhatnak. Ezek a fizetések ugyanolyan természetűek, mint a földjáraadék; mind nem egyebek, mint a termelés egy olyan tényezője részére folyósított ritkasági fizetések, amely tényező természettől fogva, vagy mesterséges módon nem nyújtja a kellő kínálatot.

Ily magyarázat mellett világos, hogy a termékek azon fölöslege, mely a fejlődési költségek alakjában nem oszlik meg, a különböző termelési tényezők tulajdonosai között oszlik szét e tulajdonosok nyomása arányában. A termelés rendszerének különböző részeiben aztán mindig más csatornába folyik az improduktív fölösleg. Egyik országban és egyik iparágban a föld a leg-hatalmasabb és legkeresettebb és a fölösleg legnagyobb része a földbérben megy el; a másik országban és másik iparágban a tőke és a személyes képesség és ügyesség kevés és a föld van aránylag bővében és így itt a kamat s a fizetés és haszon alakjában fizetik el a legtöbb fölösleget.

A fölösleg megoszlásáról szóló ez általános következtetésünket a józan ész és a köztudat is meg-

erősíti minden olyan országban, amelyben a nemzeti vagyon növekvőben van. Annak a megfigyelésnek például, hogy olyan országban, mint amilyen Nagybritannia, a földesurak azok a főörökösök, akik a földjáradék alakjában minden vagyonszűkeletet a magukévá tesznek, ellentmond a tények egyszerű tanúsága. Még a «gazdasági járadék» legtágabb értelmezése mellett sem becsülhetjük e jövedelem-fűkeletet a nemzeti jövedelem kb. 15 százalékánál többre, a valóságot jobban megközelítő számítás szerint pedig csak 10 százalékot szabad felvennünk. Kétségtelen, hogy igen sok vagyonos család él fényűzésben és semmittevés közt más jövedelemből, mint amit a földjáradék nyújt. Sőt valóban nagy okunk van azt hinni, hogy a brit nemzeti jövedelemnek az a része, mely osztalékokból és üzleti haszonból ered, az elmúlt század folyamán sokkal gyorsabban növekedett, mint a földjáradék. És bár ez osztalékokból és haszonból sokat számíthatunk be, ha helyesen kívánunk eljárni, a modern ipari és kereskedelmi életben a növekvő tőke és szervező erő fentartási és fejlődési költségeire, nem lehet kérdéses, hogy e jövedelem nagyrésze meg nem szolgált, vagy «ritkasági» kereset, amely nem jár élvezői részéről mi megfelelő erőfeszítéssel, vagy áldozattal sem. Manap a legtöbb haladott ipari és kereskedelmi életnek örvendő országban a leggazdagabb emberek vagyonuk legfőbb részét nem a földből szerzik, hanem abból, hogy az ipar, a közlekedés, a pénzüzet és a piacok felett való uralkodás egyéb eszközeit a kezükben tartják.

FÜGGELÉK.

Az improduktív többlettel járó társadalom-
gazdasági pazarlás.

Az a jelentős szerep, melyet fejtegetéseink során az improduktív fölöslegnek juttattunk, szükségessé teszi, hogy ehelyütt eloszlassunk egy félreértést, mely felmerülhet annak a megállapítása tekintetében, minő helyet foglal az el az improduktív fölösleg iparban. Ámbár e járadékok, a túlmagas kamat és a többi elemek, melyek ebben a fölöslegben benfoglaltatnak, semmiféle hasznos szolgálatot nem végeznek abban a tekintetben, hogy azok élvezőit ipari tevékenységre sarkalják, mégis úgy látszik, hogy az iparra gyakorolt általános hatásuk üdvös. Az a fényüzésre fordított kiadás, melyet lehetővé tesznek, az iparágak nagy részét bírja tevékenységre, az a rész pedig, amelyet nem költenek el, hanem megtakarítanak, hozzájárul a nemzeti tőke növeléséhez. Ennélfogva, bár ez a fölösleg nem produktív oly értelemben, hogy fentartaná vagy felkeltené azoknak a termelő energiáját, akik munkanélküli jövedelemként nyerik azt el, mégis produktívnak tartjuk további felhasználhatóságánál fogva, akár elköltik, akár megtakarítják. Ámde közelebről vizsgálva a dolgot, ez a feltevés megdőlni fog. Ha ugyanis szemügyre vesszük azt a részt, amelyet fényüzésre költenek, azt látjuk, hogy az semmit sem juttat az ipari élet egészének. Ha improduktív fölösleg helyett valamely egyenletesebb szét-

osztási művelet által nem a járadék vagy nagymérvű haszon elnyerőjének, hanem mint az eredményes munka bére a munkás számára jutna, épp oly mértékben kereslet tárgyát tevő árukra használódott volna fel. Ezek az árúk, ahelyett, hogy a gazdagok fényűző céljait szolgálnák, munkáscsaládok életének kényelmesebbé tételére volnának fordíthatók. Ahelyett, hogy a fényűzési cikketek szolgáltató iparágak számára szükséges munkaalkalmat szaporítanák, a növekvő munkaalkalom ugyanekkorra mennyiségének azokban az iparágakban való felhasználását segítenék elő, amelyek a munkásosztály kényelmi cikkeit termelik. Ámde a fényűzési cikkek fogyasztása mitsem juttat a termelési rendszer munkaképességének, míg a munkásosztályra fordított kiadások a munkaerőnek nagyobbmérvű hatékonyságát eredményeznék. Ennyit az improduktív fölösleg fényűzésre fordított részéről.

Ugy látszik, mintha az a rész, amelyet megtakarítanak, minden körülmények között hasznos volna az ipari életre nézve. Az improduktív fölösleg, megtakarítva és a tőke új formáivá alakítva át — mondhatná valaki — épp oly üdvös, mint a magasabb munkabér, mely arra szolgál, hogy a munkáscsaládok termelőképességét növelje. Több tőke épp oly hasznos, mint több munkaerő.

Nem lehet azonban eleve elfogadni azt, hogy az a fölösleg, amelyet megtakarítanak, hogy aztán nagyobb tőkébe olvassák be, szükségképpen oly mértékben használható fel gazdaságilag, mintha az a jövedelem, amelyből ez a fölösleg származott, a munkabér emelésére, vagy a munka hatékonysá-

gára fordítottatott volna. Felismertük ugyanis azt, hogy a gazdasági fejlődés a termelés különböző tényezőinek helyes arányban való növekedésétől függ. Ha tehát valami oly irányzat volna kimutatható, mely szerint az új tőkék szaporulata gyorsabb tempóban történik, mint a munka hatékonyságának fokozása, ily tendenzia kártékony volna társadalmi szempontból nézve. Az improduktív fölöslegek nagy tömegeinek «megtakarítása» azonban szakasztott ilyen pazarlást jelent. Mert ha a gazdasági élet tőke-épületén nagy-szabású toldásokat végzünk, a munka termelékenységére pedig nem növekedett ezzel aránylagosan, két káros hatást eredményez. Elsősorban is felborítja a termelési tényezőknek egymáshoz való viszonyát, annál fogva, hogy a munka mögötte marad a tőkének, mint termelési erőforrásnak. Másodszor a termelést túlviszi azon a fokon, amely szükséges ahhoz, hogy a fogyasztókat árúkkal lássuk el. Ennek következményeképpen időközi zavarokat eredményez a piacokon, amelyek üzleti depressziókban jutnak kifejezésre. Elkerülhetetlen eredménye ez annak a szétesztásnak, amely improduktív fölösleget létesít oly jövedelemből, amely szükséges volna a bérmunkások munkaképességének fokozására. Mert a bérmunkások növekvő fogyasztása, tekintve, hogy ők képviselik a fogyasztók óriási többségét, szükséges avégből, hogy a gazdasági rendből az elfogyasztható árúk mindinkább növekvő tömegei kivihetők legyenek. Ez annyit jelent, hogy a termelési fölöslegből egy fejlődő társadalomban a jövedelemnek csak korlátolt mennyisége fordítható eredményes tőkésítésre, miután a többletre

szükség van a fogyasztás általános mérvének emelésére, hogy ezáltal ez az új tőke és az új munkaerő teljes felhasználhatósága biztosítható legyen. A legjelentősebb pazarlás az improduktív fölösleg felhalmozásánál abban áll, hogy az új tőkének túlzott mennyiségét hívja életre, a különböző fajtájú gyártelepek oly gyors növekvését hozza magával, hogy egy további kísérlet az ipari szervezet működtetésére, csakhamar túltermelést hoz magával, melyet az árak hanyatlása és az ipari folyamatok hirtelen megállása követ. Ez az állapot pedig addig tart, amíg a többletet ledolgozták, az üzlet felfrissül és a hiányos fogyasztás, túlzott megtakarítás, túltermelés és ezt követő depresszió circulus viciosusa újra visszatér.

VII. FEJEZET.

A munkabér.

A munkapiacz viszonyai annyira különböznek más termelő erőktől, hogy gyakran a munkabér tekintetében egész különleges törvényeket hirdettek. Ez azonban teljesen indokolatlan. Mert mint más erőket, a munka árát is a termelési költség és a kereslet és kínálat viszonyának mérlegelése határozza meg. (Kínálat alatt adott időben folyó áron eladásra felajánlott mennyiséget vagy az árakat értjük, amelyekért valamit piacra hoznak. Kereslet alatt adott időben folyó áron vásárolt mennyiséget vagy az árat, amelyet az eladók megadni késznek.) De noha nincs külön bértörvény a

munkapiacznak mégis különleges viszonyai vannak, amelyek külön tárgyalásra szorulnak. A földtől és tőkéttől eltérőleg a munka birtokosától el nem választható. Ha termelő erőként alkalmazásba jön, megkivántatik, hogy birtokosa a helyszínen legyen és rendszeren bizonyos kihatással van annak szabadságára és életére, amely határokat bajos megfelelően a költségekre átszámítani. Az élet vagy testi épség kockáztatása, a szolgálatközben beálló baleset ritkán szerepel a bérmegeállapodásnál, míg a munka piszkosságának, kellemetlenségének, megalázó jellegének ritkán van befolyása a bérrre. A bér munkás, a földbirtokostól és tőkéstől eltérőleg ritkán tartózkodhatik termelő ereje kínálatától bizonyos ideig, hogy annak árát emelje. Mert rendszerint nincs miből élnie ez idő alatt. Másodszor pedig nemcsak, hogy megsemmisülne a várakozás ideje alatt munkája, de az avval járó nélkülözés és tétlenség folytán a jövőre munkája termelékenységében is veszítene. A munkaadó, a földbirtokos, a tőkés várhat, mert van miből élniök és bárha tartózkodásuk bizonyos pillanatnyi veszteséggel jár, rendszerint be tudják azt hozni azon feltételeken, melyeket földjük vagy tőkéjük újból való alkalmazásáért követelhetnek, amelyek ideiglenes nem alkalmazásuk folytán mit sem vesztenek termékenységükből.

Szóval a legtöbb munkás kénytelen folytonosan eladni munkáját bármely áron. De a munkapiac természetes jellege más hátránnyal is jár az eladókra. Munkájuk különálló kis mennyiségek nagy számából áll: míg a tőke rendszeren nagy tömegben van egyesítve és kevés munkaadó kezé-

ben. Sok munkaeladó van, de vevő kevés. Ez nyilván előnyös a vevőkre, akik között így a verseny nem állandó és szabad. Bárha a szervezkedés célja ezen természetes hátrány megfordítása, ez csak annyiban érhető el, hogy a munkások szolidaritása teljesebb lesz, mint a munkaadó szervezkedés által elérhető. A munkaadók azonban kisebb számban és jobban értesültek lévén, rendszeren jobban szervezkedhetnek, mint a munkások, akik bérharcz esetén kevesebb tartalék felett rendelkeznek. Továbbá, ahol a munkások sikeresebben szervezkednek, az erős szervezkedés oly szigorú védekezést kíván meg, hogy ezáltal akadályozva van más munkanemekben a munka hasonló erős szervezkedése. Így jutunk el a munkaképességnek fő fogyatékoságához, amikor a termelési felesleget igényli. Mert mint láttuk, annak felosztása az illető erők viszonylagos ritkaságától függ. Már pedig a föld természet szerint korlátolt kiterjedésű, amin csak részben és nehezen lehet segíteni. A tőkekinálat visszatartás folytán ritkul meg. A képesség kínálata részben természettől fogva, részben más *tényeken* lesz ritka. De a munkakinálat természetszerűleg bőséges és nincs elég ereje, hogy a kínálatot megszorítsa.

Néhány helyi jelentőségű eset előfordult egyes amerikai városok építő vagy szállító iparában vagy valamely új, gyér lakosságú területen idény-munkálatoknál, mikor a munkások szervezkedésének sikerült rövid időre ugyanazon ritkasági előnyöket elérni, amiket a nagy városokban a telektulajdonosok, vagy minden jól szervezett iparágban a munkaadók állandóan élveznek. De a

munka terén rendszeresen állandóan a legtöbb országban túlkinálat van oly értelemben, hogy rendszerint nagyobb a kínálat, mint a kereslet. A munka az egyetlen erő, amelynek kínálata általában folytonosan meghaladja keresletét. Bárha a születési arány korlátozása, a munkások szervezkedésének tökéletesbülése kétségtelenül csökkentik a túlkinálatot, de meg nem szüntetik. És amíg csak túlkinálat van, annak szükségképpen következménye szabad verseny mellett a bérek leszorítása azon alsó színvonalra, melynél a fentartási költségek alig nyernek fedezetet vagy azon kevéssel magasabb színvonalra, melyet a törvény, közvélemény, szokás, emberiség előír. Mert amíg 13 ember versenyez 12 munkáért, mind-egyikük igyekezik, hogy ne ő legyen éppen a kizárt és majdnem oly teljesen le fogja nyomni a munka árát, mintha 13 helyett huszan versenyznének. A munkapiacznak a többiekétől eltérő jellegét röviden abban foglalhatjuk össze, hogy a munka természetszerűleg bőségesebb, mint a többi tényező és kevésbé képes a bőség hátrányain szervezkedés útján mesterségesen segíteni.

A bérügylet természetének világos megértése végett részletesebben kell foglalkoznunk a munkásnak a munkakérdéshez való viszonyával. A munka árának azon általános meghatározásával, hogy az a «költség», feltettük, hogy az nem lehet kisebb, mint amennyi elégséges, hogy a munkás rendszer egészségét és erejét fentartsa és egy családot eltartson, amely pótolja munkaerejét, ha már többé nem képes dolgozni. Haladó, termelő társadalomban a béreknek magasabbaknak kell lenniük, mint ez a pusztán «törlesztési» fizetés,

miután a termelés növekedésének megfelelő munkaerőtöbblet keletkezésére és fentartására is kell ösztönöznie.

Ha minden család egyenlő nagy volna és egy bérmunkás tartaná el egészen, ez alapon egy közérthető bérelmélet lenne felállítható. De ezen feltételek egyike sem áll. A munkáscsaládok különböző nagyságúak és a keresők száma is változó. Már most úgy a termelési rend, mint az emberiség szempontjából a létfenntartási bér a család heti jövedelme. De az egyes bérszerződések feltételei egyáltalán nem biztosítják a család fentartását. Mert itt bizonyos termelő erőmenynyiséget vásárolnak meg. Ugyanazon árat adják a munkaerő-egységért, akár oly ember fejti ki, aki abból egy asszonyt és hat gyermeket tart el, akár olyan, aki csak magát tartja el, vagy akinek felesége és gyermekei is keresnek. Ha a bér az első esetben elégséges, a másodikban felesleg van, a harmadik családnál még nagyobb a felesleg. Ha pedig éppen csak az egy munkás eltartására elégséges, akkor nyilvánvaló, hogy az, aki abból egész családot tart el, képtelen saját maga és családja kellő eltartására.

Való, hogy az ügylet megkötésénél a munkás által fedezendő, rendes, átlagos kiadásokra elégséges bér megállapítására törekszenek. A legtöbb férfi munkás alkalmazásánál pl. a bérnek az egy ember eltartására elégségesnél többnek kell lennie, különben nő, családos emberek az illető iparágban nem dolgoznának és a munkakinálat nem volna elégséges. Így a legtöbb fém- és bányai ipari központban a férfiak bére ugyanazon képesség mellett magasabb, mint a szövőiparos vá-

rosokban, ahol a nők és gyermekek több és jövedelmezőbb munkát találnak. Egy erőteljes fiatal lancashirei munkás, amíg nőtlen, többet keres, mint amennyi szükségletei fedezésére kell, ha azonban megnősül és gyermekei még kicsinyek, bére nem lesz elégséges eltartásukra, míg később, ha munkareje nem csökken addig, míg gyermekei keresetképesek lesznek, ismét elégséges lesz bére szükségletei fedezésére. Az a tény, hogy a munka fentartása az átlagos családi keresettől függ, míg a bérügyletnél csak az egyes munkás munkareje jó figyelembe, a bérkérdés Achilles sarka. Heyles gazdasági szempontból két okból is fogyatékos az a bérügylet, melynél a munka darab vagy óraszám szerint fizettetik. Mert az egyes munkás állandó fentartására nem biztosít hetibért, míg sokkal kevésbé biztosítja a család fentartását, sem teljesen, sem meghatározott részben. Pedig a termelési rend szempontjából ez utóbbi a lényeges.

Még ott is, ahol a családi viszonyoknak bizonyos közvetett befolyása van a bérmegállapításra, csak a rendes családi viszonyok vétetnek figyelembe. A bérrendszer nem lehet tekintettel rendkívüli esetekre, amikor a család nagyobb, amikor a nő munkaképtelen, a gyermekek betegek, vagy a kereső családfő halála vagy betegsége folytán a család eltartásának gondja a nőre hárul.

E szempont a nők munkakérdésének különleges viszonyaira hívja fel a figyelmet; a munkabérszerződés leghátrányosabb kihatásai épp a nőket érik a legsúlyosabban. Mert az a tény, hogy a férfiak bére azon határozatlan elven alapul, hogy

a férfiú a család egyetlen vagy főeltartója, a női munka árát lenyomja. Mindenkép nagyobb lenne a legtöbb munkánál a férfiú bére, mivel nagyobb termelő erőt képes kifejteni. De az a feltevés, hogy a férfiú másokat tart el, míg a nő nem, a női bérek felett jobban emelte a férfiakét, mint különben történt volna. A férfiak szokásos bére a nőkének kétszerese lett, ahelyett hogy talán $\frac{1}{3}$ -al haladná meg.

Máskép kifejezve az a feltevés, hogy minden nőt részben egy férfiú tart el. E feltevés oly nyomasztólag hat a bérekre, hogy ép munkaképes nők bére a legtöbb tanult és tanulatlan munkánál a létfenntartási bér színvonalán alul marad. Nem valami tanulatlan, időszakos otthonmunkáról beszélünk itt, mint pl. a gyufaskatyulyagyártásról, vagy a fehérneműkészítésről.

Magában véve a rendes női munkabér, mint a nő egyedüli jövedelem forrása, rendszerint túlalacsony bér. Lancaster grófságon kívül a rendes heti gyári munkásnőbér 10—12 shilling és ez nem elégséges, hogy a nő teljes fentartását fedezze és hogy a rendes szükségletekről gondoskodva legyen. Még sokkal kegyetlenebbabérrendszer hatása azon nagy számban levő nőknél, akik nemcsak magukat, de egy egész családot tartanak el bérükből, mivel teljes hatásában szenvedik át azt a rendszert, amely az egyén darabszám vagy heti béreit megszorítás nélkül a létfenntartási alap alá süllyesztheti. Bárha nincs rá itt helyünk, hogy a termelési rendszer fogyatkozásai orvoslásának módját megbeszéljük, kiemelhetjük, hogy magában az a törekvés, hogy akár törvénnyel, akár szervezkedés következtében biztosítsanak egyenlő bére-

ket egyenlő munkáért a nőknek, a nők helyzetét és bérét nem igen emelné. Először is nincs sok iparág, melyben a nők a férfiakéval azonos munkát végeznének. Azután, ahol azonos vagy majdnem azonos munkát végeznek, épp azért nyertek alkalmazást, mert kevesebb bérrel beérik és ha a férfiakéval egyenlő bért követelnének, munkájukat elvesztenék. Végül, ha a béreket társadalmi gazdasági szempontból létfenntartásnak vesszük, miután a legtöbb nő nem járul annyival a család fentartásához, mint a férfi, nem annyira igazságos és kívánatos, mint ahogy néha látszik, hogy a nőknek a férfiakéval egyenlő munkája, egyenlő javadalmazásban részesüljön. A munkát tisztán gazdasági jószágnak véve, méltányosnak látszik, hogy ugyanazon ár fizettségük úgy a férfi, mint a női munkásnak. De a munkáscsalád fentartási eszközének véve, fontosabb, hogy a család főfentartója jól legyen fizetve, mint az, hogy ugyanúgy fizettségük, aki a család fentartásához hozzájárul. Csak amennyiben a nőket egyre növekvő gazdasági tevékenységük a család jövedelmének keresésénél ép oly fontos tényezővé teszi, mint a férfit, kívánatos, hogy ugyanúgy fizetessenek. A férfiak magasabb fizetésének e feltételes megvédése azonban nem vonatkozik ama számos esetre, amikor nem a férfi, hanem a nő tartja el egészben vagy főleg a családot. E számos kivétellel külön kell foglalkozni és ha a versenyen alapuló bérrendszer nem hoz megfelelő megoldást, a köznek kell azokról gondoskodnia. Az a tény, hogy a nők ki vannak zárva számos jól fizetett foglalkozásból és hogy a krónikus munkátúlkinálat a részükre nyitva állókba kényszeríti őket és

azt követeli, hogy a férfiaknál és egymásnál olcsóbban vállaljanak munkát, amin nem segít megfelelően az egyenlő munka egyenlő jutalmazásának elve és ha csak a köz gondoskodása a munkánélküli nőkről nem képezi az alapját a bérmunkások közötti egyöntetű eljárásnak, ez általános egyenlőségi elv végrehajtása komolyan ronthatja a nő gazdasági helyzetét.

Mindez eléggé megvilágítja, hogy míg a föld és tőke használatának árubabocsátásánál a tényezők fentartásának mindig biztosítva kell lennie, a munka áruba bocsátásával az egyes munkás vagy munkáscsalád létfentartása nincs mindig biztosítva. Ha általában egyenként kötnék a munkaszerződéseket, a fent leírt gazdasági erők korlátlanul érvényesülnének, s a bérmunkások egészének sorsa még a jelenleginél is sokkal rosszabb lenne. Azonban itt számításba veendő az ellenható erők is. Ezek legfontosabbika a munkaadó jól fel fogott érdeke. Sok iparágban nem fizetné ki magát a munkaadónak, hogy a lehető legolcsóbb munkát vegye meg. Mert bizonyos személyes tulajdonságok, melyek az ügyességre, értelmességre, felelősségre befolyással vannak, kiuzsorázott munkánál fenn nem foroghatnak. A munkások jóakaratótól is függ az üzem simább menete, ellenőrzés kevésbé lesz szükséges. Ezen nyilvánvaló tények felismerése eredményezte, hogy azt a politikát, amelyet köz- és magántisztviselőkkel szemben mindig alkalmaztak, kiterjesztették sok esetben a magasabb rangú bérmunkásokra. E politikát azóta a «magas bérek gazdaságosságának» nevezik és azon az igazságon alapszik, hogy ha jobban fizetik a munkást, jobb vagy több munkát végez.

Mert képessé lesz azon magasabb fizikai és szellemi színvonal mellett, melyet nagyobb keresete megenged, több munkaerőt fejteni ki, és kész lesz erre, miután felismeri, hogy az üzem eredményességében személyesen van érdekelve. Néha jutalmazás vagy nyereségrészesedés formájában kapja ezt a bértöbbletet. De ez a pusztá megélhetés színvonalala felett mindig felemeli a családi keresetet és hatékonyabb munkára ösztökél.

Egyesek annyira jelentősnek tartják e politikát, hogy azt állítják, ha minden munkaadóval meg lehetne értetni, hogy mennyire igaz ez, magas bérek és rövid munkaidő lenne az általános szabály és a tőke és munka között minden ellentét elsimulna. De e nézet figyelmen kívül hagy sok mindent. Mert gyakran a kiuzsorázás sokkal jövedelmezőbb eljárás, mint a magas bérek fizetése. A legtöbb otthonmunkát foglalkoztató üzemnél és más kevésbé fejlett iparágakban, amelyek nőket vagy gyermekeket foglalkoztatnak, nem fizeti ki magát, csak az uzorabérek fizetése. Sőt a gyári üzemnél és számos hivatalban és kicsiben eladó üzleteknél nagy számban alkalmaznak éhbér vagy létfenntartási minimum mellett munkásokat, akik megfelelő fokozottabb tevékenységet nem fejtenének ki magasabb bérek mellett. Helytelen azt állítani, hogy a béruzsora a haszonnyerés szempontjából nem jól felfogott politika. Amíg munkanélküliek nagy számban vannak, akik mindig készek a kimerült, elhasznált munka pótlására, gyakran jó üzlet tanulatlan munkáért a legalacsonyabb piaczi árat fizetni. Továbbá, ahol a jobb munkaadók hajlandók lennének is magasabb bért fizetni, amely visszatérülne később a na-

gyobb termelékenységben, kapzsibb vagy rövidlátó konkurrensok gyakran meggátolják ennek a szándéknak a megvalósulását.

Tehát amíg egyrészt kétségtelen, hogy e tényezőnek jelentős szerepe volt a bérszínvonal és jólét emelésében a tanult munkánál, nem lehet arra számítani, hogy általában a termelékenységet emelő munkabért fogja biztosítani. Talán fő hatása a közvéleményre, a szakszervezetekre és az ipari törvényhozásra való hatásban rejlett, s így előmozdította a különböző főiparágak üzésével megkivánt ügyességnek és értelmességnek nagyjában megfelelő különböző jóléti fokozatok kialakulását és fenmaradását a munkásosztályon belül.

Fontos, hogy e magasabb bér fokozatok és az azoktól függő életmódok főkeit és támaszait megismerjük. Bizonyos munkák nehezebbek, kényelmetlenebbek, megalázóbbak, veszélyesebbek másoknál és természetesnek tűnhetnék fel, hogy e hátrányok magasabb bérben nyerjenek kárpótást; ez azonban ritkán fordul elő. Mert hacsak e hátrányok nem olyanok, hogy határozottan kizárják az átlagos munkások versenyét az alkalmaztatásért, nyilván nem emelik a bér színvonalát. A legtöbb nehéz, piszkos, visszataszító, egészségtelen munkát a legcsekélyebb bérrel javadal-mazzák, mivel a kevésbé tanult átlagos képességű munkások túlkínálata akkora, hogy a feltételek figyelembe vételét nem kívánhatják. Csak ha valami szokatlan erős fizikum kívántatik meg, mint bizonyos kohászati munkáknál, akkor van a munka nehézségének a bérrre befolyása. Veszély, vagy a munka megalázó jellege ritkán jön figyelembe, amíg csak a kötél-tánczos vagy a hóhér

foglalkozásáig nem jutunk. Bárha nehéz, kellemetlen, vagy piszkos munka ritkán részesül nagyobb fizetésben, könnyű, kényelmes és kellemes munkaviszonyok, különösen nőknél, a rendesnél lejjebb nyomják a munkabért. Ez magyarázza részben a közönséges irnokok és kereskedősegéddek kisebb fizetését. Az egyedüli elterjedtebb foglalkozás, melynél a bérekre személyes tekintetnek nagyobb befolyása van, a cselédé, a szolgálat, amelynél a szolgáltság és a függetlenség elvesztése aránylag magasabb bérekben nyer kárpótlást. Tanultságot, értelmiséget, felelősséget megkövetelő foglalkozások általában nagyobb bérben részesülnek. Bizonyos mértékig ez kétségtelesen a már felhozott körülménynek tudható be, hogy t. i. bizonyos jólét és biztosság kívánatik meg efajta munkák termelékenységéhez. De sokkal fontosabb oka ennek e munkálatok végzéséhez alkalmas munkások viszonylag csekélyebb száma. Amíg a munkásosztályoknak kevésé volt alkalma a gyermekeket iskoláztatni, az irodai alkalmazottak aránylag magas bérben részesültek; az ingyenes népoktatás leszállította a bérnivót, nem mintha kevesebb képesség vagy tudás kívánatnék meg ma, hanem aránylag több fiatal ember vagy leány nyerheti el a megfelelő képesítést. Szóval képesség, értelem és más személyes tulajdonságok épp úgy, mint bizonyos munkálatokkal járó határozott hátrányok, csak kétféleképp emelhetik a bérnivót, vagy azáltal, mert a kifejtendő szellemi és fizikai erő fentartása magasabb létszínvonalat kíván meg, vagy a munkapiacson a kellő képességgel bíró munkakeresők száma korlátoltabb.

A szervezkedés főcélja e két tendenzia előmozdítása. A tanult munkások fokozatainál a jólét magasabb fokainak fentartásával és rossz vagy szűklátkörű munkaadóknál vagy rossz üzleti viszonyoknál munkaadó szervezetek bérlenyomó törekvéseinek ellenszegülve a termelés fejlődéséhez megkívánt munkaviszonyok fentartásában működtek közre. Az iparágba való belépés megakadályozásával, a termelés és a gépek használatának korlátozásával a munka viszonylagos ritkaságát célozták, amely nélkül a kollektív eljárás hatálytalan volna. Ez eljárás részben rövidlátó és téves volt a munkások közvetlen érdekeit tekintve, különösen az volt a munkát megtakarító gépek alkalmazásának való ellenszegülés ott, ahol mint a nyomdaiparban a termelés olcsóbbodása gyorsan úgy megnöveli a keresletet, hogy az átlagos munkakeresletet az iparágban megszorítja. Amíg a munkamegtakarító gépek és más megtakarítások végtére is a munkások átlagát véve emelnék a béreket anélkül, hogy a munkakeresletet csökkentenék, a haszon utáni verseny módszere a közvetlen érdekelt munkások egyes csoportjaira pillanatnyilag tényleg káros; és bárha idők folyamán kárpótlást nyernének is, létfentartási eszközük korlátozása kényszeríti őket pillanatnyi érdekeik lehető legmesszebbmenő védelmére. De nemcsak közvetlen csoportérdekeik szempontjából védelmezhető a szervezett bérmunkások ellenállása gyors rendszerváltozásokkal szemben, mert a gyors nagy változások, amelyeket a haszonért való verseny készít, távolabbi társadalmi és termelési veszélyekkel is járnak. Amennyiben a szakszervezeti ellenállás csak a menetét lassítja az ipari átalakulások-

nak, nemcsak saját érdekeit, de egyúttal a társadalmi érdeket is szolgálja. Az ipari törvényhozás egyes iparágakban a munkaórákat és munkafeltételeket különbözőképp állapítván meg, egyes iparágakban a munkásszervezkedést hatékonyabbá teszi, mint másokban és így közrehat a bérek különböző színvonalának emelésére és fentartására. Ha nem lettek volna gyári törvények, ha a törvény nem oltalmazná a munkások életét vagy nem tenne különböztetést a foglalkoztatásnál a kor és nem szempontjából, azok az okok, amelyek a gépezet és eljárás azon tökéletesbedését előidézték, amelyek a gyári munkások nagyobb képzettségét és józanságát kívánják meg, sokkal gyengébben hatottak volna és az alkalmak, melyeket a specializált munkások magasabb csoportjai a szervezkedésnél kihasználtak, elmaradtak volna.

Igy látjuk, mint távolította el a technikai viszonyok, törvényhozás és szervezkedés közrehatása a munkások egy közös alacsony nivótól, besorozván őket egy rangfokozatban emelkedő bér és jóléti standard szerint. Egy modern kutató sem veheti a munkát egy piacznak, amelyen egyetlen vastörvény vagy más egyszerű formula uralkodik. Számosfajta munka van, mindegyiknek saját piacza és ára, amint láttuk, hogy számos föld- és tőkepiacz van. Bárha a fiatal kezdő munkás választhat foglalkozást, a legtöbb munkásra nézve a választás igen meg van szorítva az iparág és hely tekintetében. Az alsóbbrendű munkák, melyekhez kevés gyakorlat és tudás kell, inkább cserélhetők fel, úgy hogy beszélhetünk a városokban «a munkásokról», mintha egy piaczuk és áruk volna, amint lényegében így is van. Ugyanaz áll a legtöbb

női gyári munkásokról, a legnagyobb képzettséget megkívánó munkáktól eltekintve. A legtöbb ifjú női munkás oly gyorsan sajátítja el a megkívánt képességet, hogy valójában csak egy piacuk és egy áruk van. Minél magasabb a képzettség vagy a munka minősége, az érett munkások annál kisebb irányban képesek a kellő képzettséget megszerezni és versenyezni és annál kevésbé lehet az alkalmazott munkásoknak más munkával foglalkozniok. Így a férfimunkának határozott számu külön piacai vannak, melyek kifelé védve vannak befolyás ellen és így kevesebb valószínűséggel feshélyezi őket az állandó munkakinálat feleslege. Ily helyzetben levő s így értelmesebb és jobban fizetett munkások hatékonyabban szervezkednek egyöntetü eljárás czéljaira, mint mások. Így nagyobb mértékben emelhetik béreiket, mint amennyire azt pusztán nagyobb képzettségük igazolná. Amiért egy betűszedő átlag kétszeresét keresi meg annak, mint amit egy fonó, szövő munkás keres, nem lehet felvonnunk, hogy kétszerte képzetebb munkát végez. A bérnivót főleg az iparágban alkalmazható munka bősége vagy szüksege határozza meg, nem a megkívánt képzettség foka, illetve ez csak annyiban, amennyiben az előbbire befolyással van. Amint a tőkénél, úgy a munkánál is a szervezkedés főczélja a munka ritkaságának biztosítása annak megakadályozása mellett, hogy a kívülről jövő munka könnyen eláraszsa a piacot és az iparágban a verseny szabadságát korlátozván.

Különböző iparágokban külön bérnivó előállása nem azt jelenti, hogy azon iparágban az az irány, hogy minden munkás hetenkint vagy évente

ugyanannyi pénzt keressen. Amint a termelékenyebb tőke, vagy munka nagyobb járadékot vagy kamatot nyer, mint a kevésbé termelékeny, úgy a gyorsabb, vagy jobb munkás is többet keres naponta vagy hetenkint, nagyobb vagy kevésbé hibás munkájának megfelelően. Miután gyorsabb vagy jobb munkás, gépével többet állít elő, gyakran jutalmat kap bérén felül, ami pusztán egyenértéke darabszámú munkájának. A munkafeltételnek megfelelően igen változik a különbség az egyesek keresményénél. Ahol a gép határozza meg a sebességet és ahol csak azok nyernek alkalmazást, akik megfelelően képesek dolgozni, a béreltérések nem lesznek nagyok. De ahol egyéni ügyesség dolga a munka sebessége, ugyanazon darabszám bér mellett dolgozó munkás gyakran kétszer annyit keres, mint egy másik a darabbér mellett.

Ez egyéni eltérések megfelelnek a földterületek különböző termékenységének megfelelő járadék különbségnek, vagy a tőke különböző kamatozásának jó és rossz befektetésénél.

Minden iparágban, bármely adott időben, mindig van valami munka, amint van valami föld vagy tőke, ami éppen csak az alkalmazás piaci árát szolgálja meg. Ez a munka, föld, vagy tőke az «alkalmazás határán» levőnek neveztetik. Mikor Angliában néhány éve a buza quarterjének ára 36 shilling alá esett, Essexben és másutt felhagytak a rosszabban termő buzaföldek művelésével és újra művelés alá vették, amint az árak emelkedtek, így ismét érdemessé válván a földek felszántása. Így számos gyárban néhány elavult gép rendszeren nincs használatban. De ha

a rendelések nagy számban vannak és jó árat lehet elérni, kifizeti magát ezek újból üzembe való vétele. Számos munkapiaczon van, ha nem is állandóan, bizonyos munkafölösleg, amely a rendszer időben igénybevett átlagos munkánál silányabb, de az ipari fellendülés idején ideiglenesen ez is alkalmazást nyer.

Minden iparágban, ha csak az nem monopolizált, több munka, tőke és föld áll rendelkezésre, mint amennyi használtatik. Vagyis a termelőerők egy része a mindenkori alkalmazás határán alul van. Ez nem jelenti szükségképp, hogy egyáltalán nem nyer alkalmazást. Valamely más iparágban alkalmazást nyerhet. A mai buza árak mellett, buza-termelésre nem alkalmas földeket legelőkül használhatnak, a szénbányászatra nem eléggé alkalmas munkások mezőgazdaságban nyerhetnek alkalmazást. De ha a buzaár érdemessé teszi, e legelők egyrésze újra felhasználtatik és ha a szén ára újabb bányák megnyitását teszi szükségessé, a mezőgazdaságban alkalmazott munkások egy része a szénbányászatnál nyer alkalmazást.

Mert a magasabb buza és szénárak érdemessé teszik az előbb használt legrosszabb földnél és munkánál is kevésbé termelékeny föld és munka alkalmazását és eléggé magas ár fizetését, hogy az esetben, ha nem volna elég munkanélküli, más foglalkoztatásoktól vonassék el megfelelő munkaerő.

Igy be kell látnunk, hogy minden iparágban, amely különböző fajú és minőségű földet, tőkét, és munkát alkalmaz, van e termelő erőkből oly kínálat, amely nem elég jó a ma fizetendő árak mellett, de amely alkalmazást nyer, mihelyt az

ipari termékek árának emelkedése mellett alkalmaztatása kifizetődik. A föld, tőke, munka határértéke így minden iparágban az ipar nagyobb vagy kisebb jövedelmezőségével változik.

A termelő eszközöknél a határérték emelkedése vagy hanyatlása útján szívja fel minden iparág a növekvéséhez szükséges tőke, föld, munkatöbbletet. Természetesen a termelésbe ekként bevont új munka vagy tőke éppoly termelékenynek bizonyulhat, mint az, amelyet már előbb is használtak. Az a tény, hogy előbb a határérték alatt volt, amennyiben használata nem fizetődött ki, gyakran azt jelenti, hogy valami akadály elhárított. Mert bizonyos a határértéken alul állott föld termékenyebb lehet, mint a már termelő, de többbe kerül a talaj alkalmassá tétele. Bizonyos mezőgazdaságban alkalmazott munkaerő kitűnő bányamunkaerővé lehet, de ehhez idő és gyakorlat kell. Így iparok és üzemek nemcsak a termelő erők növekedésénél versenyeznek, de a már alkalmazott erőkért is. Ez a verseny a rendes útja a termelési rendben a föld, tőke, munka, képesség odavitelének, ahol a leghasznosabb alkalmazást nyeri. Amennyiben a haszonnal járó alkalmaztatás megfelel a termelékenységnek, de csak annak határáig, e tényezők alkalmazásának a versenye a legnagyobb termelést biztosítja. Ezzel rá kell térnünk a vállalkozó szerepére, azéra az egyénére, aki közvetlenül felelős a haszon nyeréséhez szükséges termelő erő alkalmazásáért.

VIII. FEJEZET.

A haszon.

Azt az üzletembert, aki közvetlenül szervezi az iparüzemet, néha úgy írják le, mint a vállalkozó tőkést, mert a tőke vagy az övé vagy ő ellenőrzi s a munkát is ő bérlí az üzemhez. Itt azonban nem úgy érdekel bennünket, mint a tőke tulajdonosa. Mert, bár a modern üzlet ellenőre lehet részben vagy egészben a tőke tulajdonosa is, ez a tulajdonosság nem lényeges benne, mint üzletemberben. S valóban, a nagy részvénytársasági üzemekben a részletes ellenőrzés vagy vezetés gyakran oly emberek kezén van, akik a tőkéhez nagyon keveset, vagy semmit se adtak.

A tipikus üzletember éppen úgy bérlí a tőkét is, mint a munkát s fizeti érte a rendes folyó kamatot. Eljárása az, hogy a legolcsóbb piaczi áron megveszi a szükséges munka, tőke és föld használatát, ezeknek együttműködését valami termelő üzemben szervezi s a termékeket aztán oly áron adja el, hogy a termelési költségek levonása után maradjon szezónára fölösleg is. Ez a fölösleg az ő üzleti ügyességének a jutalma, fizetése. Rendesen «haszon»-nak nevezik, s mi is evvel a szóval jelöljük az üzletembernek kifejtett ügyességeért vagy munkájáért járó fizetését. El kell ismerünk azonban, hogy a bevett szokás oly tág és határozatlan értelmet adott ennek a szónak, hogy a használata tudományos munkában nagyon nehéz. Először is könnyen összetéveszthető a kamattal,

mert ahol az üzletember tulajdon tőkájével dolgozik, tőkájének kamatait is hajlandó belefoglalni a tiszta haszonba. S az egyéni üzemek könyvelésében rendszeren nem is kísértik meg a kettőnek külön választását. Vagy belefoglalható a haszonba az a díj is, melyet a tőke a koczkázatért kap, holott ezt voltaképpen biztosítási díjnak kellene elszámolni. Továbbá, az üzletvezetői fizetések, az igazgatósági járandóságok és tantiémek szintén részei a valódi tiszta haszonnak, bár rendszeren nem foglalják bele. Végre, a haszonnak jó részét az osztalék gyarapítására fordítják az oly vállalatokban, ahol a befektetett tőke föltételei olyanok, hogy a vállalat ügyes vezetése, vagy a szerencsés üzletmenet nyereséghez juttathatja a részvényeseket.

Miután kellően méltattuk a szóhasználatnak e szabálytalanságait, czélszerű lesz, ha az ipari üzemet szervező és ellenőrző üzletembert úgy tekintjük, mint aki tiszta haszon alakjában azt a fölösleget élvezi, mely az összes költségek levonása után marad. Az energiának és ügyességnek nagy változatosságát emészti föl ennek az üzletembernek a munkája. Ő felelős az üzem méreteinek és szerkezetének tervezéseért, ő dönti el, hogy milyen és mekkora legyen a telep, miféle eljárás alkalmaztassék, mennyi és miféle munka végeztessék. Neki kell megszereznie továbbá a tőkét és a munkát, szervezni ezeknek együttműködését a termelés folyamatára s olcsó áron megvásárolnia a megfelelő nyers anyagokat: s végül az ipari terméket neki kell előnyös áron eladnia. Ezek a teendők: a vásárlás és eladás, a műszaki üzemszervezés, a munka ellenőrzése, a köny-

velés és finanszírozás, megkövetelik a józan okos-
ságot, a tudást, a vállalkozó kedvet, a szorgalmat és az önfegyelmet, melyek mind a jó üzlet-
ember erényei. Ahol idegen emberek nagy ösz-
szegű pénze forog a vállalatban, ott a becsületes-
ség s a felelősség igen magas öntudata is fon-
tos kellékei az üzleti jellemnek. A legtöbb ilyen
munka azonban mégis csak afféle ügyességet ki-
vív, aminő meglehetősen sok akad minden czi-
vilizált országban, ahol széles rétegek is könnyen
hozzáférhetnek a nevelés közönségesebb eszközei-
hez. Például, egy kereskedővárosban működő ma-
lom vezetőjét a kvalifikált folyamodók nagy ki-
nálataból lehet kiválasztani rendesen oly fize-
téssel, mely nem sokkal több, mint az előmunkás
vagy az ügyes kézműves munkabére a legjobban
fizetett kézműves-iparágakban.

Bár a vezetésnek ez a közönséges munkája sok
olyan megfontolást és helyes megítélést föltéte-
lez, mely hozzájárul az üzlet sikeréhez vagy
kudarczához, mégis úgy tekinthető, mint meg-
lehetősen sablonos jellegű munka, mely függet-
len a vezetéséért felelős ember terveitől és ité-
leteitől.

Ez az üzletember ilyképpen láncszem a ter-
melő (vagy a termelő erő tulajdonosa) és a fo-
gyasztó között. Munkája az, hogy szervezi és ve-
zeti a különböző fajtájú tőke és munka leggaz-
daságosabb együttműködését s a fizetése vagy
haszna az a különbség, mely a termelő tényezők
megvételének összege s az eladott termék ára közt
marad. Első tekintetre úgy látszhatnék, mintha
egyszerűen csak kereskedelmi közvetítő lenne, aki
valamit olcsón vesz és drágán ad el. De még a ke-

reskedő üzletemberek közt is kevés van, akiknek haszonhajtó munkássága csakis ennyiben áll. Mert a kereskedő szervezi a szétosztást, különböző árúit különböző forrásokból szerzi be, kiválogatja és rendezi őket s nagyobb mennyiségben és dúsabb választékban bocsátja a viszonteladók rendelkezésére, mint lehetséges volna, ha minden viszonteladónak magának kellene hozzáfordulnia minden árúcikk termelőjéhez, hogy boltját megfelelő készlettel elláthassa. Az a közvetítő, aki szükségtelenül és hivatalosan tolakszik két termelő osztály, vagy a termelő és fogyasztó közé, csak kivétel és nem szabály; noha igaz, hogy sok közvetítő inkább abban meríti ki szorgalmát és munkáját, hogy a többiekkel versenyez, ahelyett, hogy végezné a neki való földadatot: a piacok szervezését.

De a gyári cég vezetője, a vasút vagy a bánya igazgatója már sokkal világosabban látható produktív munkát végez. A tőke és munka különvált részecskéi, melyeket megvásárol, csak akkor érik el teljes produktív hatalmukat, ha együvé kerültek. S ez az egész sokkal produktívabb, mint a részek produktív értékének pusztá összege. A munkás, mondjuk az ács vagy a cipész, nagyon keveset termelhet egymagában, vagy azokkal az eszközökkel, anyagokkal és piacczal, melyeket maga szerezhethet meg: munkaereje és ügyessége csak akkor produktív egész teljességében, ha teljesen felszerelt üzletbe kerül, ahol megvannak a munkamegosztás és a specializált tőke összes előnyei.

Ha tehát az üzletember oly áron veheti meg a szükséges munkát, amennyit ennek csekély pro-

duktivitása ér, ameddig csak izolált egység, s ha eladja azt a nagyon megnövekedett produktivitást, mely az izolált egységnek más munkaegységekkel és a tőkével társított fölhasználásából származik: akkor úgy látszik, hogy roppant nyereségre tehet szert a tényleges vagyonban és ezt saját hasznaként tekintheti.

Valóban erre is törekszik és ahogy láttuk, van egy szocziálista elmélet, mely csakugyan minden «fölsleget» úgy magyaráz, mint ilyenfajta nyereséget. De van számos oly meggondolás, mely nem engedi, hogy teljesen elfogadjuk a fölslegnek ezt a magyarázatát. Mindenekelőtt, az üzletember ugyanígy cselekszik avval a tőkével, melyet üzemében fölhasznál. A tipikus modern üzem arra kényszeríti, hogy számos, különböző apró tőkéstől, a befektetőktől, kis részletekben szedje össze a tőkét. E kis tőkerészletek mindegyike önmagában sokkal kevésbé produktív, mint mikor az üzletember beszervezte üzemének rendszerébe. Itt úgy látszik, szintén az izolált, tehát kisebb termelési érték árán vásárol, s miután a szervezéssel produktívabbá tette: megtartja eljárásának egész hasznát, vagy nyereségét.

Ugy látszik tehát, hogy itt is van értéktöbblet, mely olyképpen származott a tőkéből, mint az olesón vásárolt munka értéktöbblete. S valóban igaz is, hogy a hasznot úgy tekinthetjük, mint a más módon használt munka és tőke csekélyebb produktivitása s ama nagyobb produktivitás között levő különbséget, melyet a szóbanforgó üzembe szervezve elér.

Ha az üzletember valóban elérhetné s megtarthatná magának, mint hasznot, azt az egész kü-

lönbséget, amit az elszigetelt munkás, vagy 100 font sterlingnyi tőke «egymagában» termel, s amit ez a kettő, mint szervezett üzem tényezője termelhet, akkor a haszon fölemésztene minden létező ipari fölösleget. De nincs üzletember, aki mindezt megtarthatná. Mert vannak más üzletemberek is, akik ugyanerre a célra törekkeznek és ez a verseny két módon is csökkenti a hasznot. Az első üzletember, aki a kisparasztoktól lakott vidéken állítana gyárat vagy nyitna bányát, oly bérért kapna munkásokat, mely kevéssel mulná fölül azt, amit mindegyik elérhetne, ha magának művelné a földet. Munkájuk termelésének halmozott növekedése nagy lenne ekkor s az üzletember ezt majd mind megtarthatná magának, mint hasznot. A legelső posztógyárosok és egyéb gyártulajdonosok valóban élvezték is ezt az előnyt, midőn oly vidékeket használtak ki, ahová az új ipar még nem juthatott el. De mihelyt más üzletemberek is jöttek ugyanarra a területre, haszontöbbletük már abban a veszedelemben forgott, hogy két oldalról is megnyirbálják. Mert posztógyárosunk ezentúl már nem mindig volt képes a munkát csak kevéssel drágábban megvenni, mint amennyit a mezőgazdasági munka hozott, hanem túl kellett licizálni más üzletembereket, akik vele szemben ugyanezt cselekedték. Hogy megkaphassa a munkát, melyre szüksége volt, kénytelen volt oly bért fizetni, amely már kevéssel meghaladta — már nem a mezőgazdasági munka értékét, hanem — azt a bért, melyet a másik gyártulajdonos megajánlt a parasztnak. Más szavakkal: mihelyt az igénybe vehető durva munka készlete körülhatárolódott s egész csomó

üzletember kezdte kihasználni, annyira emelkedett az árú is, hogy fölverte a munkabért a gyárban vagy bányában is.

S ami áll a munkára, bizonyos mértékben ráillik a földre és tőkére is. Világos, hogy az az üzletember, aki legelsőnek jött, olcsóbban kaphatott földet gyárépítésre vagy bánya czéljára, mint a később jövők, akik már versenyeztek a jobb fekvésű helyekért s a biztatóbb érczterületekért. Ily módon az üzletemberek versenye a termelés tényezőinek megvásárlásában leszorítja a hasznot a kiadások emelkedésével. Ugyancsak ez a verseny csökkenti a hasznot a másik oldalon is, lenyomván azt az árat, melyért a gyár vagy a bánya termékei eladhatók. Aki először jött, annak itt is könnyebb a dolga. Mert nemcsak olcsón veszi a munkát és a többi tényezőket, hanem drágán is adhatja el termékeit, valameddig egyedül marad a téren. De mihelyt a többi üzletemberek versenye tényleg hatni kezd mind a termékek, mind pedig a munka piacán, rögtön érzi, hogy egyszerre kétfelől is lenyesődik valami a szép haszonból, vagyis a produktív tényezők alacsony ára és termékeinek magas ára közötti különbségből. Ha aztán a verseny nemcsak hatékony, hanem heves is, akkor haszna a minimumra csökken.

Ekképpen, a pusztá elmélet szempontjából, az üzletember, mint a termelés egyik tényezőjének, t. i. az üzleti ügyességnek, tulajdonosa, látszólag ugyanoly helyzetben van, mint bármelyik más tényezőnek a tulajdonosa. A hiány vagy monopólium neki is meghozhatja a meg nem szolgáltat jövedelem bő fölöslegét, de a bőség vagy verseny

lecsökkentheti «hasznát» oly minimumra, mely éppen csak arra elég, hogy üzleti ügyességének használatára serkentse.

A gyakorlatban a haszon az ugyanazon üzletágban végzett azonos szervező munkánál sokkal változandóbb, mint a munkabér, vagy a kamat és fizetés, úgy hogy szinte nem is igen állítható föl ránézve általános érvényű szabály. Bizonyos üzletágakban némely jól berendezett üzem nagyon magas hasznat hajt, míg mások alacsony haszonra dolgoznak. A különbséget rendszerint az igazgatás vagy kezelés javára írják. Ahol két gyári üzem, két nagy fogadó, két detail nagykereskedés dolgozik egyenlő tőkével s azonos külső körülmények mellett, s az egyik jól megy, míg a másik nem: nyilvánvalónak látszik, hogy ezt a különbséget vagy a szerencse, vagy a vezetés ügyessége magyarázhatja csak meg. Noha a szerencsének nagyobb szerepe van az üzleti világban, mint néha hiszik, általában mégis a vezetést tartják az eredmény hatékony okának. S ez kétségtelenül helyes álláspont. De átugrani erről az álláspontról arra az elméletre, hogy az üzleti ügyesség teremtő ereje nagy vagyoni tőkét hozott létre, mely az üzletember tulajdona, mint magasabbrendű észbeli energiájának és ügyességének jutalma, téves azért, mert nem veszi számításba az ily üzleti siker összes föltételeit.

Vegyük azt a példát, mely legjobban kedvez ennek az emberi ügyességre vonatkozó babonás nézetnek: két egyformán jófekvésű fogadót vagy boltot, melyeknek egyike nagy haszonnal dolgozik, míg a másik csak éppen hogy tengődik. A vezetés ügyességének mindenestre nagy része

van az eredmény különbségében. Ez az ügyesség két irányban nyilatkozhatik. A sikeres üzlet jobban van szervezve, azaz a tőkét és munkát jobban megválogatták és jobban igazgatják. De már némi gondolkodás is rávezethet arra, hogy bár ez a jobb szervezet az egyes vezető ügyességének az eredménye is, hatása már függ a különböző alkalmazottak képességeitől, hogy összműködésükben miképpen hajtják végre az igazgatóság utasításait. Más szavakkal: van az ügyességnek bizonyos neme, mely az üzlet egész szervezett személyzetéből mintegy kiszivárog, hogy megteremtse a sikert. Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert nem pusztán kísérő körülménye, hanem tényezője az eredménynek. A sikeres üzletek minden józaneszű igazgatója elismeri, hogy sikerének nagy része az alkalmazottak vagy tisztviselők együttműködésének tulajdonítható. Viszont, a fogadó vagy bolt sikeréből sok tudható be annak a ténynek is, hogy oly külön vevőkört szerzett, mely azt hiszi, hogy csak itt kaphat bizonyos minőségű árúczikket vagy kényelmet és kiszolgálást, amit másutt hiába keres. Ez a felsőbbség gyakran nagyon csekély, gyakran pedig csak pusztá forma és divat, melynek semmiféle tényleges érdemi alapja nincsen, de mégis elég arra, hogy kirántsa az üzletet a verseny kátyujából s biztosítsa neki a piacz ellenőrzését.

A sikerrel dolgozó üzlet azon egész haszna, mely az ügyességnek valóban minimális bérén fölül mutatkozik, nem egyéb, mint ritkasági járadék vagy felesleg s ez, mint bármely más többlet, annak tulajdonítható, hogy a szabad versenyt

megszorítja ama produktív tényező kínálatának határoltága, mely ezt a fölösleget kapja. A modern gyáripár vezetése maga mozdítja elő ezt a ritkaságot. Mert, ámbár valószínűleg igen sok a természetes kínálat a legkülönbözőbb fajta hatékony üzleti ügyességben, ezek tulajdonosai csak igen csekély arányban találnak alkalmat az érvényesülésre és ügyességük gyakorlatba vételére. Sok ember, akinek megvan a természetes rátermettsége, nem jut oly helyzetbe, hogy ezt fölismerjék benne, vagy nem tudja megnyerni a tőkésék bizalmát, hogy gyümölcsöztesse tehetségét, vagy nem talál vagy nem tud csinálni jó üzleti alkalmat tehetségének foglalkoztatására. Lehet, hogy ezrek vannak, akik természettől rátermettek valami nagy hajózási vállalat vagy banktársaság vezetésére, de az ily állásokra szükséges emberek számát tíz ujjunkon is megszámlálhatjuk. A ténylegesen versenyző cégek csekély száma a nagyon fejlett vállalatokban azt jelenti, hogy sok haszonhajtó rendelés vagy szerződés nem tárgya tényleg a szorosabb üzletnek. Ezek vagy odakerülnek egyik-másik oly céghez, mely specziális jó nevet szerzett az «efajta üzletek» terén, vagy pedig ama kevés cég versenyét, melyek az üzlet végrehajtására illetékesek, a spekuláció vagy megegyezés szabja meg. Ekképpen a munkának igen nagy részét oly feltételekkel végzik el, melyek sokkal nagyobb hasznot hoznak, mint amennyi elérhető lenne olyan verseny esetén, ami megvan két ugyanazon utcában vetélkedő fűszeres között.

A versenyző cégeknek ugyanez a kevés száma természetesen nemcsak az eladási árak emelkedé-

sét hozza magával, hanem a munka és a szabad tőke árát is csökkenti. Világos ugyanis, hogy a munka jobb feltételeket tud magának teremteni, ha számos egymással hevesen versenyző cég keresi a legjobb munkát, mintha csak féltuczat cég jöhet számításba, amelyek előnyös helyzete arra ösztönzi őket, hogy a munkaadókat erős szervezetbe tömörítsék. A gazdasági világ általános áttekintése mellett megkülönböztetjük azokat az iparágakat, amelyekben a magas színvonalú rutinos üzletek jelentékeny száma éles versenyt tart fenn egymás között, azoktól az iparágaktól, ahol minden egyes üzem többé-kevésbé külön fajtájú munkát végez és bizonyos fokig megvan a maga külön piacza. Mindkettő lehet nagytőkéjű vállalat, de az előbbinek a rendes haszna alacsonyabb lesz, míg a második csoportba tartozó üzemek közül sok nagy haszonra tehet szert még az üzlet rendes menete mellett is.

Valószínű, hogy haladott ipari országokban, mint Nagy-Britanniában és az Egyesült-Államokban, a fölöslegnek folyton növekvő része a jól boldoguló «üzletember» tiszta hasznául szerepel. A dolognak ily módon való feltüntetése valószínűleg helyes, mégha a tönkrejutott «üzletemberek» veszteségeit számításba vesszük is. A fölöslegnek abból a tömegéből, amelyet improduktívnak nevezünk, mivel meghaladja a termelés valamely tényezőjének ösztönzésére szükséges összeget, jelentékenyen nagyobb részt foglal le magának az üzleti ügyesség, mint a föld vagy a tőke.

Ennek az állításnak az igazolása sokkal aprólékosabb vizsgálatot vonna magával, mint amenny-

nyire itt terünk van s egyben a haszon fogalma alá kellene foglalnunk sok mindent, ami a kamat és a járadék alakjába szokott rejtőzni. A legtöbb olyan család, amelynek vagyona szemmel láthatólag gyarapszik, az «iparból», vagy «kereskedésből» szerezte gazdagságát. Ez alatt azt értik, hogy a haszon a járadéknál és a kamatnál inkább teszi vagyonuk eredetét és állagát. E vagyon egy részét helyesen tekinthetjük az ügyesség árának, annak a jutalomnak, amely szükséges a modern gazdasági élet által megkívánt több és változatosabb üzleti ügyesség felébresztésére és ösztönzésére. Ám nagy része a földjáradék és a kamattöbblet czímén az «improduktív fölösleg» körébe fog tartozni. A modern ipari fejlődés általános iránya az volt, hogy a munkaadó és üzletvezető osztálynak több jelentőséget, több hatalmat és több vagyont és jólétet biztosítson. A «tőkésnek», mint olyanoknak, bár számukat és tőkéjük nagyságát tekintve növekszenek, aránylag kisebb a jelentőségük. Belőlük befektetők váltak és bár az egész termék egy nagy részét megkapják a kamat alakjában, még a saját tőkéjük felhasználása felett gyakorolt ellenőrzésük is csökkenőben van és mindinkább az igazgatók és gyárvezetők kezébe kerül.

Ám a modern üzleti élet rendszerét csak igen tökéletlenül értenők meg, ha az «üzletemberek» egy különleges fajtáját nem vennők különös tekintetbe, még pedig azokat, akik az egyes gazdasági ágaknak a pénzügyek útján való általános szervezésével foglalkoznak. Mert, amint a közönséges kistőkést valójában annak az üzemnek a vezetői ellenőrzik, amelybe pénzét fektette, úgy

e vezetők egyre növekvő mértékben jutnak függésbe a nagy pénzügyi czégektől és válnak azok ügynökeivé.

Az üzletember, mint olyan, nem foglalkozik új eljárások feltalálásával. Egy Stevenson, egy Edison, egy Siemens tudása más tekintet alá esik. Csak abban az esetben számít a találmány gazdasági erőnek, ha egy üzletember megszerezte. Természetesen, van néhány olyan feltaláló, aki egyszeresmind üzletember is és így gazdaságilag is hasznát veheti lángelméjének. Ám ezek ritka kivételek. Az üzletember ügyes volta nem azt követeli meg, hogy tudjon feltalálni, hanem azt, hogy más emberek találmányainak üzleti értékét felismerje. Haladó korban csakugyan ezt kellene legfőbb tevékenységének tekintenünk. Az az ember ő, aki észreveszi azt az eszmét, amely hasznot hajthat, legyen bár az akár új gép, új termék, új piac vagy akár új üzleti eljárás. Meg tudja különböztetni a hasznohajtó eszmét a hasznot nem hajtótól és megveszi az előbbit oly olcsón, amennyire képes, készít, vagy elfogad egy olyan új üzleti szervezetet, amely eszméjének megfelel és hasznot szerez rajta azzal, hogy azt folytatja, vagy eladja valamely más üzletembernek. A legtöbb ilyen eszme gazdaságilag épp oly produktív, mint amennyire hasznohajtó. Ha egy mechanikai találmány olcsóbbá teszi a gyártást, vagy a szállítást, vagy az életet kényelmesebbé vagy kellemesebbé teszi, felhasznál valami elpazarolt terméket, vagy új piacot nyit meg, úgy a feltaláló, vagy a feltalálók egész sora és a közöttük álló üzletember közvetlenül részes volt a világ jólétének növelésében. Más olyan eszmék azonban, amelyek

az üzletember szempontjából épp oly hasznothajtók, gazdaságilag kevésbé, vagy egyáltalán improduktívak is lehetnek. A hirdetés valamely művészi módja, valamely keresett árucikknek élödsi módon való olesó utánzata, valamely üzleti társaság alapításának ügyes módja hasznothajtó lehet, bár mi produktivitást sem hoz magával. Épp úgy hasznot jelenthet valamely üzletnek egy más czég elől való elvonása, mint új üzemek felállítása és bár általában a versenyben való eredményesség valamivel jobb, vagy olesóbb árúval való heeset, amelyben ilyen nyereség nem háramlik a lyettesítés következménye, mégis sok az olyan társadalomra.

Ahol az üzleti ügyességet valamely hasznothajtó eszme kiaknázására alkalmazzák, ez a kiaknázás vagy egyetlen ténynyel, vagy hosszabb üzleti eljárással vihető keresztül. A hasznothajtó eszmék finanszirozója megalapít vagy ujjászervez valamely társulatot és néha egyszerre kivesz készpénzben, vagy részvényekben, amelyeket aztán rögtön elad, annyi hasznot, amennyit a társulat működésének várható hasznából előre lefoglalni képes. Néha részvények birtokába jut és azokat vagy osztalékok nyerésére, vagy pedig az értéktözsden való spekulálásra használja. Az a szerep, amelyet az üzletemberek ezen tipusa betölt, mindinkább fokozódó fontossággal bír a modern ipari életben és a közvagyonnak az az aránya, mely «haszon» formájában hozzá kerül, mindinkább nagyobbodik.

Azokban az országokban, ahol a részvénytársasági alapokra épített vállalkozás legnagyobb fejlettségét érte el, mint Nagybritanniában és Ame-

rikában, a frissen felhasznált tőkemennyiségnek háromnegyed része a társaságokhoz áramlik, ami óriási összegeket jelent a pénzügyi szervezetek létesítőire nézve. Ez a haszon azonban, ha gyakran igen nagy is, semmiesetre sem teljesen munkanélküli jövedelem. Mert a szabad verseny mai rendszere mellett a pénzember nélkülözhetetlen lény és akaratának ügyes megvalósításától mind nagyobb és nagyobb mértékben függ az ipari rend gazdasági működése. Mert azok a papír- és pénzürtékek, amelyekkel a pénzemberek csaknem kizárólag foglalkoznak, azt a gépezetet alkotják, amely nemcsak a tulajdonképpeni tőkét, hanem a munkát és üzleti képességet is azokhoz az ipari pontokhoz vonja, ahol azok a legeredményesebben használhatók fel. A csalásra alapított részvénytársaság, amely a betevőket rá tudja bírni, hogy megtakarított összegeiket iparlovagokra bizzák, akik azután saját céljaikra használják azokat, kivétel, nem szabály. A pénzember tulajdonképpeni munkája abban áll, hogy pénzmegtakarításokat eszközöl, hogy gőzgépeket és aczélsíneket készít egy kanadai vasút céljaira, dinamókat valamelyik villamostársaság részére, szövőszékeket és gyárépületeket egy-egy textil-társaság számára és hogy az általános munkakinálatból a megfelelő fajtájú munkásoknak eleendő számát vonzza magához, hogy a vállalkozások ezen különböző fajtáinál való közreműködésre bírja őket.

Most, hogy a piac részére készült árúk mind nagyobb és nagyobb mennyisége válik a részvénytársasági tevékenység tárgyává, miközben a tőke és munka összegyűjtésének és áttekintésének szer-

kezete mind komplikáltabbá válik és mindjobban szétszóródik, a finanziaális irányítás munkája hovatovább nyer jelentőségben. Oly cégek, mint aminők a Morgané, Rothschildé és hasonlók, azal foglalkoznak, hogy az új ipari energiák végtelen áramának folyását a világ különböző részei felé irányítsák, utak építésére, mezőgazdasági és bányavidékek felfedezésére és fejlesztésére, különböző fajtájú gépezetek és telepek létesítésére. Ezzel a termelő munkával párhuzamosan halad egy nagyszabású feltartóztató és romboló jellegű munka is, mely sok esetben hasonló módon eredményes a pénzemberre nézve. Ha ezen pénzügyi műveletek főnehézsége a társadalmilag hasznos műveleteknek a haszontalanoktól vagy ártalmasoktól való elkülönítésében rejlik, ez nem elegendő ok arra, hogy kétségbe vonjuk azt a nagy fontosságot, mely e műveletekben, mint valósággal *termelő* tényezőkben rejlik. Más társadalomgazdasági rendszer mellett e munkának nagyrésze fölöslegessé válhatnék, vagy más munkával volna helyettesíthető; de jelenleg a pénzember munkája óriási értékű és mint minden más munkát, ezt is meg kell fizetnünk mindazzal, ami eredményének biztosítása szempontjából szükséges.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a pénzemberek profitjai pontos mértékei azon szolgálatoknak, melyeket ők a társadalomnak tesznek. Ellenkezőleg, semmiféle más munkát sem lehet jobban túlfizetni. Mert ezeknek a finanziaális szolgálatoknak természetéből folyik, hogy gyakran kizárják a hatékony versenyt. Kölcsönkötvények kibocsátását, avagy nagy társaságok finanszírozását csak egynéhány nagy cég vagy csoport vál-

lalhatja és az üzletkötésnek oly feltételei, melyek a haszon minimumához vezetnének, csak ritkán vannak meg. Az ily munkának nincsen piaczi értéke: specziális alkalmak és specziális feltételek kérdése csupán. A titkosság vagy fél-titkosság, amely ezen pénzügyi operációk nagy részét körülveszi, szintén hozzájárul azoknak búsásabb megfizetéséhez. Ennélfogva nem lehet kérdéses, hogy az üzletek ezen ágának profitjai nagyobb arányát tartalmazzák a munkanélküli avagy érdemtelen jövedelemnek, mint bármely más fajtája a haszonnak.

Talán helyén való lesz, ha összefoglaljuk kutatásaink azon eredményeit, melyekre ebben és a megelőző három fejezetben jutottunk a föld, a munka, a tőke, az üzleti képesség és az ipari termelés felhasználásának követelményei s ezen követelmények megvalósításának módszerei tekintetében.

Az összes érdekeltek azon vannak, hogy a termelés eredményéből vagy a jövedelemből, ez eredményekhez képest kellő gondoskodás történjék mindazon tényezőknek fentartásáról, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a termelés folyamata zavartalanul végbemenjen. Ha a földet bármi tekintetben elértéktelenítjük, akár a talaj termékenysége, akár más természeti erők tekintetében rövidítve azt meg, más alkalmas helyen kell a hiányokat pótolnunk: nem szabad a föld termelőképességét csökkentenünk. Külön alapot kell létesíteni az épületek, gépezetek és egyéb eszközök használatából és esetleges károkból létrejövő elértéktelenedésnek és annak a kockázatnak céljaira, hogy esetleg jobb fajta eszközök beszer-

zése válik szükségessé. Kapcsolatban ezekkel az elértéktelenedési- és biztosítási alapokkal a föld és tőke céljaira, eleve gondoskodásnak kell történnie a munkabérnek egy bizonyos részéről is, amely szükséges mindazon emberi erők biztosítására, amelyeket a termelés zavartalan folyásának munkája megkíván. A bérek és fizetések egy részét tehát nem a földjáradék és tőkekamattal együtt, hanem a romlások és kopások rovatóban osztályozzuk.

Mindezek oly kiadások, melyek avégből szükségesek, hogy biztosítsák a fennálló ipari rend létezését és folytatólagos működését. Kezdetleges ipari társadalomban megtörténhetik, hogy felémésztik a termelés egész eredményét, de modern feltételek között a termelési tényezők együttműködése a termelésnek oly eredményét teszi lehetővé, amely messze meghaladja azt, ami a pusztá fenmaradás szempontjából szükséges. Ez a többlet, vagy fölösleg arra használható, hogy a gazdasági rendszer fejlesztésére szolgáljon, megfelelőleg rendezett szétosztás segélyével, vagy pedig arra szolgál, hogy valamelyik tényező tulajdonosa, ha elég erős hozzá, pazar túlfizetésben részesüljön. A többlet egy nagy hányada bizonyos minimális kamat és haszon, avagy nagyobb fokú hatékonyságot biztosító munka bére formájában arra fog szolgálni, hogy különböző összetételű tőke nagyobb és jobb részét, valamint a munkaerőt és a kombinatív képességet oly irányba terelje, amely a haladott ipari társadalom igényeinek megfelel. Az állam is megkövetel és kap is hasonló járulékokat a fentartás és fejlesztés céljaira azokból a pénzekből, melyek oly ipari ter-

melés eredményei, amely ipari termelésnél a közhatóságok segédkeztek.

Az ipari termék egésze, az összjövedelem is előnyösen volna fölhasználható a termelési tényezők fentartásának és aránylagos növekedésének ezen céljaira. Nyilvánvaló azonban, hogy a többletet a maga egészében nem szükséges erre használni és valósággal sem ez történik. Nagy részét nem arra fizetik el, hogy a fentartásról és fejlesztésről gondoskodnak, hanem nagy mennyiségben arra, ami közvetve szükséges ezekre a célokra. Ha ez a többlet földjáradék formájában a nagybirtokoshoz, óriási osztalékok formájában a tőkéshez, nagyfokú vállalkozói nyereség formájában az üzletemberhez, avagy néha mint tulzott nagyságú munkabér a munkásokhoz folyik, mindenképpen lassítja az ipari haladást. A vagyonnak oly részei mennek ezáltal veszendőbe, melyek az ipari fejlődés céljaira lettek volna felhasználhatók és mint «munkánélküli jövedelem» jutnak olyan személyekhez, akik ezáltal nem csupán annál fogva okoznak kárt a gazdasági életnek, hogy most már semmi sincs, ami arra biztatná őket, hogy egyéni energiájukat *fokozottabb* mértékben állítsák annak szolgálatába, hanem arra nyernek képességet és hajlandóságot, hogy visszatartsák ezt a produktív energiájukat is, melyet más körülmények között talán felhasználtak volna. Így hát minden improduktív többlet úgy hat, mint a tétlenség megjutalmazása.

Ez az «improduktív többlet», akár földtulajdonostól, tőkétől, kombinatív képességtől, vagy munkától eredjen is, mindig ugyanabból a forrásból fakad, t. i. az illető tényezőnek mesterséges

megkötésétől és a többi tényező tulajdonosának súlyos megterhelésétől. Minden túlfizetés eredete valamely természeti, vagy szerzett monopólium, vagy pedig valamely közreműködő tényező ritkasága. Nyilvánvalóan hamis következtetés, ha az összes tényezők közül csak az egyiknek tulajdonítjuk az egyedüli hatalmat ezen többlet elvételeire. Sem a földbirtokos, sem a munkaadó, sem a tőkés nem bír ezzel a kizárólagos privilégiummal. Hol egyik, hol másik teszi az ő tényezőjét «ritkává» és ezen ritkasággal arányban aknázza ki a helyzetet. Sűrű lakosságú országokban a földbirtokos az, aki ennek az improduktív többletnek egy nagy részét magához ragadja, akár lokális értékek létesítése, akár föld- és bányajáradékok formájában, természetesen csak oly mértékben, a minőben ezt a hely könnyű és olcsó megközelíthetősége vagy kívülről jövő élelmiszer-és egyéb készletek lehetővé teszik. Védett iparágakban, melyekben valamely természeti, vagy mesterségesen szerzett előny birtoka bizonyos tőkésekkel azzal a hatalommal ruház fel, hogy a «szabad» tőkét távoltartsa és a szabad versenyt megszoríthassa, a tőke zsákmányát magas osztalékok és a vállalkozók magas nyereségek formájában szerezhetik meg. Miután az ily védelem és a vele járó ritkasági érték rendszerint egy-egy üzletember szellemi erejének, ügyességének, szorgalmának, vagy szerencsájének eredménye, az ily ipari nyereségek, melyek arányaikban inkább tekinthetők haszonnak, mint tőkekamatnak, e kamatoknál jóval nagyobbak is. A szakszervezetek egyetértő eljárása, vagy más kedvező körülmények esetleg egy munkáscsoportnak is juttathat-

nak ilyen rövidéletű monopoliumos lehetőséget, lehetővé téve számukra a béreknek bizonyosfokú munkanélküli többletét. Minden esetben az ilyen munkanélküli improduktív többlet valamely tényező természeti vagy mesterséges megkötésének eredménye, szemben a többivel, amelyeknek közreműködése szükséges ahhoz, hogy valamiféle jószág termelése lehetővé váljék.

IX. FEJEZET.

A forgalom és az árak.

Mindezek után megérthetjük immár, hogy miért vehetünk Londonban egy tonna konyhaszennet ugyanazon pénzösszegért, amelyért egy pár középfinom takarót, egy fémteáskannát, egy fél tuczat gyapotinget, vagy negyven kenyeret vásárolhatunk. Ha mindezen vásárlásokat egy font sterlingért eszközölhetjük, ennek oka az, hogy a különböző termelési költségek, vagyis azok a pénzösszegek, amelyeket a különböző termelőerők tulajdonosainak azon folyamatok sorrendjében fizetünk, amelyeken ezen árúk mindegyike keresztülment, véletlenül ugyanazt az összeget adják eredményképpen. Mindegyik esetben a font sterling nagy számát tartalmazza azon apró áraknak, melyeket a munkáért, az üzleti ügyességért, valamint a mezőgazdaságban, a bányában, a gyárban, a szállítás közben, a szétosztás tevékenységénél felhasznált tőkéért fizetünk s amely tőke a tonna szén, a takarók, a teáskanna, az ingek

és a kenyerek termeléséhez és piacrahozatalához szükséges. Ha mindegyiket a kezdő stádiumtól fogva kísérnők figyelemmel és követnők a nyers anyagokat ezen folyamatokon való átmene- telük közben, láthatnók, miképpen halmozódnak fel a költségek mindaddig a pontig, amíg a ke- reskedő haszna betetőzi a teljes összeget. Ezen fokozatok mindegyikénél azt észlelnők, hogy a termelés folyamatának összes kiadásai a kis költ- ségeknek nagy változatosságát ölelik fel, maguk- ban foglalva a legkülönbözőbb fajta munkáért, tőkéért, földért és üzleti jártasságért járó összege- ket, melyek egyrészében benrejlík az a költség is, mely a szabad verseny szerkezetéből folyik, másika ismét valamiféle oly többletet rejt magá- ban, mely egyik-másik tényező monopóliumát vagy ritkaságát juttatja kifejezésre. A külön- böző árúczikkek, melyeket egy font sterlingért árusítanak, semmi esetre sem ugyanazokban az arányokban képviselik a termelési költségeket és az értéktöbbletet. Megeshetik, hogy az a húsz shilling, amelyet egy pár takaróért fizetünk, csu- pán húsz százalékos, tehát négy shillinget kitevő értéktöbbletet tartalmaz, míg a kenyérért fize- tett húsz shilling negyven százalékos, tehát nyolcz shillinget kitevő értéktöbblettel van megterhelve és a végösszeget valamely buzaspekuláció, avagy a malomtulajdonosok, illetve pékek kartellje da- gaszthatja meg. Annak a megállapításához, hogy a végső árnak mekkora összegét kell a fo- gasztónak «termelési költségek» és mekkorát «értéktöbblet» fejében megfizetnie, avagy az ér- téktöbbletet tekintve, ennek mekkora része volt produktív és az ipari fejlődés érdekében álló,

mekkora improduktív, vagyis pazarló és kártékony, minden egyes áru történetének speciális tanulmányozása volna szükséges.

Sokáig azt tartották, hogy a «járadékok» és egyéb értéktöbbletek nem tartoznak bele a végső árba és nem növelik azt, hanem csak külön fizetések, melyeket a különösen kedvező feltételek között lévő földbirtoknak vagy tőkének juttatunk. De a mi elemzésünk, mely az «értéktöbbletet» bizonyos fajtajú megszorítással és bizonyos fajta földbirtok, tőke, stb., a termelés folyamatában megkivánt teljes készletének felszökkenett árával azonosítja, véget vet ennek az ellenvetésnek. Ha a komlóföld csak szűkösen fedezi a kínálatot, a komló ára ki fogja pótolni ezt a rövidséget. Az a tény, hogy a komlóföldek egyes holdjai jobbak, mint mások és hogy a rosszabb holdak csak kevéssel több földjáradékot hozhatnak, mint amennyit hoznának, ha pl. búzát termelnének rajtuk, nem érinti azt a tényt, hogy a komlótermő földek «ritkasága» emeli a komlóárakat. Természetesen az, amit «különbözeti» járadéknak nevezünk és ami a mértéke annak a különbségnek, amely egy jó és egy rossz holdnyi komlóföld termelőképessége között van, nem érinti az árat. Miért is érintené? Az ár minden esetben egy bizonyos adott mennyiségű árúnak, vagy valamely szolgáltatnak ellenértéke. Ha az egyik hold kétszerannyit ad ki ebből a termelő-erejű szolgáltatásból, mint egy másik, természetesen kétszer akkora járadékot is hoz. Ennek semmi köze sincs az «értéktöbbletbeli» vagy «ritkasági» elemhez, amely részét teszi a komlótermelő-erő egy egységéért fizetett árnak.

Épúgy, ha az olaj, avagy az aczélsinek termelése kartel, vagy más hasonló szervezkedés tárgyává lesz, mely szervezkedések megszorítják azoknak a forrásoknak vagy gyáraknak a számát, amelyeknek a munka meg van engedve, megrövidítve ezzel az olaj vagy a sinek piaczi kínálatát, ez a ritkaság az egész olajnak és az összes sineknek árát emelni fogja, a legrosszabb forrásokból vagy a legeredménytelenebb telepekről jövőket épp úgy, mint azokat, amelyek a legjobb forrásokból vagy a legeredményesebb telepekről jönnek. Természetes, hogy a valódi profitok a legrosszabb források vagy gyárak termékeinél alacsonyabbak lesznek, mint a legjobbakénál, de ez csak azért van, mert ezek egy bizonyos időn belül kisebb mennyiséget vagy rosszabb minőséget termelnek.

Az értéktöbblet összes fajtái, melyeket eddig figyelemmel kísértünk s melyeket — mint láttuk — a földbirtokosok, tőkésék, alkalmazottak, stb. ragadnak magukhoz a különböző folyamatok során, mind közreműködnek abban, hogy a fogyasztó által vásárolt árúk végső árát növeljék.

Ha abszolút «szabad verseny» léteznék mindenütt, valamennyi termelési tényező egyforma bőségével, az összes árak egyformán egy bizonyos minimumon állnának és az összes árúk és szolgáltatások «költségeikhez» képest volnának kicserélhetőek. Takaróink, teáskannánk, ingeink, kenyereink és szenünk, megszabadítva minden járulékos értéktöbbletűktől, természetesen nem egy font sterlingen kelnének ezután, hanem különböző alacsonyabb átlagokon. Egynémely közgazdasági író mesterkélt elmélete szerint a versenynek ez a

szabadsága és teljes folyékonyága csakugyan fennáll, de ezen feltevések ellenére is tesznek engedményeket bizonyos tagadhatatlan «súrlódásoknak» vagy kivételeknek. Ez azonban — miként azt Ruskin kimutatta, — olyan, mint mikor az a feltevással fogunk az emberi test anatómiájának tanulmányozásához, hogy az abszolút rugalmas és azután utólag teszünk engedményeket esetről-esetre való rugalmatlanságának. Ritkaság és a szervezkedés oly reális és normális vonásai a mai ipar tényleges állapotának, mint aminő a verseny és a bőség. Tényleg lehetetlen magunknak észszerű módon számot adni az egész mai ipari rendszer működéséről a megrövidítések és értéktöbbletek elmélete nélkül.

Ennek a ténynek tiszta megértése nélkülözhetetlen a piacról és a forgalomról szóló fejtegetéseinkhez. Árúk és szolgáltatások kicserélhetők egymás ellenében, még pedig termelési költségeik arányában és nem azon munkaidő-mennyisége arányában, amelyet tartalmaznak, vagy pedig a «természetes» termelési költségek valami más mértéke szerint.

Az ár és a termelési költségek, amint ezek egy árukészlet minden részében kifejezésre jutnak, ugyanazok. De nem ugyanazok minden egyes résznek a költségei. Egy kilogramm búzának a termelési költségei kisebbek termékeny talajon, mint terméketlenül: 1000 tonna aczél termelési «költségei» alacsonyabbak egy jól felszerelt üzemben, mint egy rosszul felszereltben. Miután a «költségek» az értéktöbblettel *együtt* adják a kiadások összegét, ennél fogva az ezekben rejlő értéktöbblet-elem és kínálati ár változik, lévén a

legnagyobb az üzletek legkiválóbb típusánál (mezőgazdaság, gyár, bánya stb.), legkisebb a legrosszabban. Ha valaki számon tartaná az összes, egy bizonyos piac számára búzát termelő földeket, találhatna olyan földet, amely éppen csak annyit hoz, amennyi szükséges a buzatermelés folytatásához. Ez annyit jelent, hogy a föld, munka és tőke azon együttműködése céljából, mely egy kilogramm búzának ezen a földön való termeléséhez szükséges, több termelő munkaerőt és tőkét kell vásárolnunk, ha a föld erejének kisebb mennyiségét ki akarjuk egyenlíteni. A búza termelésnek kilogrammonként ugyanazok voltak a költségei ezen a földön, mint a jobb földeken, de az összegnek egy nagyobb hányada jutott a tőke és munka költségeire, kisebb arány «értéktöbbletként» a föld kifizetésére.

Hasonló az eset az aczélsineknél is. Itt az ipar legrosszabb fajtájú üzemének megfelel a legrosszabb búzaföld. Az aczélsinek tonnánkénti árának nagyobb hányada esik itt romlásra, kopásra és tőke meg munka fentartására, tekintve, hogy a legrosszabb üzemekben a profit a minimumon áll. Valóban, egy tonna költségei, amint azok az árban, mondjuk 30 shillingben kifejezésre jutnak, látszólag felemésztnék ezekben a szükség-szerű kiadásokban, nem hagyva többlet-kamatot a befektetők, avagy nyereséget a vállalkozó számára.

Ámde, ha vannak oly földek, melyek a búza-kinálathoz hozzájárulnak, de amelyek éppen csak hogy kifizetik a tőkét és a munkát, nem hagyva hátra többletet a járadék céljaira, mikép állítható az, hogy a földjáradék is képviselve van

az árban és azt növeli? Ha egyes vállalatok részt vesznek ugyan az aczélsinek kínálatában, de éppen csak azzal az összeggel, amely kifizeti a termelés költségeit és nem nyújtanak semminemű haszontöbbletet, mikép állítható, hogy a költségekben és az aczélsinek árában valamelyes értéktöbblet-elem is van? A válasz az, hogy a jó búzaföldek ritkasága oka a magas átlagköltségeknek, melyek egy kilogramm búza termeléséhez szükségesek és amelyek lehetővé teszik a földbirtokosoknak, hogy magas árat kérjenek a természet termékenységeért, a munka és tőke költségeit terhelve meg ezzel az értéktöbblettel. Az a tény, hogy egynémely használatban levő föld annyira terméketlen, hogy a természet csak nagyon keveset járul hozzá egy kilogramm búza termeléséhez és csaknem mindent a tőke és a munka végez el, nem érinti ezt az érvet. Ha elegendő termékeny föld állhatott volna rendelkezésre, a (járadék-) többlet nagyon kicsi és a különkénti költség és ár is annyival alacsonyabb lett volna.

Éppen a jobb földnek ez a ritkasága az, ami a rosszabb föld használatba vételéhez vezet, oly többlettel terhelve meg a buzatermelés költségeit és árait, melynél fogva tőke és munka sikeresen gyümölcsöztethető egynémely rossz földön is.

Hasonlóképpen, a jól fölszerelt aczéletelek ritkasága okozza, hogy az aczélsinek termelésének átlagos költségei magasabbak, mint volnának abban az esetben, ha ilyen gyáraknak bővében volnánk és azok a magas árak, melyek ennek a ritkaságnak eredményei, néhány rosszul fölszerelt gyár számára is lehetővé teszik a fenmaradást,

igaz, hogy a termelés eredménye nem is biztosít egyebet. A jól felszerelt gyárak a sineket magas haszonnal fogják eladni, a rosszul fölszereltek éppen csak hogy kiadásait fedezik. Bizonyos, hogy az a haszontöbblet, melyet a legjobb gyárak ritkasága a jól felszerelt üzemnek lehetővé tesz, kifejezésre jut a sinek magas költségében és árában: s ezek az árak azok, melyeknek hivatásuk, hogy a néhány elmaradt gyárat képessé tegyék a munka folytatására.

Ez a fejtegetés egyszersmind azt is bizonyítja, hogy a kínálati árak nem függnék az árútömeg legköltségesebb részének termelési költségeitől, amint ezt sokszor föltételezik, vagyis nem függenek annak a búzának az árától, melyet a legrosszabb földön termelnek és azoknak a sineknek az árától, melyek a legrosszabban felszerelt gyárakból kerülnek ki. Ez a «marginális» föld, amint azt nevezik és ezek a «marginális» gyárak csupán annál fogva érdemesek arra, hogy bennük a termelést folytassák, hogy a jobb föld és a jobb üzem ritkasága a kiadásokat és a kínálati árat oly többlettel terhelte meg, mely ezen ritkaság fokának mértékéül szolgál. Fedezz föl egy új, nagy, gazdag búzaföldet és ezen többlet, vagy «járadék» legnagyobb része, mely a költségekben is kifejezésre jut és a búza árait is emeli, egyszeriben el fog tűnni és az árak hanyatlásával egyidejűleg a rossz búzaföld is ki fog kerülni a használatból. Létesíts egy sereg jól felszerelt új aczéltelepét s a létező telepek ritkasági értéke el fog tűnni, profitok és árak esni fognak és a rosszul fölszerelt, vagy marginális gyárak ki fognak kerülni a használatból.

Termelési költségek és kínálati árak mindezeknél fogva nem függnék a legrosszabb vagy a legköltségesebb üzletektől, hanem a közönséges átlag-üzlettől. A legtöbb, piaczi czélokra gyártó iparágban a termelés zöme oly vállalatokból kerül ki, melyek megközelítőleg egyforma felszerelésűek. Csaknem valamennyi, ugyanazon szakmabeli gyár és telep modern gépezettel és munkamódszerekkel dolgozik és általánosan elfogadott nagyságok és minták meghonosítására törekszik.

Versenyző iparágaknál, érdekeik biztosítása czéljából, az üzleteknek ugyanazon előnyöket kell élvezniök, aminőket versenytársaik élveznek anyagbeszerzés, anyagfeldolgozás és a termék árúsítása szempontjából. Így a textil vagy fémipar piacra készülő árúinak mindegyikénél a versenynél fogva felmerül egy-két üzleti típus és nagyság, mely hatékonyabb és gazdaságosabb a többinél és miután minden az illető iparágba fektetett új tőke ezeket a formákat igyekszik öltetni, ezek úgy tekinthetők, mint a reprezentatív üzletek. Az ezeknél észlelhető termelési költségek azok, amelyek az iparág legnagyobb részére nézve szabályt képeznek, és amelyek meghatározzák az árúk kínálati árát.

Lehet néhány olyan czég az illető iparágban, amely némi különleges előnnyel rendelkezik valamely szabadalom vagy műszaki titok birtokában, vagy kiváló üzletvezetője ügyességénél fogva és így egy kissé többet és olcsóbban képes termelni, mint az átlagos közismert üzleti típus. Akadhat továbbá néhány elmaradt típusú czég is, amely régi divatú gépeivel és üzleti módsze-

reivel küzködik fenmaradásáért és várja korai végét, hacsak korszerűen ujja nem alakítható. Ám ez a kevészámú felső és alacsonyrendű cég nem befolyásolja érezhetően a költségeket és az árakat. Azok az átlagos, közismert, reprezentatív cégek, amelyek az egész kínálatnak, mondjuk 90, vagy még magasabb százalékát termelik, fogják az árakat szabályozni. A fölényes helyzetben levő cégek nagy megtakarításokat fognak ez árak mellett elérni, a legrosszabbul versenyzők pedig tönkremennek mellettük. Midőn azt mondják, hogy bizonyos minőségű gyapotszövet előállítására ennyibe kerül, vagy hogy az aczélsinek, hajlított bútor, boros palaczkok, stb. ilyen költség mellett termelhetők, ez nem az illető iparág legjobb és legvirágzóbb üzetére vonatkozik, sem pedig arra az alacsony színvonalú cégre, amely alighogy tengődik, hanem a normális módon jövedelmező üzletre.

Magától értetődik, hogy számos olyan iparág van, amelyben a termékek és eljárások változatosága oly nagyfokú, a módszerek változásai oly finomultak és nagyszámúak, hogy átlagos típust nehéz találni.

Ha a tőke és munka bármely iparágba szabadon juthat és versenyezhet, ezen verseny eredménye egy vagy több legjobb üzem kiválása lesz, amelyek kezébe jut az ipar legnagyobb része, ezek fogják a rendes termelési költséget meghatározni és az eladási árakat is. Ha ezen iparágakban a verseny szövetkezéseket és megegyezéseket enged meg, kartellek vagy trösztök állanak elő és még mindig ezen reprezentatív üzemek fogják meghatározni az árakat, amíg csak a kínálat nagy

része kezükben van. A termelés megszorításával emelhetik a költségeket, úgy hogy tetemes haszontöbbletbe jutnak. De ők állapítják meg a piaczi árakat, nem pedig a ringen kívül álló czégek. Utóbbiak rendszeren elfogadják a ring-árakat, iparkodván, azokból hasznot húzni. Így ha a Standard Oil tröszt a petroleum gallonjának árát emeli, vagy a pamutszövő tröszt a czérna árát, a kicsi önálló termelők is emelik általában, inkább, mintsem veszélyeztessék létüket az olcsóbb kínálattal. Amint az iparágak viszonyairól jobb és gyorsabb lesz az értesülés, több termelő szerez azokról tudomást, a termelés nagysága és módjai mind egyöntetűbbekké válnak és az elfogadott formáktól eltérő versenyüzemek száma csekélyebb lesz. Természetesen mindig igaz marad, hogy kivételes képességek, rendszer vagy különös előnyök (szabadalmak, nyersanyag vagy fogyasztó piacz kizárólagossága) egyes különálló czégeknek lehetővé teszik, hogy a rendes piaczi árakon óriási hasznot érjenek el, miután az utóbbiakat rendes viszonyok mellett termelő versenytársaik határozzák meg.

De ha ezen rendkívüli helyzetben levő versenytársak teljesen kihasználják a helyzetet, fokozatosan az iparág mind nagyobb része kerül kezükbe, mert erős versenytársakkal megegyezve kényszerítik a gyengébbeket, hogy az ő feltételeiket fogadják el vagy elnyomják. Ha ilykép elég erős kombinációt létesítettek, hogy a piaczi kínálatot megszorítsák vagy növeljék, úgy állapíthatják meg az eladási árakat, hogy a termelési költségekhez nagy egyedárúsági többletet ütnek. Ismétlem, ehhez nem szükséges az egész iparágat

megkaparítani. A kínálat 50—60 százalékát termelő tröszt a kínálatot és árakat eléggé befolyásolhatja, feltéve, hogy kivüle állók kevesen vannak és nem járnak el egyöntetűen. Még ha a piacz egyes kis helyein olcsóbb árak mellett eredményesen lehet is versenyezni, másutt egyedárusági viszonyok lehetségesek.

Az ily trösztök gazdasági eredete és támaszai közismertek. Néha a nyersanyag vagy termelőerő legjobb, legnagyobb, vagy legolcsóbb piacának birásában rejlenek. Ilyen De Beer gyémánttrösztjének helyzete és az Egyesült-Államok aczél-kartelljének ereje jórészt jobb ércz és szén birásában rejlik. Néha a vasút vagy más forgalmi alkalmatosságok teszik lehetővé, hogy olcsóbb árak mellett versenyezzenek. Ez alapon keletkezett a Standard Oil Company. Néha a közönség előszeretete vagy kiváltságok — tarifakedvezmények, közszállítási szerződések, engedélyek, egyedárúsítási jogosítványok a főforrása erejüknek. Sok községet ellátó társaság, mint gáz, víz, közúti vasút, villamvilágítási társaság sorozható ez osztályba. Nagy tőke, hírnév és szakismeret egyes esetekben lehetővé tették a helyi, sőt nagyobb piacok megszerzését is. E forrásból nagy jövedelmeket merítő vállalatokra talán legjobb illusztráló példa a banküzlet mai helyzete Nagy-Britániában.

Elterjedt nézet, hogy a kapitalizmus korában, amikor a nagyobb arányú vállalat gazdaságilag mindig erősebb és jobban jövedelmező, mint a kisebb, csak idő kérdése, hogy minden iparág egynehány óriási vállalat karmai közé jusson, amelyek egymás ellen folytatott öldöklő harc után

egyezségre lépnek. Ez tehát az a felfogás, hogy a verseny önmagát szünteti meg minden iparban, egyetlen trösztöt vagy szövetséget juttatván a piac birtokába, amely az árakat a fogyasztók számára diktálja. Számos iparágban az üzleti élet modern kialakulása — úgy látszik — e nézetet támogatja. A modern géptechnika, forgalom, hitel lehetetlenné tette számos iparágban a kis vállalatok fenmaradását, az iparágat néhány óriás társaságnak szolgáltatván ki. Mind nagyobb számú iparágban ez az irány jelentkezik, a fő anyagokat gyártó forgalmi, bányászati, kereskedelmi és pénzügyi ágakban egyaránt.

Mindazonáltal az általánosítás helytelen. Számos iparágban ez az összpontosuló irány nem jelentkezik. Még a szövő- és fémiparban is számos kis vállalat marad fenn. Igaz, hogy egyesek csak félig önállóak, többé-kevésbé erősen lévén nagyobb cégektől függésben, amelyeknek a kisebb szükségleteit ők látják el. De minden nagy iparvidéken számos kis üzem eredeti függetlenségben marad fenn, amely otthon munkával vagy kis műhelyben olcsó gépezettel és hajtóerővel dolgozik.

Az emberi természet eredeti eltérése oka főleg e fenmaradásnak. Ahol a személyes szükséglet vagy izlés, alkalmazkodás a kereslet alapja, a nagy vállalatokat egyöntetűségük háttérbe szorítja. A szabóipar nem fejlődik a nagy üzem felé, bizonyos határokon túl, amelyek már nem engednék meg a személyes, részletes igazgatást. Minden luxusiparágban, ahol a kereslet állandóan változatos, és ahol az egyéni izlés és szeszély irányadó, kis vállalatokat találunk. A javítás szá-

mos iparosnak nyújt megélhetést, mint pl. czipésznek, kárpitosnak, kovácsnak, bárha az iparcikkeket nagy üzem termeli. A mezőgazdaság, bányászat, közlekedés terén számos munkát a legjobban, a leggazdaságosabban csak kis üzem láthat el. Számos ok folytán a kisbirtokos fenmarad. Kicsinyben árúsító üzletek — noha az óriási áruházak nagyon nagy teret foglalnak — az előkelő és helyi üzlet alakjában kisebb és romlékony anyagok forgalomba hozatalánál nagy mértékben fenmaradtak.

Sőt ott is, ahol a nagybani termelés gazdaságos, nem lehet állítani, hogy a korlátlan kiterjesztés előnyös. Ha a nagy vállalat a kicsinél olcsóbban is termel és így olcsóbban adhat is el, nem következik, hogy a még nagyobb vállalat a versenyben leverhetné. Még az oly vállalatoknál is, ahol a tőke jön leginkább számításba, a vállalatnak egy bizonyos határon túl fejlesztése káros. Ha a vállalat nagysága és szervezete bizonyos határokat túllép, a részek együttműködésének központi ellenőrzése bizonyos veszteséggel jár; amely a kiterjesztéssel járó előnyöket leronthatja. Ha egy gyári üzem elérte azt a határt, hogy a legjobb feltételek mellett vehet nyers anyagokat, szervezheti a munkát, piacra hozhatja termékeit, minden további terjesztése gyengíti és csökkenti jövedelmezőségét. A különböző iparágakban igen változó a legnagyobb termelékenység határa. Néhány iparágban csak óriás üzem érheti el, amely elnyelte versenytársait, egyedül látja el a piacot, egyedárúsága van. De az ilyen iparág kivétel és nem szabály még oly államokban sem, ahol a védvám a nemzeti piacot biztosítja neki. Tisztán a

nagyság előnye a természet vagy törvény támogatása nélkül igen ritkán szerzi meg azt az egyed-árúságot egy vállalatnak, hogy a vevőknek ő szabhatná meg az árakat.

A fogyasztók a modern termelés mellett inkább azon veszélynek vannak kitéve, hogy néhány nagyobb vállalat versenyez csak, nem pedig a teljes monopoliuménak. A nagybani termelés gazdaságossága ritkán szolgáltatja ki egy vállalatnak a piacot, de gyakran csökkenti a versenyképesek számát annyira, hogy egyezményileg állapíthatják meg a termelést és jelentékenyebb haszontöbbletet nyújtó elég magas árakat. Egy iparág nagy czégei állandóan nagyban kísérleteznek szövetkezésekkel, egyezményekkel és talán nagyobb veszélylyel járnak a fogyasztó közönségre, mint a tröszt-uralom. A fém- és gépipar terén Angliában és Amerikában hemzsegenek az eladási áregyezmények, míg a hajózási és vasúti vállalatok állandóan kartelleket kötnek, megállapodásokat létesítenek, szolgálatokat és árakat szabályozó egyesületeket alapítanak. Akárhová is tekintünk a modern iparban, az egyezmények épp oly reális és majdnem oly általános jellegű jelenségnek bizonyulnak, mint a verseny. Már pedig bármely formájú egyezményeknek is haszontöbblet elérése lévén a hajtó ereje és értelme, nyilvánvaló, hogy a különböző szolgálatok és javak cseréje piaci árának vagy arányának tanulmányozásánál nem hagyható figyelmen kívül, hogy a többletek mily megterheléssel járnak.

Minden az üzletben eladásra készen álló árú-készlet eredetének alapos tanulmányozása rá fog

vezetni, hogy útjuk egyes állomásain termelési költségeik egy része nem termelékeny fölösleg; és a fölösleg a piaci árban egy előző stádiumban jelentkező, a későbbi stádiumokra áthárul, végül pedig megnövekedvén, az eladási árban a költségek és feleslegek szétválaszthatatlanul összegabalyodnak. Természetes, hogy a különböző cikkeknel e két elem aránya igen változó.

X. FEJEZET.

Kereslet és kínálat.

A termelési rendszert jószágtermelő gépezetnek fogván fel, természetszerűleg jutottunk azon eredményhez, hogy a javak nyers anyagokból termelődnek, a reájuk fordított munkával értéket, jelentőséget nyernek, amíg a fogyasztó kezébe jutnak, mint kész termékek. A bennük megtestesült növekvő munkamennyiség a költségek és az ár folytonos emelkedésében nyer kifejezést, e költségek pedig magukban foglalják a termelési folyamatban beléjük ömlő költségek és feleslegek egész összegét.

Midőn arról szoltunk, mint nyelik el egyes anyagok és javak a fogyasztáshoz való áramlásukban állandóan a termelő erőket és költségeket, nem vettük figyelembe a fogyasztó ellenőrző szerepét, pedig a termelő erők alkalmazásának eredménye és célja a fogyasztók szükségleteinek kielégítése.

Már láttuk, hogy a kicsinyben árusító üzle-

tek pénztárába befizetett pénz a termelés folyamatán felfelé haladva, mint a különböző termelési tényezők részére teljesített fizetés, állandóan ösztökél termelő tevékenység kifejtésére. E javak utáni kereslet, a fogyasztó akarata ellenőrzi és szabályozza az egész termelést. A termelési rendszer az ő javakkal való ellátásáért van. Számára a megvett javak nem termelési költségek, hanem hasznosságok raktára. A nyers anyagok és javak a termelés különböző fokozatain minden értéküket és jelentőségüket az emberi szükséglet kielégítésére végeredményben vett hasznosságukból nyerik. A gépet és más tőkeeszközöket ugyanúgy azon fogyasztási javak ruházzák fel hasznossággal, amelyek termelésére szolgálnak. E szempontból az egész termelési rendszer javak és eszközök berendezésének vehető, amelyek különbözőképp és különböző mértékben hasznosak.

A hasznosság ez értelemben nem belső, hanem Ruskin szerint való értelemben vett érték, amely elfogyasztása életbevágó szolgálatot nyújt, tehát tisztán annak a kielégítésnek mértéke, amelyet különböző minőségű javaknak a fogyasztók mindenkor tulajdonítanak, nem pedig az a kielégítés, amelyet tulajdonítaniok kellene nekik, ha valódi érdekeiket felismernék. Így egy font értékű nyers szesz jelen tudományos vizsgálatunknál ugyanoly hasznosságúnak tekintendő, mint egy font értékű kenyér vagy jó könyv. A mindenkori szükségletek irányadók itt. De a pusztá hasznosságok és azokat tartalmazó javak után való vágy nincs itt befolyással. Hogy e vágy hatékony legyen, vásárló erőben kell megnyilvá-

nulnia. Szegény emberek javak után való ki nem elégített szükséglete és vágya sovány jövedelmük határán túl nem bír gazdasági jelentőséggel, bárha nagy társadalmi jelentősége lehet és csak a jövedelem felhasználásában kifejezésre jutó hasznosság jöhet figyelembe. Egyéni és kollektív jövedelmek felhasználása vehető tehát a termelési rendszer végleges szabályozójának.

Az üzem vizsgálatánál azon eredményre jutottunk, hogy a különböző iparágakat és üzeme-
ket haszonra törekvő üzletemberek szervezték. Most át kell látnunk, hogy e szervezők és vezetők maguk a fogyasztó közönség eszközei vagy ügyvivői. Mert azokat az üzletembereket, akik tőke és munka után való keresletükkel meghatározzák, hogy e termelő erők mily arányban oszoljanak meg az iparágak között, viszont az a számítás irányítja, mily termékmennyiséget képesek hasznot adó áron értékesíteni. Így végeredményben a vevők meglévő és várt kereslete állapítja meg, mennyi különböző fajta termelő erő emésztessék fel a különböző iparágakban.

A termelés rendje és zavara tehát főleg a javak utáni kereslet útján ható fogyasztók akaratának tulajdonítandó. A fogyasztó különböző keresletei sürgősségében és jelentőségében kell keresnünk a különböző iparágak nagyságának és a beléjük fektetett termelő erő arányának különbségét.

A fogyasztó szabályozását legegyszerűbben Robinson Crusoe esetén értjük meg. Hogyan használná fel idejét az, akinek minden szükségletét a maga munkájával kell kielégíteni? Főszükségletei: étel, ruha, kunyhó, néhány eszköz

és fegyver. Ha az éghajlat mérsékelt, bizonyos minimális táplálék a legelső szükséglete. Tegyük fel, hogy átlag két órai idő vadászatra és táplálék elkészítésére megadja e mennyiséget. Ha változatosabb vagy több táplálékot kíván meg és nem elégszik meg gyümölcs-szedéssel, a vad elejtésével és megmível egy kis földet, hogy termeljen, ez naponta még egy-két órát vesz igénybe. De noha valami ruházat kevésbé nyomós szükséglet, mint a két órai munka árán elnyerhető táplálék, éppoly kívánatos lehet, mint egy harmadik órai munkával és még kívánatosabb, mint négy órai munkával elnyerhető élelem. Így választania kell ruha és élelem között harmadik és negyedik munka-órája felhasználásával. Az éppen szükséges ruhát napi egy órai munkával készítheti el vagy javíthatja meg, bárha két óraival, rossz időjárás vagy ruhája váratlan megrongálódása esetére még egyet készíthetne. Ámde a konyhó majdnem oly szükséges, mint az első ruha és szükségesebb, mint még egy. Így elhatározhatja, hogy csak a harmadik órát szenteli ruhakészítésre, a negyediket konyhóépítésre. De egy lakályos konyhó fölépítése többet igényel napi egy óránál. Ötödik óráját is ennek fogja-e szentelni? De eszközökre, fegyverekre is szüksége van. Már itt is tekintetbe jönnek-e vagy csak hatodik órája felhasználásánál, miután két órát szentelt konyhóépítésnek? De az élelem-többlet beszerzése, amelynek beszerzését a ruházkodás és lakás kedvéért elhalasztotta, itt újból igényt tart idejére. Nyilván választania kell e három között ötödik órája felhasználásánál, a konyhót javítja-e, fejlesztét készít vagy élelmet szerez-e be? Természe-

tesen a valóságban a problema bonyolultabb. Számos fajta élelem versenyez egymással idejéért és munkaerejéért. Ha bizonyos mennyiségű gyümölcsöt már beszerzett, bárha többre is szert tehetne, inkább fog vadászni vagy halászni. Így van egyéb szükségleteivel is, nemcsak szekerczére van szüksége, de kapára, ijjra, kalapácsra is, ezek is igényt emelnek idejére. Ha megfontolt gazdasági elv alapján fog dönteni, aszerint, ahogyan legjobban felhasználhatja munkaidejét, nem fog ételmet szerezni akkor is, mikor már éhsége kielégítésére eleget szerzett, bárha többet is megkivánna; erősebben fog azonban jelentkezni ruházkodási szükséglete. Így lesz minden más szükségletével is, mérlegelni fogja őket, hogy munkaidejét a leghasznosabban használja fel. Amennyire lehet, felhagy valamely munkával, mihelyt a további termelés kevésbé kívánatos, mint más, amelyre szintén időt szentelhet. Ezen addig munkálkodik, amíg az ilyen szükségletet előállítja és egy harmadik szükséglete erősebb, mint a második fokozottabb mérvű kielégítése. Így amennyire csak a legjobban osztja be idejét, látjuk, hogy munkája utolsó negyedórája, amelyet ételmiszer beszerzésére fordít, nem kevésbé hasznosan használtatott fel, mint a ruhájára, kunyhójára, eszközeire fordított utolsó negyedóra! Mert ha feltesszük, hogy az élelemnek szentelt negyedóra nagyobb hasznosságot termelt, mint a kunyhóépítésnek szentelt, idejét fecsérelné. Amennyire világosan legjobb érdekeit követi, úgy fogja elrendezni különböző foglalatosságait, hogy mindegyikük termékeinek utolsó része egyenlőképp hasznos vagy élvezetet nyújtó legyen.

Tegyük fel, hogy mások jönnek és letelepednek Crusoe szigetén és hogy magának jövedelmet szerezhet kívánatos háztelkek bérbe- vagy eladásával. E jövedelemből elégíti ki szükségleteit akkép, hogy másokat különböző javak termelésére szorít, amelyekre szüksége van. Ugyanúgy fogja felhasználni jövedelmét, mint munkaidejét felhasználta, amikor még maga dolgozott. Ahelyett, hogy bizonyos időt fordítana különböző táplálék, ruhák, ház előállítására, éppen annyi pénzt fog ezekre fordítani. Részben táplálékra, részben ruhákra, részben házra fordítja majd. Bárha táplálékából a legelső rész igen nagy használati értékkel bír, a legelső létszükséglet kielégítésére szolgálván, az utolsó rész épp oly értékkel fog birni, mint a ruhájára, lakásra vagy bármely más szükségletére fordított utolsó rész. Mondjuk, hogy évente 10 fontot költ kenyérre, bárha az első 5 fonttal vett kenyér reá nézve igen nagy hasznosságú, az utolsó fonttal vettet könnyen nélkülözhetné és sem nagyobb, sem kisebb használati értékkel nem bír, mint a tizedik fontért vett ruházat vagy az ötödik fonton vett szivarka. Az utolsó fonton vett ruha, szivarka, kenyér, egyenlő hasznosságú, amennyiben megfontoltan költsékezik, mert ha feltesszük, hogy az utolsó fontért vett kenyér hasznosabb, mint az utolsó szivarkák, oktalanul és nem gazdaságosan jár el, ha nem költ többet kenyérre és kevesebbet dohányzásra.

Amennyiben tehát az ember gazdaságosan úgy használja fel jövedelmét, hogy a felhasználással a legnagyobb hasznosságot érje el, mindenfajta jószág legutolsó vagy legkisebb része egyforma

hasznosságú. Bárha heti kenyérgészletének fontosságát többre tartja a maga egészében, mint heti teakészletéét és ezt a dohányénál, a kenyérre fordított utolsó shillingje — fel kell, hogy tegyünk — ugyanoly mértékben elégíti ki, mint a teára vagy dohányra fordított utolsó shilling.

És ami az egyén kiadására áll, áll egy egész közület sokkal bonyolultabb kiadásaira is. A közület tagjainak összjövedelme részben különböző táplálékokra, ruházatra és más elemi szükségletre vagy kényelemre, részben ártalmas vagy ártatlan fényüzésekre fordíttatik. Bárha nyilvánvaló, hogy a táplálékokra és szükségletekre fordított összegek első fele nagyobb hasznosságra fordíttatik, mint a fényüzésekre fordítotté, mégis igaz marad, hogy a kenyér, hus vagy más szükséglet, utolsó vagy legkevesbbé hasznos része épp annyira vagy oly kevésbé hasznos, mint bármely fényüzés utolsó része. Az a tény, hogy ha a kenyér utolsó része a nélkülözőkhöz jutna, nagyobb hasznossággal bírna, közömbös. Az eladott kenyérgészlet utolsó része a gazdag családoknál a cselédek asztalán kallódik el és nem nyújt több hasznosságot, mint az utolsó skatulya szivar vagy üveg pezsgő, amelyet ugyane családok fogyasztanak el.

Ha tehát figyelembe vesszük az ország valódi jövedelmét a kenyér, hal, hus, szárnyas, ruha, butor, lakás, ékszer stb. készletet, amelyet a termelő gépezet évente előállít, azt találjuk, hogy ezen javak legkevesbbé hasznos részei — a fogyasztásnál ugyanazon hasznosságot vagy kielégítést adják. Ezen egyensúly annak folytán szükséges, mert a fogyasztók állandóan összehason-

lítják és mérlegelik kívánataik tárgyait, amikor a rendelkezésükre álló pénz utolsó részét adják ki. Amint tehát minden egyén e legtöbbet úgy éri el pénzével, ha oly arányban vásárol, hogy a vett javak utolsó részei egyformán hasznosak legyenek reá nézve, ugyanúgy áll ez az egyének csoportjainál.

Fel fog merülni az az ellenvetés, hogy a különböző osztályok között a jövedelmek igen egyenlőtlenül oszolva meg, a köz szempontjából pazarlás fog beállni. Mert a kenyér, fehérnemű, szék, hús, amely a gazdag legkevésbé hasznos kiadását képezi, és így a legkisebb hasznosságú, nagy hasznosságú lehetne, ha a szegények vehetnék meg és fogyaszthatnák el. E kritika a jövedelemeloszlással szemben elég helyes, de a tényleges jövedelem-eloszláson alapuló hasznossági vizsgálat helyességét nem érinti. Vizsgálván a befolyást, amelyet a tényleges vevő a termelésre gyakorol a javak utáni keresletével, fontos, hogy felismerjük a hasznosság kiegyenlítődéését minden készlet alapjában, mint a termelés szabályozásának eszközét.

A társadalomra, vagy egyénre a kiadás e nivelláló folyamatában nincs titokzatosság. Egyszerűen «gazdaságosság», azaz a pénz vagy tevékenység legelőnyösebb felhasználása. Minden gyermek, akinek egy shillingje van és két pennyért csokoládét vesz, három pennyért célba lő, hat pennyt mozgósínházra költ, egy pennyért élczlapot vesz, elvégzi a határhasznok vagy kielégülések összehasonlításának e funkcióját. Ami a kiadás nagyobb részét illeti, az eljárás nem is megfontolt,

hanem ösztönszerű. Ha valakinek évi 500 font jövedelme van, nem problema előtte, hogyan költsön el 450-et. De hogy az utolsó 50 fontból mennyit költsön utazásra, színházra, könyvre, adakozásra, megtakarításra, egyéni berendezkedés és gondos megfontolás tárgya lesz. Két ember nem költi el egyformán az 500 fontból fenmaradó 50 fontot: senki nem költi el egyformán két éven át. Ugy van az egész társadalomban, mint az egyénnél. A nemzet, a személy jövedelmének legnagyobb része szükségszerűleg vagy szokásból bizonyos megállapított kiadásokra fordíttatik egy fogyasztási standard fentartására. Csak a legutolsó rész vagy bármely jövedelemszaporulat lesz a tárgya az általunk leírt felosztási eljárásnak. Ez nagy fontosságot és jelentőséget ad a termelés irányításánál a jövedelem utolsó vagy «határ»-részeinek. Új fényüzési cikk bevezetése, egy fogyasztó osztálynál új izlésre ösztökélés, nyilván a tőke és munka folyamán azon termelésekre irányítja, amelyek e cikkek előállításához kellenek. A gazdagok fölös jövedelmének hirtelenül automobilon után való irányulása az előállító iparágakba nagymennyiségű tőkét és munkát vitt, a gummiipart felvirágoztatta, a kocsigyártásnak és más fényűző iparágaknak ártott. Így van a társadalom minden osztályával: új fogyasztási cikkek: kabarék, görkorcsolyapályák, olcsó olajnyomatok, cukrozott gyümölcs, banan, népies pipere-cikkek, előbb mint alkalmi szükségletek, majd mint szokás törtek utat a munkásosztályok bizonyos rétegeinek kiadásában, fontos közvetlen és közvetett kihatással a termelő

iparágakra vagy azon czikkeket termelőkre, amelyeket kiszorítottak.

Hajlandóak lennének azon megállapításra jutni, hogy a termelés irányító erői az izlés vagy értékelés ezen változásaiban rejlenek, melyek a jövedelem utolsó részeinek kiadását irányítják. És helyesen kell nagy jelentőséget tulajdonítani nekik, mint a gazdasági fejlődés irányítóinak és eszközeinek. De tévedés a termelés változásának speciális okait vagy meghatározóit látni bennük. Mert akkor két fontos körülményt hagyunk figyelmen kívül. Az automobil utáni új szükségletről beszélve, feltételeztük, hogy gazdag fogyasztók új izléséből ered. De az új találmányok és a termelésnél való megtakarítások, melyek olcsóbb árakon jó kocsikat vittek a piacra, idézték elő és tették hatékonyá az új keresletet. És a legtöbb esetben, amikor csak valamely czikre fordított kiadás hirtelen megnő, javítások és olcsóbb termelés idézte elő az új keresletet. Szóval a kereslet és kínálat kölcsönösen hatnak egymásra. Kocsi nagy, olcsó kínálata a keresletre kiterjesztőleg hat, a kiterjesztett kereslet a kínálatra hat kiterjesztőleg és árcsökkenőleg. Így van majdnem minden gazdasági változásnál. Ugyanaz a gazdaságosság, ugyanaz az egyensúly felé való állandó törekvés uralja a termelést, mint a fogyasztást. Az új vagy még le nem foglalt tőke és munka és hasznosság folyama azon iparágakra irányul, amelyekben a kereslet valami újabb megnövekedése felemelte a kamatlábat, a hasznot és béréket valamivel más iparágak rendes színvonala fölé és addig tart e folyamat, amíg a termékek megnövelt kínálata az iparágakban a rendes szín-

vonatra szállította le a kamatot, béreket, hasznót. Az így a kérdéses iparágakban előidézett nagyobb kínálat és áresés előidézi a fogyasztóknál e termékek utáni nagyobb keresletet és használatukat kiterjeszti a fogyasztó közönség más osztályaira, amíg a fogyasztó közönségnél a hasznosság vagy kielégítés új egyensúlyt ér el. E zavarok és elrendeződések állandóan tartanak, úgy a termelési költségeknél új találmányok és javítások folytán, mint izlés változása és szükségletek növekedése vagy esése folytán a fogyasztási hasznosságban.

Hasonlóképp fontos egy más körülmény is. Ha megfigyelünk egymással csövekkel összekötött víztartályokat, a változások a felszín emelkedésében vagy esésében mutatkoznak. Ha egyik tartályba még öntünk vizet, látni fogjuk, hogy mind-egyikben emelkedik a felszín, amíg csak egyenlő magasságban el nem helyezkedett. De bárha megfigyelés és megállapítás szempontjából legjobb lenne a felszínnek megfigyelésére szorítkoznunk, helytelenül következtetnénk, hogy e változásokat előidéző okok a víz felszínén levő vízrésekkel vannak különös összefüggésben. Mert könnyen vezethetünk az első medenceze fenekére és nem a felszínére vizet és a tartályokat összekötő csövek, amelyek az elhelyezkedést előidézik, a fenéken is lehetnek. Így ipari változásoknál úgy a fogyasztás, mint a termelés terén a közvetlen erőknek nem kell a határoknál hatniuk; a termelő erő legkevésbé hatékony részeinél vagy a fogyasztó legkevésbé fontos szükségleteinél is hathatnak. A termelésnél az iparág vagy iparágak minden reprezentatív üzemében eszközölt új megtakarítá-

sok, tüzelői anyag megtakarítás, vagy melléktermék értékesítése az egész termelésnél emelvén a határhasznot, az új tőke és munka eloszlását szabályozza, úgy hogy amennyire csak szabad a verseny, a különböző iparágaknál a haszonban biztosít valamely egyensúlyt. Így a közfogyasztásnál a változást megindító ok nem egy divattá váló új izlés előidézésében vagy elterjedésében rejtőzhet, hanem a közönség nagy részénél a volt fogyasztási színvonal változásában, pl. az alkohol-élvezet általános csökkenésében vagy pedig az évenkénti tengerparti nyaralásnak a nagy társadalmi osztályoknál felismert értékévé válásában.

A határnál beálló változások, a kiadás vagy a termelő erő legcsekélyebbre értékelt részeinek új elrendeződése inkább eszközei a változások feltüntetésének, mint indító okai. Igen fontos, hogy a gazdaságtan tanulmányozói világosan felismerjék, miként változtatják meg a termelés szervezetét a termelési módoknak és a fogyasztók értékelésének vagy izlésének folytonos változásai. A kereslet és kínálat részéről jövő ezen erők az ú. n. piacon találkoznak és a piaczi árban egyenlítődnek ki ellentéteik. Piaczi ár az az ár, amely a kereslet és kínálat arányát kiegyenlíti, azaz minden kínált jószágot vevőhöz juttat. Vegyük pl. a marhapiacot, ahol a bikák kerülnek eladásra. Egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy az érdekelt felek tudják, hogy minden bika egyforma és egy fajta. Néhány eladónak készpénzre van sürgős szüksége és kész volna olesón, pl. kb. 5 fontért adni el bikát. Néhány vevő jobb vagyoni viszonyoknak örvend, mint a többi és inkább akarván venni, 12 fontot is adna, csak-

hogy bikát vehessen. Nézzük, hogy áll a piac az különböző árak mellett a venni és eladni kész felek száma szempontjából.

	Ár	Eladó	Vevő
£	5	2	12
	6	3	12
	7	4	10
	8	6	8
	9	7	7
	10	9	6
	11	12	4
	12	12	3

Ha az alkú 5 fontnál veszi kezdetét, csak két bika kerül eladásra, és 12 vevő van, mind kész ez árat megfizetni, esetleg többet is. A piaci ár nyilván nem lehet 5 font, mert ez ár mellett 10 vevő nem jutna bikához és hogy ezt megakadályozza, többet ajánl fel. Először 6 fontot. De ez áron csak 3 bikát lehetne venni és 12-en lennének hajlandóak megvenni. Ezek egymásra licitálva az árat emelnék. 7–8 fontnál ugyanezek a nehézségek. Bárha a kínált bikák és a vásárlók száma közeledik egymáshoz, amíg csak egygyel több vevő is van, mint a hány bika, ez attól tartva, hogy nem vásárolhat, többet fog kínálni és így emeli az árat. Amint a vevőknek az eladókénál nagyobb száma az árat 9 fontra hajtotta fel, 7 eladó és 7 vevő akad ez ár mellett, azaz a kereslet és kínálat kiegyenlítődik. Emelkedhetik-e még az ár? Nem, mert 10 fontnál már 9 eladó és 6 vevő lenne és az eladók versenye lenyomná az árat 9 fontra, mint ahogy a vevők versenye ide felemelte. Tehát 9 font az egyetlen lehetséges piaci ár, mert az egyedüli ár, amelynél a venni

és eladni készek száma egyenlő. Amíg a kínálatot a kereslet meghaladja, az ár emelkedik, amíg a keresletet a kínálat múlja felül — esik. A piaci ár ott lesz, ahol kereslet és kínálat kiegyenlítődik.

Ez minden piacról áll, ahol alkudozással vesznek vagy adnak el valamit. Ahol a kereslet és kínálat folytonos, mint a legtöbb nagybani és kicsinybeni búza, gyapjú vagy más termékek, értékpapírok, vagy kenyér, hal, czipő, festék vagy más használati cikk piaczán, nem a kereslet vagy kínálat határozott mennyisége határozza meg az árat, hanem a kereslet és kínálat mértéke. Londonban a búza piaci ára mindenkor pl. 25 font azon tény folytán, mert ez ár mellett a piacon felajánlott búza mértéke egyenlő azon mértékkel, amelyben molnárok és más vevők veszik. Ahol a piac változó, kereslet és kínálat inkább bizonyos időtartamban lemért folyamatok, mint bizonyos időben vett és eladott határozott mennyiségek, mint pl. a marha-piacz fenti példájánál.

Ha a Midland vasúti részvény 65 fontnyi állandó áron kel el, azt jelenti ez, hogy egy időben ezen ár mellett felajánlott részvények száma ugyanakkora maradt, mint a megvettekké.

Az árváltozások mindig a kereslet és kínálat mértékei egyensúlyának felbomlását jelentik.

Amíg az eladók egy piacon ugyanoly mértékben adhatják el áruikat, mint eddig, nem szálítják le és haszonnal nem emelhetik áraikat.

Ha leszállítják, vagy azért teszik, mert az eladásban hanyatlás állott be, vagy mert készletük megnövekedett és az árleszállítással akarják elérni a keresletet, amely megnövelt kínálatukat fedezi. Ha emelik áraikat, vagy azért van, mert a

vevők többet vesznek, vagy nagyobb mennyiségben, így készletük gyorsabban fogy, vagy mert nem kapnak oly áron készletet, mint előzőleg. Így az áremelkedésnek közvetlen oka mindig vagy a kínálat csökkenése, vagy a kereslet növekedése: az árhanyatlás oka mindig a kereslet csökkenése vagy a kínálat emelkedése.

Amikor csak kereslet és kínálat között az egyensúly így megbomlik, az ár mindaddig emelkedik vagy esik, amíg egy olyan újabb színvonalat el nem ér, amelynél a kettő kiegyenlítődik. E kiegyenlítődés természetszerű tendencia. Mert ha a kínálat növelése áresést idéz elő, maga az esés a vevők számának vagy a keresletnek növelését idézi elő. Hasonlóképp, ha a kínálat csökkenése áremelkedést idéz elő, az áremelkedés a vevők számát csökkenti. Különböző cikkeknel ez irányzat ereje különböző. Egyes esetekben csekély áremelkedés vagy esés jelentékeny befolyással van a keresletre. Ez az általános szabály a fényüzési cikkeknel, amelyek nem valami erős szükségletet elégítenek ki vagy az olyan cikkeknel, amelyek könnyen megfelelően pótolhatók. Szükségleti tárgyaknál, vagy nehezen pótolhatóaknál az ár csekély emelkedése vagy csökkenése kevésbé befolyásolja a keresletet. Előbbi esetben a kereslet ruganyossága csekély, utóbbiban nagy. A szeszárak emelkedése a szeszadók felemelése folytán a szeszkeresletet nagy mértékben csökkentette. Megfelelő búzaáremelkedés nem idézne elő megfelelő csökkenést a keresletben. Sőt nem is áll be esetleg csökkenés, a munkások osztályát egészében véve. Mert a kenyér áremelkedése folytán kevesebb húst vagy más táplálékot vesznek, hogy

főtápszerük fogyasztását fentartsák. 10—20 százalékos áremelkedés vagy esés hatása valamely czikknél számos körülménytől függ és különböző osztályoknál és jövedelmeknél különböző.

Ahol a kereslet idézi elő az árváltozást, hasonló a hatás a kínálatnál. Egyes esetekben növekvő eladás a javak gazdaságosabb termelését vonja maga után, úgy hogy az áremelkedés csekély lesz és csak ideiglenes, csakhamar új egyensúly állván elő kereslet és kínálat között az alacsonyabb ár mellett. Más esetekben a növekvő eladás a kínálatot csak tekintélyes áremeléssel serkenti, mint ahol a nagyobb szükséglet fedezésére rosszabb föld vagy drágább munka jön alkalmazásba. Amint a kínálat könnyen vagy nehezebben reagál az áremelkedésre, ruganyosnak, vagy merevnek nevezzük.

Minden fontos gazdasági esemény, amely az árakat befolyásolja, a kereslet vagy kínálat mechanizmusa útján hat. Rossz termés, új aranybánya, háború, gyors népszaporulat, villamos erőt olcsóbbá tevő találmány, mértékletességi mozgalom, néha ideiglenesen, néha állandóbban befolyásolja az árakat. Mindenesetre azonban a *modus operandi* a piacokon a kereslet és kínálat viszonyának változására vezethető vissza.

A legtöbb piacz árai más muló esetleges okok behatása alatt is fluktuálnak. De ezen kis ingadozások mellett vagy kinyomozhatók azok a nagy és állandó változások, amelyek a termelési és fogyasztási módok fontosabb változásaiból fakadnak. E normális, maradandó árváltozások egyrészt a rendes termelési költségeknek, másrészt a fogyasztás hasznosságának emelkedéséből vagy

eséséből erednek vagy abban jutnak kifejezésre.

A termelési költségek emelkednek vagy esnek vagy 1. a költségekre befolyással levő termelési mód megváltozása, 2. vagy az ezeket terhelő feleslegek emelkedése vagy esése folytán.

1. A termelési módok változása alá sorozandó:

a) a termelési eljárásoknak a fizika, kémia stb. haladása következtében való tökéletesbbülése, amely az ipari forradalom egyik főjellemvonása; *b)* az üzem és vállalat szervezésének javulása úgy termelő, mint kereskedelmi vonatkozásban; *c)* a munkások nagyobb ügyessége, ereje, műveltsége, jellemessége.

2. A «fölsleget» érintő befolyások alatt értendő: *a)* természeti javak felfedezése vagy kiaknázása, vagy ily források kimerülése, amely a nyers anyagot csökkenti és így nagyobb felesleg áll elő a szükségleti cikkek termelésénél; *b)* valamely országban vagy iparban a tőke-folyam növekvése vagy esése, amely emeli vagy csökkenti a termelési költségeket. A tőke ez áramlását számtalan, a jövedelem nagyságával és megoszlásával, a vagyonzbiztonsággal, előrelátással, prosperálással és más a megtakarítást és beruházást érintő feltételekkel összefüggő ok befolyásolja; *c)* a munkafolyam növekvése vagy csökkenése egyes államokba vagy iparágakba, amit a népesedés, forgalmi értesülési könnyebbségek határoznak meg és amely a munkamegosztást és a termelés munkaköltségeit befolyásolja.

Mindezek a termelési költségeket érintő okok az árakra hatnak a kínálat bővítésével vagy csökkentésével. Egyes általános jellegűek az ország vagy a föld legtöbb iparágát befolyásolják —

bárha különböző mértékben, mint pl. a hajtóerő előállításának javítása. Mások specziálisabb jellegűek, csak egyes iparágakat emelnek, vagy csökkentenek, vagy pedig egyes cikkek termelési költségeit apasztják és befolyásolják más termékekhez való cserearányukat.

Ezen kinálatra a termelési költségek útján ható erőknek megfelelőleg viszont a hasznosság útján a keresletre más erők hatnak.

1. A fogyasztási módokban állandóan számos nagy változás megy végbe, pl. a javak különböző módon való felhasználásánál. Tüzelő anyagot megtakarító rostély, táplálkozási, ruházkodási szokásokban beálló változás, könyvek, szórakozás nagyobb értékelése és ezer más változás számos cikk keresletét növeli vagy csökkenti. Új izlések és vágyak állandóan küzdenek a régiékek ellen és elfogadásukkal a fogyasztás és kiadás számos más változást is szenved. A szesz csökkent használata pl. kisebb húsfogyasztással járhat, a tejtermékek és növények többrebecsülésével.

2. Ily változásoktól eltekintve az izlésben és szokásokban, egy nemzet vagy osztály jövedelmének változása a különböző termékekre fordított kiadások terén jár változással. A munkások jövedelmének emelkedése a pihenő szórakozások nagyobb értékelésével járt. A vagyonos osztály növekedése az automobilkeresletet és más költséges fényűzést növelte.

Ily erők hatnak a termelési rend minden pontján a keresletre és kinálatra, hogy a folytonos árváltozásokat előidézzék.

Ha a fogyasztót úgy vesszük, mint aki szükségleteivel és izlésével fentartja és irányítja a ter-

melő erők ezen kiterjedt rendjét, látni fogjuk, hogy a fogyasztó akarata mindenütt a kereslet útján hat, először a használati czikkekre és azután a különböző termelő folyamatokra és eszközökre, melyekkel létesül.

Ha másrészt az üzletembernek, a termelőnek az álláspontját nézzük, a termelési rend ugyanazon szervezetét és működését anyag- és energia- gyűjtő folyamatnak látjuk, amelyet különböző termelési tényezők (föld, munka, tőke) együttműködő csoportjai fejtenek ki az üzleti szellem vezetése alatt és amely piacra viheto kész termékek és szolgálatok mennyiségeinek előállítására irányul.

XI. FEJEZET.

A külkereskedelem és az államszociálizmus.

A gazdasági fejlődésben különösen érvényesül az az igazság, hogy minden fejlődés az elfecsérlés kiküszöbölésében áll. Ez adja meg próbakövét a különböző társadalmi, gazdasági reformtörökvéseknak, amelyek korunkban oly nagy jelentőségre tettek szert. Különösen azt fogjuk tapasztalni, hogy egyrészt a munkásmozgalom, másrészt az állam gazdasági funkcióinak kiterjesztése valójában a felesleg létezésétől függ. E függés megvilágítása megérdemli a fáradságot.

Ha nem lenne improduktív felesleg a kapitalisták, földbirtokosok és nagy üzletemberek kezében, a munkásmozgalom hatékonysága majdnem

teljesen a magas bérek, rövid órák és más megjavult munkafeltételek gazdaságosságán mulnék. Mert, ha a munkaadók és tőkésék versenye az egész termelési rendben mindenütt oly állandó és erős lenne, hogy a hasznot, kamatokat és más üzleti nyereségeket a minimumra lenyomná, a munkások minden kooperáló tevékenysége, amely anélkül, hogy a munka termelékenységét megfelelően emelné, a munka költségét növelné, a termelésben minden félre károsnak bizonyulna.

Más szóval a munkásmozgalom sikere oly esetekre szorítkoznék, amikor a magasabb bérek, rövidebb munkaórák stb. a munka hatékonyságát növelnék, úgy, hogy a munka költsége általában nem emelkednék. Ha ez a nézet helyes, a tőke és munka minden viszálya egyik vagy mindkét részről hiábavaló, örült cselekedet volna. Mert, ha magasabb bérek, jobb munkaviszonyok szükségkép megfelelő mértékben emelnék a munka termelékenységét, mily örület és embertelenség, hogy a munkaadók az ideirányuló törekvéseknek ellenszegülnek. És mily helytelenül járnak el a szakszervezetek, ha oly követelményeket állítanak fel, amelyek túlhaladják a magas bérek gazdaságosságát és amelyeket a munkaadók nem adhatnak meg vállalataik csődbekergetése nélkül.

Ám ez a jelenség annak folytán, hogy nagy felesleg van, amely nem szükséges a többi termelő erő fentartására, hanem fényűzésre fecserlik el, a munkásmozgalomnak raczionális alapot ad. Ha a munkásság, mint társadalmi és gazdasági osztály a szervezkedés útján úgy a különböző iparágakban e feleslegből egy részt megszerezhet magasabb bérek és több szabad-

idő formájában, élet és munkaszinvonala emelésére, akkor az elfecsérlett vagyont igazi jószággá változtatja át. Ha a szakszervezeti mozgalom kollektív szerződésekkel magasabb béreket érhet el a járadék, kamattöblet leszorításával, nem támadja meg a többi tényezőt, míg másrészt a munka nagyobb termelékenységét jelentékenyen előmozdítja.

E főcélra irányul a kollektív alkudozás politikája. Sikere, mint más politikáé is, az alkalmazásánál kifejtett tudástól és a mérséklettől függ. Elemzésünk számos különbséget tárt fel a különböző iparágakban a fölösleg mennyiségi megoszlását illetőleg. Egyes esetekben a termék nagy része haszontöbbletre vagy túlmagas kamatra vagy járadéokra fordítatik. Itt a szabad versenyt a munkaadók közötti szövetkezés váltotta fel, vagy valamely földbirtokos, bányatulajdonos, szabadalmas vagy más egyed-árús adóztathatja meg a termelést. Más iparágakban más a helyzet, az erős verseny a munkaadók között a nyereséget és kamatot lenyomja a minimumra és a földbirtokos szed aránylag magas adót. Ugyanazon iparág egy időben nagy nyereségtöbbletet tüntet fel, más-kor nincs ily többlete.

A szakszervezeti mozgalom taktikája az, hogy azokon a termelési pontokon gyakoroljon nyomást, ahol veszély nélkül lehet. Magasabb bérek, rövidebb munkaórák, vagy más előnyösebb munkaföltételek megkülönböztetés nélkül való követelése a termelésre hat vissza és e visszahatás a munkásokra is érezhetővé válik. Mert az olyan iparban, hol a nyereséget és

kamatot éles verseny nyomja le a minimumra, nincs a munkabérek emelésére fordítható felesleg és ha a szervezkedés ereje kieroszakolná a magasabb béreket, az ipar szenvedné kárát. Még pedig, ha külföldi vagy más kívülről jövő verseny akadályozza a munkaadókat a termék árának emelésében, hogy a termelés fokozott költsége fedezetet nyerjen, az iparág elpusztul, mert nem hoznak belé új tőkét és a már meglevő tőkéjének felhasználódása nem nyer pótlást. Ha a termék ára emelhető, mint láttuk, ily emelkedés csökkenti a keresletét, ez a munka alkalmazását csökkenti, ami viszont a munkaszervezkedés hatékonyságára hat vissza károsan. Mint a béremelés és a munkaidő csökkentésének eszköze a kollektív alkudozás sikere nyilván a követelések irányításától és kellő időben való fellépésétől függ, úgy hogy valamely más termelő erő birtokában levő nem termelékeny fölösleget egészben vagy részben a munkásoknak szerezzen meg. A munkásnak nem valódi érdeke, hogy oly haszonból, kamatból vagy más jövedelmi elemből vonjon el, amely azon termelő erők használatának teljes kifejtését idézi elő. De ahol e követelményen felül történik fizetés a szervezett munkásság abbéli kísérlete, hogy e felesleget magasabb bérekre változtassa, teljesen igazolt.

Hogy így sikerül-e és mily mértékben emelni a szakszervezeti mozgalomnak a béreket vagy a munkafeltételeket máskép megjavítania a haszon vagy kamattöbblet terhére, a munkások és munkaadók szervezetei viszonylagos erején mulik. Ha az erős munkásszervezkedés, a «szabad» munka

versenyét hatékonyan megszorította, gyakran oly nyomást birt gyakorolni az egymással erősen versenyző munkaadókra, hogy a kamat vagy haszontöbblet terhére emelte a béreket. De ahol a nyomás ellen a munkaadók szervezkedtek, a maguk részéről az iparba bevonható szabad tőke versenyét szorítván meg, a munkásszervezet nyomását rendszeresen sikerült ellensúlyozniok, mert csekélyebb számuk, jobb értesülésük e szervezkedéseket hatékonyabbá teszik harc esetén. Még a tanult és jól szervezett munka terén is mindinkább felismerik a szakszervezeti mozgalom gyengeségét arra, hogy a vagyonfeleslegből megfelelő részt biztosítsanak. Továbbá egyre nyilvánvalóbb, hogy maga az a politika, amelyet a kívülről jövő «szabad» munka korlátozására erős szakszervezeteknek követnie kell, egyre megnehezíti a kevésbé tanult munkásságnak munkapiacra szervezését, amelyet a magasabb foglalkozásokból kizárt munka eláraszt.

E tény felismerése hajtja politikai tevékenységre a szakszervezeti mozgalmat. A polgárság többségét kitevő munkások hajlanak arra, hogy a szakszervezet más magán-szövetkezeti és jótékonyági törekvések kiegészítésére a munka és életszínvonal emelésének eszközéül az államot használja fel. Bárha a történelem úgy tanítja, hogy az államot mindig valamely politikai hatalmat és befolyást gyakorló osztály gazdasági jólétének előmozdítására használták fel, éretnyes polgárok mindig harcoltak a politika ily üzésével járó részrehajlás és korrupció ellen és most amiatt aggódnak, hogy a munkásosztályok úgy az államnak, mint a termelés-

nek kárt okoznak a magánvállalkozás és magántulajdon jogaiba való oktalan beavatkozással.

«Ha földbirtokosok, gyárosok és más vállalkozó osztályok a multban gazdasági céljaikra használták ki a közhatalmat, törvények, szerződések és vámok alkotásánál és az állam diplomáciai, katonai erejét üzleti célokra használták ki, az nem ok arra, hogy a hatalom elnyerésével a munkásság osztálya érdekében ugyanezt a tisztességtelen és helytelen politikát folytassa.» Ez az ellenvetés. Erre gyakran elegendő feleletnek tartják két szempont kiemelését, Először is vitatják, hogy ott, ahol munkásosztály képezi a választók túlnyomó részét, az ő szavuk és érdekük a «nép» szava és érdekének vehető, ott, ahol a többség uralmának elvét fogadták el. Másodszor vitatják, hogy sok, sőt a legtöbb követelmény, amelyet a munkásság az állam útján kíván kierőszakolni, a földbirtokosok, tőkésék és más vállalkozó osztályok, az állam előző urai törvényes jogainak vagy más előnyeinek megváltoztatásában vagy megszüntetésében állana.

De bár mindkét feleletben van igazság, annak a gazdasági ellenvetésnek, hogy a bérmunkásosztály politikai hatalmát a termelési rend kárára, a vagyonosodás meggátolására használhatná fel azon rövidlátó törekvésével, hogy a birtokos-osztályok költségén a béreket emelje és a munkaviszonyt javítsa, — egyik sem felel meg.

Az egyetlen megfelelő válasz annak kimutatása volna, hogy az állam eszközeivel megvalósítani kívánt munkáskövetelések, bárha indítóokuk osztályérdekekben rejlik, végered-

ményben a társadalom érdekeivel megegyeznek és azok megvalósítására vezetnek. Ezt nem lehet bizonyítani arra való utalással, hogy a munkásság a legnépesebb osztály. Ki kell mutatni, hogy az általuk követett politika végeredményben nem káros a termelési szervezetre. A terméketlen felesleg tanának elfogadása kétségtelenül támogatja a munkásosztály politikájának ily értelmezését. Mert amennyiben éppen arra irányul, hogy a nem termelőkeny felesleg egyes részeit a szabad idő növelésére vagy a munkaviszony javítására fordítsa, a munkáspolitikát társadalmilag vallhatja magát. A terméketlen fölösleg termelőkenynyé változtatásával a termelés javulását és növelését idézi elő. Avval, hogy a járadékot vagy a haszonfelesleget teljesebb életmódot biztosító beralapra fordítja, és így a bérmunkások maguknak, családjuknak a civilizált élet javaiból, követelményeiből többet szerezhetnek meg, több szabad idő, szórakozás, művelődés mellett, kettős társadalmi nyereség jár. Az ily irányú jövedelemmel elért hasznosság és kielégülés mérvét növeli és a munka hatékonyságának emelésével a termelés fejlődését előmozdítja.

Legjobban mutatja, hogy az észszerű munkáspolitikát mint járul hozzá a szociális politikához, a bérminimumért való küzdelem. Bármi képen is értsük vagy formáljuk a társadalmi fejlődés fogalmát, első elengedhetetlen feltétele a szegénység kérdésének megoldása. Ez a kérdés igen bonyolult, számos rétegre választható. Alapját képezi a nyomor kérdése, van nyomor, és az a lassan, de biztosan növekvő tudat,

hogy a társadalom biztonsága kívánja meg a nyomor megszüntetését, az államot sok ponton hozta szimpatikus érintkezésbe a munkásmozgalommal. A közvélemény mindenütt kívánja, hogy a társadalom alacsony bérek, túlmunka, elhanyagolt gyermekkor, örültek internálása, betegség, baleset, iszákosság, munkanélküliség, rokkantság ellen megfelelő orvoslást találjon a meg nem felelő és megalázó magánjótékonyosság helyett.

E célra a modern államok közegészségi, nevelési, ipari és filantrop gondoskodások egész sorát léptetik életbe, abból a két feltevésből indulva ki, hogy először a munkásosztály széles rétegei képtelenek egyéneenként vagy magánszövetkezés útján megfelelőleg gondoskodni gazdasági helyzetükkel járó számos káros és megalázó incidens ellen; másodsor, hogy egészséges társadalmi politika felhasználni az állam forrásait azon célokra, melyeket maguk meg nem valósíthatnának. Ingyenes kórházak, aggkori nyugdíj, munkanélküliség ellen megfelelőbb gondoskodás és bérmegállapító hivatalok ez új állami politika különböző irányait példázzák.

Megjegyzendő, hogy mind e szolgálatoknál az állam a munkásmozgalom elismert ténykedéseit egészíti ki vagy helyettesíti és több ponton közvetlenül e mozgalommal működik együtt.

De a fizikai pusztulás elleni biztonság a civilizált életre nem elegendő alap. Minden társadalom érdeke, hogy minden tagja a társadalomnak tett szolgálatok fejében oly jövedelmet élvezzen, amely magát és családját teljes fizikai épségben tartsa fenn, általános és szakkiképzésre minden megfelelő alkalmat megadjon és oly

társadalmi életet, szórakozást, szabad mozgást biztosítson, amelyre egy jó munkásnak és polgárnak szüksége van. Már pedig a modern államférfiak felismerik, hogy a munkások nagy tömege számára némely vagy mindezen társadalmilag kívánatos feltétel egyéni vagy kollektív alkudozással el nem érhető. Sem a verseny, sem a szövetekezés a modern munkásnak nem biztosítja kellőleg a megkövetelt munka- és életszínvonalat. Az államnak kell kiegészítenie a munkáspolitikát. Közvetlenül két úton teszi meg ezt. Először is kifejezetten oly szolgálati feltételeket állít fel, amelyek egyenesen a munkásokra kedvező munkabér, munkaidő és más munkafeltétel megállapítását célozzák. Az ausztráliai bérhivatal e politika legmesszebbmenő példája, amely Angliában ma még csak néhány túlalacsony munkabérrel dolgozó iparágra szorítkozik. De nálunk az állami beavatkozás nemcsak a közhivatalnokok növekvő számánál érvényesül, hanem a hatóságokkal szerződő magánvállalatoknál is. Az itt követett politika határozott elismerése annak, hogy a magánmegállapodás nem biztosítja a társadalmi jólétre vezető munkaviszonyokat. A modern ipari törvényhozás a gyáripár, kereskedelmi üzletek, a munkaadók felelőssége, az üzleti záróra terén és más szabályozó törvények a munkásvédelem teljesebb politikájának kifejezésre jutását jelenti. A mi civilizációjunk minimális követelményeinek megfelelő szolgálati színvonal kiépítésére irányuló szórványos törekvések ezek.

Megerősíti ezt az állami szabályozás egy más neme, mely a munkások szempontjából véve a

megélhetési standard javítására irányul. Ez alá foglalható a közegészségügyi törvényhozás nagy része, az élelmiszerhamisítás elleni törvények, veszélyes javak és szolgálatok elleni más védelmi eszközök, míg a szabad vagy államilag segélyezett nevelés és szórakozás, a könyvtárakat, parkokat, fürdőket és más üdüléseket beleértve, ugyane politika irányában fekszenek. E különböző közszolgálatok fő gazdasági hatása, hogy a munkásokat képessé teszi keresményük jobb vagy gazdaságosabb felhasználására, mint a teljes laissez faire rendszer mellett és közkieltségen nyújt nekik oly szolgálatokat, amelyeket nem vehetnének meg. A munkásosztályok gazdasági érdekeinek speciális szempontjából véve az állami tevékenység e két faja közjövedelmeket fordít minimális egyezés és tudás, élvezet, izlés, jellem és viselkedési standard kiépítésére, azon osztályok számára, amelyek nem képesek e dolgokról megfelelően gondoskodni munkaerejük eladásával szerzett keresményükből. Részletes, közvetett kínálat ez a bérügylet kedvezőtlen viszonyainak javítására.

Ez természetesen egy szélesebb látkörű társadalmi politika egyoldalú, elfogult értelmezése. Mert, noha a közmunka és kiadás egyrésze kizárólag a bérmunkásokra vonatkozik, nagy részének tágabb társadalmi kihatása van. Bárha a szegényebb osztályok húzzák a legnagyobb hasznot a közoktatásra, szórakozásra, sőt a közegészségügyre fordított összegből, mégis helyesen hangsúlyozható, hogy a szolgálatok nem annyira egy osztály nélkülözéseinek pótlására, mint inkább a társadalmi szervezet egészének védelmére és javítására irányulnak. Ha az állami

tevékenység magasabb fajait vesszük szemügyre, mint a főiskolai oktatást, tudomány, irodalom, művészetek pártolását, a forgalom előmozdítását, városok szépítését, felismerjük, hogy a társadalmi politika mind kevésbé esik egybe egy osztály érdekeivel.

Ez állami szegényügyi, közoktatási, fejlesztési szolgálatok, a védelmiekkel együtt, amelyek az államok jövedelmének oly nagy részét emésztik fel, egy nagy és növekvő jövedelem kiadását vonják maguk után. E jövedelemről való gondoskodás kormányzás művészetében mind nagyobb szerepet játszik. A pénzügy legfőbb nehézsége az állam termelésében való szerepének és ennél fogva jövedelemre való igényének hiányos ismeretéből ered. Az a felfogás, hogy az állam egyedül az egyes polgárok élete és vagyona védelmére áll fenn és hogy e kötelessége teljesítésére jogosult minden polgár megadóztatására vagy anyagi viszonyaihoz vagy az állam részéről nyújtott szolgálatok arányában, még mindig tartja magát. E nézet hatása alatt az állam tevékenységét szigorúan korlátozták és a közjövedelem nagyobb részét az egyes polgárok vagyona elkobzásának tekintették.

Ma lassan kibontakozik a közjövedelem e teóriája és gyakorlata e tévfogalmakból. Egyrészt látjuk, hogy a legtöbb civilizált állam átlépi a védelem nyújtására szolgáló tevékenység körét és a nemzetgazdaság forrásai kifejlesztésére számos intézményt létesít. Másrészt látjuk, hogy a közjövedelmeket mindinkább úgy fogják fel, mint amelyekhez az államnak joga van, miután közszolgálatokkal megkereste. Ez utóbbi

tant még a maga teljességében nem fogadták el, kivéve a köz tulajdonát képező iparokért fizetett jövedelmek vagy járadék tekintetében. Állami földek, bányák vagy birtokok járadéka, a posta, városi vasút stb. haszna nyilván ugyanúgy megkeresett jövedelem, mint a magánvállalatoké. Ahol az állam vagy a város különleges szolgálatot teljesít és az azt igénybevevőtől annak árát beszedi, akár kicsinyben fizettetik meg, mint a postánál, vagy nagyban évi bérrel, a közönség nyilván más üzemekkel egy sorban áll és ugyanoly joga van a haszonra.

Természetesen visszaélhet jogával, nagyobb árat követelven a méltányosnál. Rendszerint egyedárús lévén, a magánosok konkurrencziáját megszorítván vagy kizárván, gyakran módjában áll az árak megállapításánál visszaélni e helyzettel. Számos szolgálat a legegységesebb életszükségleteket látja el, mint a forgalmat, vizet, világítást. Ezzel úgy növelheti jövedelmét, mint egy magános, követelven azt, ami a magánüzemben haszontöbblet. Néhány város és állam ezt gyakorolja, bizonyos egyedárúságokat, mint a só, gyufa, dohány, szesz a közjövedelem forrásának használván ki. Ezt gyakran visszaélésnek tüntetik fel, mintha a trösztök vagy más egyedárús hasonló követeléseivel teljesen megegyeznék. De itt nem ez az eset forog fenn. Két különbség is van. Az állami egyedárúság haszontöbblete, bárha nincs a nyújtott speciális szolgálattal kiérdemelve, a társadalmilag hasznos szolgálatokra fordított jövedelmet növeli, míg egy magántröszt haszontöbblete magánosok nem termelékeny haszontöbbletét növeli. Továbbá az állam nagy

árakat nemcsak közjövdelmi szempontból követelhet, hanem a közrend érdekében, mint a szesznel és robbanó szereknel.

De ha a közgyedárúság nagyobb haszon követelésének eszköze, mint a rendes üzleti egyedárúság, ez a többlet az adózás egy neme és ekként védendő. Tehát az adónak a közjövdellem főforrását jelentő új fogalmához kell folyamodnunk az állam és a termelési rend viszonyának megértése végett. Ez az új felfogás gyakorlati, tapasztalati formát ölt a megszolgált és meg nem szolgált jövdelem megkülönböztetésében és azon állításban, hogy az államnak joga van az utóbbiban osztozkodni. Nyilvánvaló, hogy a magánjövdelem és tulajdon meg nem szolgáltnak vett elemeihez folyamodik mindinkább minden ország a fejlődő állam egyre növekvő funkciói teljesítésének fedezésére megkivánt jövdelem-többlet végett. A két fogalom kölcsönhatásban van. Az a felfogás, hogy nagy meg nem szolgált jövdelmi forrásokat lehet megcsapolni, képesíti és buzdítja a modern államokat és városokat új alkotó szolgálatok vállalására a közoktatás, lakás, város-szabályozás és társadalmi reform terén, amelyek ezelőtt pénzügyileg kivihetetlennek látszóttak. Másrészt annak teljesebb megértése, hogy az állam vagy város mit tud és köteles a közjövdelem érdekében tenni, a kormányokat arra buzdítja, hogy a meg nem érdemelt vagyont jobban felismerjék és szorosabban vizsgálják. A kormányt önérdeke mindenütt arra bírja, hogy több közjövdelmet vonjon ki a meg nem érdemelt jövdelemből és vagyonból. A pénzügyek ilyen

rendszere legalább is képviseleti kormányzatú államokban a legkisebb ellenállást váltja ki. Mindenütt látják és érzik, hogy a földjáradékból, szeszengedélyből, osztalékokból, üzletekből származó hasznok, amelyek a szabad verseny teljes kihatása alól el vannak vonva és a termelést és eladási árakat szabályozhatják, oly nyereségi elemeket tartalmaznak, amelyek az illető ipar sérelme nélkül megadóztathatók.

Ha mindenfajta meg nem szolgált jövedelem egy forrásra lenne visszavezethető, mint Henry George egyes tanítványai teszik, vagy csak néhány világosan megállapítható és mérhető forrásra, elég egyszerű politika lenne keresztülrészakolható az ily forrás közjövedelemre való fordítására. Vagy állami egyedárúság vagy különös megadóztatás útján. Az első mód a közhatóságok részéről a föld vagy jelenlegi, vagy várható járadékkal bíró részei megszerzésében és birtoklásában állana. E birtok-politika hatékonysága érdekében a vasutak, bányák, kőbányák és esetleg épületek köztulajdonba jutása és állami kezelése lehet szükséges, oly szoros lévén ezek és a föld közötti viszony, hogy abból járadékot szivhatnak fel. Evvel együtt járna más természetes javak köztulajdona és más természetes egyedárúságé, mint a szesz kicsinyben árúsítása, bankügy és biztosítás, távirda, távbeszélő, a forgalom és érintkezés más eszközei, a fő községi szolgáltatók és talán egyes felosztási szolgálatok, amelyeknél magánosok a köz kárára valószínűen hamisítanak, vagy a versenyt kizárnák. E korlátolt államszociálizmus, bárha a versenyben más szempontok kívánják, mint a közönség védelme a ma-

gas árak vagy a szolgálatok vagy javak rossz-sága ellen, első sorban a közjövedelem szerzését szolgálják. Az államnak egyedárúságok birásából és gyakorlásából nyújtanak jövedelmet.

A másik módszer az volna, hogy a föld, a vas-utak és más jövedelemfelesleget hozó eszközök magántulajdonban és magánhasználatban maradnak, de e feleslegből annyit adnak az államnak, amennyire az egyenes adókból szüksége lenne. A közgazdák megegyeznek abban, hogy a föld gazdasági járadékának adója nem hárítható át és nemcsak, hogy nem befolyásolja károsan a föld társadalmilag előnyös használatát, hanem úgy alkalmazható, hogy ezen használatot előmozdítsa. Ami áll a földjáradékra, áll más egyedárúsági értékekre is. Miután az egyedárús már úgy alapította meg az általa nyújtott javak vagy szolgálatok utáni járadékot vagy más terhet, hogy a lehető legnagyobb jövedelmet hozza, rendesen nem fizetődnek ki neki, hogy a megadóztatás következtében felemelje az árakat. A megadóztatás valószínűleg a gazdaságosabb termelési eljárásra ösztönzi, amint a földbirtokost földjének jövedelmezőbb használására bírja. Nem fogja a termelés koriátozására birni vagy arra, hogy eddig nyújtott személyes szolgálatokat megtagadjon. Az egyedárúságok megadóztatásának ezen gazdasági teoriáját általában elfogadják.

De a termelési eljárásoknak itt munkánkban kifejtett analízise sokkal tágabb és változatosabb alkalmazást enged meg. Mert, ha nemcsak a föld birtokából vagy néhány határozott egyedárúságból fakad a jövedelem-felesleg, hanem nagyszámú és változatos körülményekből, amelyek bizonyos

tőkének vagy képességnek, amely így előnyben van, ritkasági értéket adnak, a közjövedelem részére megadózás útján felhasználható felesleg összege nagy mértékben fokozódik. Az üzleti trösztök, kartellek, áregyezmények hasznothajtó gyümölcsei, a tőzsde-manőverekkel a vámokból, vagy más közintézkedésekből, találmányokból, jobb üzemszervezetből, magas bérekből, fizetések-ből származó nyereségek mind különböző mértékben vonhatók megadózás alá. Az a tény, hogy a legtöbb ily üzleti vagy professzionális tevékenység hasznos személyes tevékenység önkéntes kifejtésével jár, komplikálja ugyan az adópolitikát, de elveit nem érinti. A belőlük származó jövedelmek bizonyos ritkasági elemeket tartalmaznak, meg nem szolgált elemeket, amelyek ugyan közvetlenül el nem választhatók a képesség szükséges díjazásától, vagy a minimális haszontól vagy kamattól, mindazonáltal alkalmas adótárgyak. Némelyik meghaladja a városi telkekből, szeszkimérési engedélyekből nyert jövedelmeket és tartósabb, mint azok, mások esetlegesek és hullámzók. De a nem termelékeny feleslegnek igen nagy részét képezvén, a közérdek politikája megkívánja, hogy mint a közjövedelem forrását kellőleg figyelembe vegyük.

Bonyolult voltak, megmérésük nehézsége különleges megadóztatásra alkalmatlanná teszi őket. Ez inkább mulékony feleslegek különfélesége, bonyolultsága és mértéke szolgáltatja az általános fokozatos jövedelmi adó igazi gazdasági igazolását. Minden olyan adó, amely tisztán megélhetési és növekedési költségeket sujt, azaz csak a munkabért, a minimális kamatot, hasz-

not, vagy a képességnek más fizetését éri, rossz adó. Mert egy termelő erő hatékonyságát rontván, a javak jövő termelését támadja meg és a jövő közjövedelemnek megadóztatható feleslegét csökkenti. Minden adózás tehát csak az improduktív fölöslegre szorítkozzék, annyit vonván el belőle, amennyit az állam előnyösen felhasználhat a közszolgálatok ellátása és fejlesztése céljaira. Az általános jövedelmi és örökösödési adók, amelyek jelentősége a legtöbb civilizált államban növekszik, az adózás biztosítására a legjobb eszközök. Fokozatosságuk avval igazolható, hogy a nem termelékeny felesleg aránya közvetlenül változik a jövedelem vagy birtok nagyságával. E feltevést kétségtelenül valónak fogadhatjuk el. Minél nagyobb a jövedelem vagy birtok — annál nagyobb nem termelékeny felesleget hajt rendszerint és annál nagyobb mértékben adóztatható meg a jövedelmet nyerő termelő erőre való káros hatás nélkül.

A meg nem szolgált jövedelem megkülönböztetésének nehézsége a megérdemelt jövedelemtől, amelybe gyakran bele van foglalva, az államot kísérleti eljárásra bírja. Nagy gyakorlati nehézségekbe ütközik a nagy jövedelmekből a fölösleg megadóztatására irányuló törekvés. Gyakran elrejtethető a jövedelem és a modern nemzetközi pénzügyi viszonyok lehetővé teszik, hogy bizonyos feleslegek a megadózást elkerüljék, a külföldön merülvén fel és haza más formában kerülvén. Amint az üzleti világ mind nemzetközibbé lesz, igen nehéz lesz mindegyik államnak a másik megelőzése a folyó jövedelem megadóztatásában. Részben e nehézségek elhárí-

tására, de még inkább annál fogva, mert az örökségek meg nem szolgált jövedelmet jelentenek az örökösök részéről, az örökösödési adó igénybevételére nagyobb a hajlandóság, mint a jövedelmi adó növelésére.

Inkább a pénzügyi opportunizmus, mint gazdasági teoriák megértése és elfogadása hajtotta az államférfiakat ezen jövedelmi források felé. De különösen szükséges, hogy azok, akik a modern állandó jövedelmi szükséglet növekedésének nehézségeit oldják meg, megértsék, mik az adózás helyes forrásai és mi az észszerű megadóztatási mód. Az adózás nem az egyes polgárok megszolgált javának vagy jövedelmének, egyéni erőfeszítésük és képességük eredményének elkobzása. Eszköz az, amelylyel a társadalmi tevékenységek és szükségletek képviselője, az állam igényét érvényesíti a társadalom által az egyes egyéneknek nyújtott különböző segítségekkel megszolgált jövedelemre. Az állam adók útján szedi be jövedelmét és amennyiben helyesen vezetik, a társadalomnak nyújtott szolgálatait fejlesztésére és javítására és a védelemre fordítja.

XII. FEJEZET.

A külkereskedelem.

Másfélszáz évvel ezelőtt egy Észak-Amerikába kivándorolt angol csoport Ontario tartomány legdélibb részére hatolt, ahol egy folyó által szelt termékeny völgyben megtelepedett, a partokon fakunyhó sorokat emelt, amelyek népes és virágos

városokká fejlődtek. A folyó északi részén volt a legjobb legelő nagy része és a közeli halmokról lerohanó patak e részt a famegmunkálásra alkalmassá tette. De a déli részen termékenyebb búzaföldek voltak, gyümölcsöt, veteményeket jobban lehetett termelni. Mindkét részen a halmok védelme alatt speciális célokra alkalmas földek voltak, amelyeket egyes letelepülők kiválasztottak és más éghajlati, fekvési, talajbeli előnyök megfelelő termelésekre és iparokra vezettek. Néhány kovács, ács, takács, szabó, cipész telepedett le ott, ahol neki előnyös volt vagy családi összeköttetései voltak — a folyó északi vagy déli részén. Más településektől távol e falu a környező farmokkal, fatelepekkel stb. lényegileg önálló termelő közületet alkotott. A folyón híd volt és azon a személyek és javak szabadon közlekedhettek; a piaci berendezkedések lehetővé tették, hogy a talaji és fekvési különös előnyök, egyes mesteremberek vagy kézművesek különös képességei a legteljesebben kihasználtságának az egyén és a fogyasztóközönség legnagyobb előnyére, amelynek módjában állott, hogy megvegye, amit ezek eladásra kínálnak. Ez a szabad csere alapján álló munkamegosztás gazdaságosságának egyszerű példája. Nyilván előnyös volt a folyó bármely partján lakóknak, hogy a legszorosabb érintkezés és a legszabadabb kereskedelmi forgalom legyen a hidon át. Aki azt indítványozta volna, hogy a hidat le kell bontani vagy a személyeket és javakat azon meg kell vámolni abból a célból, hogy mindegyik rész a saját szükségleteiről gondoskodhassék, ha ez lehetséges, — azt örültnek tartották volna.

És most az történt, hogy a forradalom a köztársaság megalakulására vezetvén, Canada és az Egyesült-Államok megállapították a maguk határait és e falut kettéválasztó folyó vétetett határnak. Tényleg kettévágták a falut. Az északi oldal lakói kanadai polgárok maradtak, Ontario törvényeinek engedelmeskedvén, annak adózában tovább is, a déli rész lakói az Egyesült-Államok polgáiraivá lettek. Időmultán a politikai megkülönböztetés a lakók két részének érzelmeit is befolyásolhatta egymás irányában és a társadalmi érintkezést csökkenthette. De ez azt a munkamegosztást és szabad cserét, amely azelőtt előnyös volt, kevésbé előnyössé tehetette? Kevésbé volna káros, mint azelőtt, a híd lerombolása vagy a folyón túl piacot kereső áru megvámolása? Keresztül lenne vihető épp úgy, mint azelőtt a gazdasági közület ketté törése, a folyamat vévén válaszvonalnak. De épp oly nyilvánvaló, hogy akinek eladni valója volna, csak a félpiazz állana rendelkezésére és amire szüksége volna, annak kínálata is felére csökkenne. Lehetséges, hogy a lakók minden szükségletüket a folyó innenső részén lakó szomszédaikkal elláttathatnák, de nyilván elveszítik a másik oldal természetes előnyeiből vagy az ott lakók különös képességeiből nyert részüket és a piac megszorítása azon árúknál, melyek előállításánál ők vannak előnyben, megfosztaná őket saját termelésük eredményének egy részétől. Nyilván minden lakó veszít úgy eladói, mint vevői minőségében az előbb megvolt szabad forgalom bármily akadályozása folytán.

A politikai szétválás a termelés gazdaságosságát nem érinti. Azelőtt előnyös volt, hogy az

északi részen lakók teljesen szabadon szerezhettek birtokot vagy üzhettek ipart a déli részen, ha ott jobb alkalom /kinálkozott, mint a saját részükön. A mozgás e szabadságával nyilván az egész terület jobban fejlődött, ami mindenki javára szolgált. Ugyanígy volt, ha egy gazdag farmer a déli részről pénzt takarított meg és úgy látta, hogy jobban használhatja, ha az északi részen állít fel fűrészmalomot, mintha hasonló vállalatba fogna a déli részen; nyilván minden lakó érdekeit sértené, ha tőkéje leghasznosabb használatában akadályozva volna. Mert mindannyian többet nyernének a fűrészmalom olcsóbb fáján, mint a megtakarított pénz bármely más felhasználásánál, habár az ő folyam partjukon történnék is az. Ily körülmények között a munka és tőke szabad folyásába minden beavatkozás épp oly káros, mint a piacz szabadságának korlátozása.

Mindkét part lakóira nézve nyilvánvalóan öngyilkosságot jelentene egy olyan települési törvény, a mely a növekvő népességet a saját partján tartaná vissza, vagy a fa vagy gépek vagy más tőke kivitelét akadályozná, vagy vámmal gátolná oly javak behozatalát, amelyek a másik parton olcsóbban termelhetők.

Ha az északi rész lakói félreértett hazafiaságból ily kizárási politikát fogadnának el, a délieket megkárosíthatnák. De némileg nagyobb mértékben károsítanak meg önmagukat, mert a vámszedés, a csempészet megakadályozásának, a vámvédelmi politika szervezésének költségei őket terhelnék. Feltéve, hogy elég örültek e gazdasági szétválás megkísérlésére, a déliek helyesen járná-

nak-e el, ha az őket ért sérelemre a kizárási politika utánczásával felelnének? Miért akadályozzák az északiak tőkéjét, hogy átjöjjön és természetes kincseik kifejtését előmozdítsa, vagy miért akadályozzák az északi munkát, hogy a tőke ez előnyös munkálkodását elősegítse? Miért akadályozzák polgáraikat, hogy azokat a jobb és olcsóbb termékeket, melyeket az észak még mindig kínál, beszerezzék? Az észak rossz példájának követése, polgáraik sérelmének megkétszerezése és saját maguknak ugyanoly igazgatási költségekkel terhelése.

Amíg az egész falu Ontarióba tartozott, egész nyilvánvaló volt, hogy a legteljesebb együttműködés a munkamegosztás, szabad piac, tőke és munka szabad mozgása útján a közület jólétére vezet. Lehet, hogy a talaj és más természeti viszonyok sokkal kedvezőbbek általában délen, mint északon, és hogy következésképp a fiatal munkaerő és új tőke e rész kifejtését és népesítését szolgálta főleg. De teljesen nyilvánvaló, hogy az északi rész polgárai ezáltal nem károsultak, hanem csak javukra vált és ha valami bohó érzelem visszatartotta volna az ifjú munkaerőt és takarékoságot, hogy a folyón túl hasznosabb alkalmazást keressen, érzékenyen károsodtak volna. E nyilvánvaló gazdaságosságot nem fordíthatta fel és nem is változtathatta meg az a tisztán politikai esemény, amely e kis termelő közületet két politikai községgé választotta szét. Ami jó üzlet volt azelőtt, most is az és az emberek és javak szabad mozgásának minden politikai akadályozása nyilván sérelmes az üzleti érdekekre. Mert, ha az emberek és ja-

vak szabad mozgásának megszorítása az egyik részre előnyös, akkor épp úgy állíthatnók, hogy a további megszorítás az észak két, a patak által elválasztott részénél, hasznos volna legalább is észak egyik részének és ez a felosztási politika odáig vihető, hogy minden utca és minden család független termelő közületté lesz.

E példa elég arra, hogy a nemzetek termelési és kereskedelmi viszonyainak egyszerű és egészséges teoriáját levonjuk. Ami a határfalu e két része egymásnak, az a két állam, amelyekhez tartoznak, az Egyesült-Államok és Canada egymásnak. Ha a tőke és munka és termékek szabad forgalma a megosztott falu mindkét részére előnyös, akkor a két nemzetnek is az. És ami áll Canadáról és az Egyesült-Államokról, más nemzetekre is áll, akár van közös határuk, akár nincs. Minden ország lakói minden más országgal való legszabadabb érintkezéssel nyernek, mert így szerezhetnek legtöbb javat, így használhatják fel legteljesebben és leghatékonyabban a természeti kincseket vagy szerzett képességeket és osztozkodnak ugyanazon előnyökben, amelyekben más országok lakói részesülnek.

A modern termelési élet főfolyamai ez igazság egyre növekvő felismerését hozzák magukkal. A modern termelésben és vagyonban óriási része van a tőke, munka és javak állandó növekvő folyékonyságának.

Helyi piacz és munkapiacz helyébe nagyobb területű piacok lépnek: az egész országra kiterjed a modern iparvárosok munkafelszívása; a beruházás modern technikája a tőkét könnyebben viszi át a nemzeti iparágak mindegyikébe. De ez

a folyamat nem szorítkozik egy ország vagy nemzet határai közé. A letűnt nemzedék legjellemzőbb vonása, a gazdasági nemzetköziség elterjedése a tőkét, munkát, javakat az egész világon szétosztotta és éppoly jellemző a vásárló erők növekedése, és evvel a föld kincseinek helyesebb kifejlesztése s a föld lakosai között előnyösebb módon való felosztása. Nagybritannia polgárai új megtakarításának körülbelül fele hasznosabb alkalmazást talál más államokban és Francia-, Németország, Hollandia és más fejlett iparos nemzetek új tőkéje hasonló hajlamot mutat a külföldön való elhelyeződésre. E tőke nagy része vasutakba és más fejlesztő művekbe van befektetve, amelyek által Délamerikában és egyébütt nagy földterületek és népek lettek hozzáférhetőek a világ élelmiszerrel, nyers anyagokkal való ellátása céljaira és ipari termékek piaczaivá. Sok tőke idegen állami vagy községi kölcsönre fordított és miután hátramaradt államok elsőrendű szükségletei fedezetet nyertek, a külföldi tőke belkereskedelmükbe folyt. E tőke beözönlésével párhuzamosan ment végbe a munka folyása a jobban kiaknázott, kevésbé termékeny országokból a kevésbé kiaknázottakba, termékenyebbekbe. Amint előrelátható volt, a tőke és munka forgalma általán egy irányú, minden európai államból Észak- és Délamerikába folyása tevéen ki a gazdasági nemzetközi forgalom legnagyobb részét. Nem kevésbé jelentőségteljes az üzleti képesség megfelelő eloszlása, vállalkozók, mérnökök, bankárok, kereskedők, gyárvezetők, ültetvényesek minél nagyobb számban oszolván szét a termelő vi-

lágban. A közös cél és eredmény a világ egy színvonalra emelése volt, az utak, városok szervezése s ellátása a főiparágak tekintetében, sőt a kormányzat és üzleti élet eljárásai tisztességeségének és hatékonyságának egy színvonal felé szorítása.

A külkereskedelem jelenlegi növekedése és fejlődés növekvő fontossága minden államban a most tárgyalt külföldi beruházásokkal és bevándorlással szorosan összefüggő képét adják a gazdasági nemzetköziségnek. Bárha Nagybritannia és néhány szarázföldi állam e téren a többit megelőzi, a világ minden államának lakói, a venni és eladni kívánt javak tekintetében mind jobban függnék más államok lakóitól. Minden évben mind nagyobb jószágmennyiségek folynak keresztül a nemzeti határokon és a külföldi piacon keresnek vevőket.

A javak javakkal való felcserélésének rendes folyamatán kívül a célzott tőkeforgalom nagy beviteli és kiviteli kereskedelemmel jár. A külföldön elhelyezett tőke javak alakjában megy ki, mert nincs pénzünk, hogy azt küldjünk és mert nem a pénzt, hanem a pénz értékének megfelelő jószágokat kívánják a külföldi kölcsönkeresők. Így a külföldi tőkeberuházás nagy részét teszi kivitelünknek, brit gépek, sinek, gépezet és más gyártmányok külföldön való eladásával járván, melyek vagy a kölcsönkeresők országába, vagy máshova küldetnek. A tőke kamatainak fizetése és esetleg visszafizetése behozatallal történik. E fizetések is főleg javak alakjában történnek. Nagybritannia külkereskedelmének igen nagy része és néhány más állam is a

tőke kiözönlésében és viszontkamat fizetésében áll.

De ettől eltekintve, a javak növekvő cseréje megy végbe a csere rendes folyamatában oly állatok között, melyek természeti javai és termelései különböznek és amelyek így jutnak a legolcsóbban a nép szükségleteihez.

A termelő erőknek és termékeiknek a nemzeti határokon át való forgalma minél nagyobb mértékben történik és fontos politikai és gazdasági kihatásokkal jár. Tiszta üzleti érdekek kötelékeivel szorosabban fűzi egymáshoz különböző politikai közületek tagjait. Az a meglepő tény, hogy Nagybritannia egész jövedelmének egy tizedénél nem kevesebbet a tengerentúli beruházások kamatai fejében szed be, nem válik jelentéktelenebbé annak folytán, hogy a vagyonos osztály igen kis része élvezi e jövedelem nagy részét. Mert az azt jelenti, hogy a gazdasági Anglia $\frac{1}{10}$ -e az angolok által birt tulajdon értelmében véve, e szigeteken kívül fekszik, a földgolyó lakható részeinek különböző pontjain. Ez azon idegen államok békéjében, rendjében, fejlődésében való nagyfokú érdekeltséget jelent, amelyet azon angolok éreznek, akiknek ott birtokuk van és onnét jövedelmet húznak. Ha meggondoljuk, hogy a különböző nemzetek tagjainak ezen birtokkereszteződése növekvőben van mindenütt és amint az értesülés, könnyü forgalom és a kormányzás biztonsága fokozódik, nő ez és benne kell a nemzetköziség leghatalmasabb anyagi tényezőjét keresnünk. És miután közvetlen hatásában az államokat ismertebbekké és

hozzáférhetőbbekké teszi egymás számára, nyilván a rendes kereskedelem nagyobb és rendszeresebb folyamatának medrét vájja ki.

E nagy irányzat a termelés elnemzetköziesedése felé nem hat akadálytalanul. Valódi vagy képzelt politikai érdekek sok ország kormányát az országok közötti szabad személy és jószágforgalom akadályozására bírják. Résztint társadalmi, résztint gazdasági tekintetek sok államot a bevándorlás megszorítására és tilalmára bírtak, hogy milétét és jellegét szabályozzák. Ez mint igen jelentékeny akadály hatott közre az ázsiai munkaerőnek az Egyesült-Államokba és a mi önkormányzatu gyarmatainkba folyásánál és kisebb mértékben az európai bevándorlásnál. E politikát részben a munkás osztályok elhatározása indokolta, hogy alacsonyabb színvonalhoz szokott új jövevények versenyével szemben bér- és életszínvonalukat megakadályozzák. Bárha a nemzetgazdák kimutatják, hogy ily bevándorlók beengedésének rendesen nem a nemzeti munkaerő félretolása a következménye, hanem annak magasabb alkalmazásba emelése és hogy az olyan gyarmatok, mint Britt-Columbia és Északi-Queensland gazdag forrásainak korai kifejtése lehetetlen alacsonyabb fajok kizárása mellett, ez érvek rendesen nem hatnak. Politikai és erkölesi érvekkel igazolják e megszorító politikát, hogy nehéz dolog a teljesen más fajú és szokásu nagyszámu idegen asszimilálása és jó polgárrá átformálása. Ezen és más okoknál fogva jelentékeny akadályokat gördítettek a munka szabad áramlása elé, amely pedig a világtermelést fokozná.

A legtöbb modern állam, részben jövedelmi célokból, részben mert honi termelőknek kívánja a honi piacot fentartani és az országot amennyire csak lehet gazdaságilag függetleníteni, a külföldi javak szabad behozatalát megszorítja. Egyeseket ki akar zárni, másokat mennyiséget csökkentő, árt emelő vámokkal terhelni. A modern termelési viszonyok mellett megnyilvánuló tendenzia időszakonkénti elárasztására a piacnak a legtöbb nemzet részére nehezzé tette azt, hogy termékeinek piacot találjon és azon feltevésre vezette, hogy ha piacaikat, amennyire lehet, maguknak tartják fent, nemzeti ipara piacát növeli. De ezt nem érhetik el. Mert az ország összvagyonra vagy összpiaczra növelésének nem alkalmas módja a forgalom szabadságának korlátozása. Ellenkezőleg, minden korlátozás csökkenti az átlagos termelékenységet és a tőke és munka díjazását a védett területen, amint ketté osztott falunknál láttuk. Csak ha egy időben csak egy iparágat veszünk, vagy egy időközben egy országgal való kereskedelmet vagy egy rövid időszak iparát, vagy valami más izolált és megtévesztő vizsgálatot alkalmazunk, csak akkor tűntethető fel egy nemzetre előnyös gazdasági politikának a védő politika. Egyes előnyben részesített osztály vagy termelési ág mások költségén nyerhet, de a nemzet vagyona a maga egészében csökken. E gazdasági szemléletet háttérbe szoríthatja természetesen más szemlélet, mint a nemzeti védelem, vagy a foglalkozások változatossága. De jó, ha világosan megértjük, hogy a védvámokkal nyert minden katonai vagy más cél az anyagiakkal kell megfizetni.

Erősen zavarja a fogalmakat az a szokás, hogy a nemzeteket kereskedő testületeknek veszik és a bevétel és kivétel adatait úgy tüntetik fel, mint nemzeti mérleget, mely a nemzetek vételét és eladását tünteti fel. A nemzetek nem kereskedő cégek. Németország, Nagybritannia, az Egyesült Államok nem egymással kereskednek és nem versenyeznek egymással a más nemzeteknek való eladásnál. Egyes angol cégek vagy személyek vesznek német cégektől, vagy eladnak azoknak és fordítva. Német cégek versenyeznek angolokkal Angliában és Németországban más cégektől való rendelésekért, de a német cégek egymással való és az angol cégek egymással való versenye sokkal élesebb és állandóbb, mint a különböző nemzetek cégei között való verseny. A Kent grófsági komlótermelők jobban félnek a Sussex grófságéitól, mint a német vagy francia versenytől és többet nyernének azoknak a megelőzés útján kirekesztésével.

E «nemzeti» kereskedelem hamis fogalmát kiegészíti egy más hasonlóan hamis fogalom, hogy az u. n. nemzetközi kereskedelmi műveleteknél a különböző nemzetek érdekei ütköznek. E tévedés a kereskedelem azon téves fogalmából ered, amely az eladásra a vételnél nagyobb súlyt helyez. Mint-hogy üzletemberek egymással versenyeznek a piacon, helytelenül arra következtetnek, hogy a forgalom érdekellentétekből áll. De ez nyilván helytelen. Termelési rendünk elemzése szerint lényegében nem egyéb együtt működésnél, a verseny csak az együtt működés folyamatának eszköze. Az üzem vételi oldalának izolálásával vehető csak a kereskedelem lényegé-

ben ellenségesnek, mert a kereskedelem nem vételben vagy eladásban, hanem mind a kettőben áll; javak cseréjében áll, mely egyes javak vétele, mások eladása. Ha egy angol cég egy némettől vesz, kényszeríti azt angol javak vagy más külföldi javak vételére, melyeket különben nem venne. Hogy ez pontosan mikép megy végbe, nem érdekel bennünket, de nyilvánvaló, hogy miután a pénz jelentékenyebb mennyiségben nem megy egyik országból a másikba át, az egy országból jövő javak fizetése ellenkező irányú javakban vétetik fel. Miután egyaránt nyer mindenki, ha jól ad el vagy jól vesz, az nyer legtöbbit, aki mindkét téren a legnagyobb és legszabadabb piacához juthat. És miután a nemzet egyének bizonyos számából áll, akiknek érdeke így a világpiacon való szabad vételben és eladásban áll, nemzeti szempontból is az igazi gazdasági politika ez a politika. Az az állam tehát, amely megakadályozza polgárait, hogy a külföldön oly szabadon vehessen és adhasson, mint otthon, azok gazdasági jólétének árt, a nemzet átlagos vagyonát csökkentvén.

A vámokat, kereskedelmi szerződéseket és más kereskedelmi politikát, melylyel az államok saját alattvalóik forgalmát szabályozzák külföldiekével, — mégis nagy fontosságuaknak tartják. Ha jelentékeny is befolyásuk egyes államokkal való bevitelre és kivitelre, nem hasonlíthatjuk az általunk leírt elnemzetköziesedési tendenciához kihatásukban. A beruházók, kereskedők, bér munkások igazi érdeke a tőke és munka lehető legszabadabb folyása, a javak legszabadabb cseréje irányában fekszik és a különböző államok gazda-

sági érintkezéseinek nagysága és változatossága egyre nő.

A bevétel tekintetében egy szempont fontos; olykor azt állítjuk, hogy a bevételi vámok nem tekinthetők forgalmi akadályoknak, hanem eszközök, melyek útján a külföldiek a közjövedelemnek megadóztathatóak. Külföldi javakat úgy fognak behozni, mint azelőtt, a vám nem emeli az árakat, hanem a külföldi termelők, szállítók, kereskedők hasznából jön levonásba. E következtetés érvénye próbára tehető a költségek és nem termelékeny felesleg megkülönböztetésére vezetett általános adótörvénynyel. Tisztán a különböző javak megadóztatása hatásának kérdése. Vajjon a javak külföldi vagy honi termék-e, az közömbös. Ha a javak oly verseny mellett termelődnek, hogy az árak csak a rendes termelési költségeket fedik, a termelők nem viselhetik a vámot. Mert a termelést gátolja, a javakkal való ellátást csökkenti, az árakat emeli, a fogyasztóra hárítván a terheket. Ez ugyanígy áll a honi, mint a külföldi javakra. Ha mégis az az eset, hogy a behozott javak oly áron kelnek el, amely a szükséges költségeken felül való felesleget tartalmaz, a külföldi fizetheti a vámot. Ha saját kormánya elmulasztotta megelőzőleg megadóztatni a felesleget, ezt az idegen kormány behozatali vám formájában teheti meg. De csak ily kivételes esetben birható fizetésre a külföldi.

XIII. FEJEZET.

Emberi értékek.

A termelés szemlélete üzemek és iparágak részletes szervezetét mutatja, amelyekkel a természet termelő erőit működésbe hozzuk az emberi szükségletek fedezése érdekében. E rendszer sok alkalmazási és együttműködési képességet tüntet fel. A szervezet és működés egyöntetűsége egy rendes modern üzemben, gyárban, bányában, bankban, üzletben igen pontos. Bárha a különböző termelő erők birtokosait főleg a személyes nyereség, azaz bér, kamat, járadék, haszon mérlegelése irányítja, egy eléggé szoros és állandó harmonia van ez egyéni érdekek között, hogy egészséges üzleti gazdálkodás folylyék. Bárha a súrlódás nyilván fecsérléssel jár, és néha nagyobb zavarok következnek be, a rendes üzem többnyire harmonikusan és gazdaságosan működik.

Ha ugyanegy iparágat alkotó üzemet veszünk figyelembe és bizonyos fogyasztási javak előállításához szükséges iparágakat, még mindig meg lehetős összeműködést találunk. Ha azt a számtalan, aprólékosan megosztó működést vesszük figyelembe, mely Londonnak valamely élelmiszerral való ellátásához szükséges, a termelési rend működése bámulatosnak tűnik fel. De itt a közelebbi szemlélet sokkal nagyobb szabálytalanságokat és jószágfecsérlést fog mutatni, gyakran 20 üzem végzi azt, amit 10 vagy 5 ugyanúgy elvégezhetne; meg lehetős felesleg és időnkénti hiány fordul elő; helytelen számításra és elfe-

csérelt energiára számos eset van. Az iparág szervezetének gazdaságossága nyilván kevésbé fontos, mint az üzemé. Az emberiség szükségletei megkívánják, hogy számos fajta iparág termeljen, szállítson és felosszon 10 ezer különböző helyen egyidőben és folytonosan megfelelő arányban számtalan jószágot. Láttuk, hogyan éri el ezt egy termelési rend előállása, amely a megkívánt földet, tőkét, munkát, képességet hozza működésbe a termelés minden pontján és odahat, hogy a tőke és munka új folyama pótolja az elfecsérelteket és gondoskodik a növeledséről. Az ily munkában tevékenykedő milliók közül kevesen tudják és törődnek avval, hogy munkájuk mily nagyobb célokat szolgál. Az argentinai vagy albertai farmer, aki a manchesteri vagy a drezdai családnak termel kenyeret, nem törődik avval, mi történik búzájának az elevátornál vagy a legközelebbi vasútnál való beszolgáltatásán túl.

Amint az egyes üzemről a nagyobb rendszerre térünk át, mindkevésbé mutatkozik a rendszerben tudatos célszerűség. És mégis — mint látjuk — az egész működésében meglehetősen nyilvánul meg. De e rendet nagyfokú zavar útján érik el. A modern termelési rend egészében távolról sem találunk oly harmoniát vagy gazdaságosságot, mint az egyes üzemekben. Ez eléggé természetes, mert láttuk, hogy az üzemben egynél van az irányítás és egy cél uralkodik, a haszonnyerés. Ugyanis a fináncia a tőke és munkamegosztásnál bizonyos központi erő forrást képez. De hatása nagyon egyoldalú, módszerei nem fedezik pontosan a fogyasztók szük-

ségleteinek ellátását. A főcél — mint látjuk — a fogyasztók szükségleteinek rendszeres ellátása. És ez az a cél, amely a termelési rendben észlelt harmoniát fentartja. De azok a részletes, körülményes utak, amelyeken a fogyasztók érdekei a termelés erein át hatnak igen szeszélyesen helyettesítik a haszonnyerés élénk érdekét az üzemsejt szervezésében. A társadalmi haszonnyerésnek tudatos motivuma nem hatja át az egészet.

E harmonia és ellentét természete és terjedelme némileg jelezve volt az elemzésünk által feltárt költségek és felesleg különbözetének tárgyalásánál. A termelő erők fentartási költségei tekintetében a termelési rendnek majdnem automatikus és fontos működését ismertük fel. A növekedési költségeket illetőleg azonban, noha a tényezők harmoniája végeredményben adva van, az aktuális nyereségi esélyek figyelembevétele ellentétekre vezetett, a ritkább és erősebb tényező valamely más tényező növekedési alapját vonván el magának keresletfölösleget szerezve. Az állami szükségletek és igények valamely hatalmas termelő erő részéről hasonló zsákmányolásnak vannak kitéve.

Az így okozott vizály és fecsérlés nem volt megadva csupán az ekként elvont jószágfelesleg mennyiségével. Mert az egész termék megfelelő felosztása és használása nagyobb termelésre vezetne, nemcsak a meglevő termelő szervezetet működtetvén, teljesen rendszeresen, hanem az egyes részek megfelelőbb táplálása folytán megnövelt szervezetet is.

Az ily analízis egy társadalmi gazdasági reform kiinduló pontját adja meg. Az egész fölösleg fel-

szívása és társadalmi felhasználása az improduktív feleslegnek az állam és munka számára termelékeny szolgálattá való változtatásával, a termelés egészének egyes üzeméhez hasonló, a jól szervezett harmoniáját adván meg. Bárha a különböző termelő erők birtokosai és a különböző üzemek és iparágak mindegyike iparkodnék a legnagyobb fizetést biztosítani magának, a felosztás gazdaságossága gazdaságos és harmonikus együttműködésre bírná őket. Ez az eszmény, amelyet az egyenlőtlen alkalmak hamis alapján működő «laissez faire» gyakran hangoztatott, de sohasem biztosított.

De az egyes tényezők pusztá önérdéke bármennyire felvilágosult volna is — soha sem eredményezné a termelés harmoniáját. Mert láttuk, hogy az egyéni érdekek e harmoniája számításán kívül hagyja a társadalomnak, mint egésznek igényét, amelyet az állam juttat kifejezésre. Beláttuk, hogy a társadalmat mindenütt a föld, a munka, tőke és képesség egyéni birtokosaival együttműködőnek kell felfogni és mint ilyennek a termelés szabályozásához és a termékhez joga van. Ez igazság mindenütt kifejezésre jut a modern államok növekvő gazdasági tevékenységében. Bárha nincs olyan általános tendenzia vagy tudatos politika, amely minden ipar birtokát és működését az államra ruházná, minden civilizált államban az állam szabályozó hatalma növekvőben van a magántermeléssel szemben — elsősorban tagjainak, mint munkásoknak, fogyasztóknak vagy polgároknak védelmére a hasznothajtó eljárásokkal járó kockázatok, vagy sérelmekkel szemben, másodsorban a közönségnek a vagyon-

ban való részesedésére, amelynek termelését a társadalmi energiák épp úgy előmozdították, mint az egyéniek.

Az államszocializmust teljes mértékben csak oly gazdasági eljárásokra alkalmazzák rendszeresen, amelyek magánosok kezén monopóliumokká válnának vagy oly veszélyeket, zavarokat okoznának, amelyeket pusztán szabályozással nem lehet ki-rekeszteni. Ezekhez járulnak némely államban a közjövedelemnek alkalmas eszközül szolgáló iparágak. Bárha a modern kapitalista termelés gazdaságossága és a nagy üzemek szövetkezésével könnyebb lehetőségei mind több iparágat ily egyedárúság felé hajtanak vagy a versenyt csökkentik és így azok közvállalatokul alkalmasakká válnak, nem lehet mégsem állítani, hogy ez összpontosító erők egyetemes vagy általános érvényűek. Továbbá még olyankor is, midőn teljesen hatnak, az állam velük szemben követett politikáját abbéli képessége fogja meghatározni, vajjon a köz érdekében ez iparokat üzheti-e. Amidőn az állam képesnek érzi magát az ipar átvállalására, vagy ahol a pusztá szabályozás igen nagy nehézségbe ütközik, a teljes szocializáció fog bekövetkezni. De ha az államnak nincs meg ahhoz a szükséges ereje, ügyessége, vagy becsületessége, a közérdekeket a szabályozás és a feleslegben való részesedés jobban szolgálja. Az egyik vagy másik eljárás alá eső egyes iparok a különböző államokban elért gazdasági és politikai haladás fokával és jellegével változnak. De az állam, mint társadalmi szerv, mint az ipar szabályozója és igazgatója és jövedelmének osztályrészesese mindenütt egyre nagyobb gazdasági szerepet játszik.

Ez eljárások lényege és értéke a vagyon nagyobbá, emberiebbé tevésének előmozdításában rejlik. A vagyon e fajtáját két módon mozdítják elő. A magány-védelemből a meg nem szolgált túlságos elemek elvonásával, amelyek fizetése és elköltése veszteség és ily jövedelemnek társadalmilag hasznos szolgálatokra fordításával a termelési rendet egészségesebbé és hatékonyabbá teszi és növelik a fogyasztással nyújtott kielégülés átlagát. A termelés alkalmasabb bonyolultságához már növekvő központi ellenőrzésének megteremtésével az egyének és csoportjaik e közötti érdekellentétekből fakadó veszteségeket lenyomják és minimális emberi költségekkel maximális emberi hasznok termelését érik el.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára / 285 / 195 2. sz.

TARTALOM.

	Lap
I. fejezet: A vagyon jelentése	2
II. fejezet: Az üzem és az ipar	8
III. fejezet: A termelési rendszer	18
IV. fejezet: Hogyan működik a termelési rendszer	28
V. fejezet: Költségek és fölösleg	46
VI. fejezet: Az improduktív fölösleg	65
Függelék: Az improduktív többlettel járó társadalomgazdasági pazarlás	91
VII. fejezet: A munkabér	94
VIII. fejezet: A haszon	112
IX. fejezet: A forgalom és az árak	132
X. fejezet: Kereslet és kínálat	147
XI. fejezet: A külkereskedelem és az államszocia- lizmus	165
XII. fejezet: A külkereskedelem	182
XIII. fejezet: Emberi értékek	196

